

125301

UMUMİ MÜFETTİŞLİKLER

Serap Taş
Yüksek Lisans Tezi

Eskişehir-1997

T.C
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

UMUMİ MÜFETTİŞLİKLER

Serap Taş

Yüksek Lisans Tezi

Danışmanı: Prof. Dr. İhsan Güneş

Anadolu Üniversitesi
Merkez Kütüphane

Eskişehir-1997

ÖZET

25 Haziran 1927 tarihinde kurulan Umumi Müfettişlikler, 1952 yılına kadar çalışmalarını devam ettirmişlerdir. Bu süre içerisinde dört umumi müfettişlik kurulmuştur. Bu teşkilatın kurulmasındaki amaç; ekonomik, coğrafi ve sosyal açıdan ortak özelliklere sahip illerin bir araya getirilerek gelişmelerinin sağlanmasıdır. Bu müfettişliklerden ilki sekiz vilayetten (Elaziz, Hakkari, Diyarbakır, Muş, Bitlis, Siirt, Van, Mardin) oluşan ve 1 Ocak 1928 tarihinde kurulmuş olan Birinci Umumi Müfettişliktir. Bu teşkilat öncelikle bölgesi dahilinde emniyet, kanunların uygulanması, halkın refah düzeyinin yükseltilmesi konusunda çalışmış, bunda da başarılı olmuştur. Birinci Umumi Müfettişliğin başarılı çalışmalarda bulunması diğer üç umumi müfettişliğin kurulmasını sağlamıştır.

1952 yılında da artık Umumi Müfettişliğe ihtiyaç kalmadığı için bu teşkilat kaldırılmıştır.

ABSTRACT

Founded in 25th July, 1927, General Inspectorships continued their work until 1952. During this period four general inspectorships were founded. The purpose of founding this organisation was to unite cities which had common economic, geographical and social characteristics and to ensure their development. Of these inspectorships, the first one was The First General Inspectorship which consisted of eight cities (Elaziz, Hakkari, Diyarbakır, Muş, Bitlis, Siirt, Van, Mardin) and was founded in 1st January, 1928. This organization firstly worked in its region in the areas of security, applying the law, raising the standard of living and it was successful in these areas. The successful works of the First General Inspectorship provided the foundation of other three general inspectorships.

In 1952, as there was no need for General Inspectorship, this organization was abolished.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	vii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ: OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN İDARİ YAPISI.....	1
a)Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Yapı.....	1
b)Tanzimat'tan Sonra Osmanlı İmparatorluğu' nun İdari Yapısındaki Gelişmeler.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

YENİ TÜRKİYE DEVLETİNİN İDARİ YAPISI.....	22
A-OSMANLI DEVLETİ'NDEN YENİ TÜRKİYE DEVLETİ'NE GEÇİŞTE İDARİ YAPIDAKİ GELİŞMELER.....	22
1-MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE TOPLUMSAL GÜÇLER VE SİVİL YÖNETİCİLER.....	23
2-MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE YÖNETİM BÖLÜMLERİ.....	25
3-T.B.M.M. VE YENİDEN YAPILANMA.....	29
B-ANAYASAL DÖNEME GEÇİŞ VE İDARİ YAPIDAKİ GELİŞ MELER....	33
1-1921 TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNUNUN YÖNETİM İLKELERİ.....	33
2-1924 ANAYASASINDA YÖNETİM İLKELERİ.....	41

İKİNCİ BÖLÜM

UMUMİ MÜFETTİŞLİKLER.....	46
A-BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİK.....	46
1-KURULUŞU.....	46
2-ÇALIŞMA ALANI.....	57
3-GÖREV ALANLAR.....	60
a)İBRAHİM TALİ ÖNGÖREN.....	61
b)HİLMİ ERGENELİ.....	63
c)ABİDİN ÖZMEN.....	63
d)AVNİ DOĞAN.....	65
4-ÇALIŞMALARI.....	68
5-UMUMİ MÜFETTİŞLER KONFERANSI.....	84
B-İKİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİK.....	91
1-KURULUŞU.....	91
2-ÇALIŞMA ALANI.....	92
3-GÖREV ALANLAR.....	93
4-ÇALIŞMALARI.....	95
C-ÜÇÜNCÜ UMUMİ MÜFETTİŞLİK.....	109
1-KURULUŞU.....	109
2-ÇALIŞMA ALANI.....	110
3-GÖREV ALANLAR.....	110
a)TAHSİN UZER.....	111
b)NAZİF ERGİN.....	112

4-ÇALIŞMALARI.....	112
D-DÖRDÜNCÜ UMUMİ MÜFETTİŞLİK.....	121
1-KURULUŞU.....	121
2-ÇALIŞMA ALANI.....	126
3-ÇALIŞMALARI.....	127
E-UMUMİ MÜFETTİŞLİKLERİN KALDIRILMASI.....	134
SONUÇ.....	138
KAYNAKÇA.....	145
EKLER.....	150

ÖNSÖZ

Çağdaş devletlerin amacı kamu hizmetlerini yerine getirmektir. Kamu hizmeti, devletin veya kamu tüzel kişilerinin ya da bunların yönetim ve denetimi altındaki kuruluşların, toplumun ortak gereksinimlerini karşılamak üzere yürüttüğü düzenli ve sürekli eylemlerdir.

Günümüzde kamu hizmetlerinin nicelik ve nitelik yönünden gelişmesi, bir yandan devletin görevlerini arttırırken, diğer yandan hizmetlerin götürüldüğü alanın sınırlarını genişletmiştir.

Çağımızın teknolojik gelişmeleri ve ulaşım kolaylıkları da insanların birlikte yaşadığı yerleşim alanlarının birbiriyle olan ilişkilerini arttırmıştır. Bu yüzden hizmetlerin, alan ve nüfus açısından küçük ölçekli yönetsel birimler yerine, onların da içinde yer aldığı birbiriyle ilişkili ve daha büyük ölçekli birimler içinde sunulması, etkinlik ve verimlilik açısından zorunlu görülmektedir. Türkiye gibi henüz ekonomik kalkınmasını tamamlayamamış ülkeler açısından, kaynak israfını önleyici özelliğinden dolayı, ekonomik kalkınma amacını yönetim mekanizmasından yararlanarak gerçekleştirmede, bölgesel örgütlenme daha çok önem taşımaktadır. Bu nedenle ülkemizde, yönetimin kuruluş ve işleyişinin gereksinimlere uygunluğu bakımından yeniden değerlendirilmesi, merkezi yönetimin ülke düzeyinde bölünmesinin yeni temellere oturtulması, sık sık gündeme gelmektedir.

Ülkemizde bu konuyla ilgili olarak gündeme gelen düşünceler ise günümüze kadar değişik uygulamalar ve öneriler olarak zaman zaman ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında Umumi Müfettişlikleri, Olağanüstü Hal Bölge Valiliğini, 71 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile getirilen bölge valiliği uygulamalarını sayabiliriz. Ayrıca koordinatör valilik konusu da devamlı gündemde bulunan ve işlenen bir yaklaşımdır. Bu uygulamaların her biri geniş araştırma konuları olduğu için ben çalışmamda, bu uygulamaların başlangıcını teşkil eden ve ilk kez 1927 yılında uygulanmaya başlanan "Umumi Müfettişlik" teşkilatını incelemeye çalıştım.

Araştırmam sırasında umumi müfettişlik teşkilatının, Türk idari yapısının bir parçası olduğunu gördüm. Bu nedenle ilk bölümde Türk idari yapısını ve bu yapı içerisinde umumi müfettişliğin yerini incelemeye çalıştım. İkinci bölümde ise müfettişliklerin kuruluş amaçlarını, hizmet verdikleri bölgeleri, görev yapan müfettişleri ve bunların çalışmalarını incelemeye çalıştım.

Çalışmalarım sırasında bana destek ve yol gösterici olan, kıymetli görüş ve katkılarıyla çalışmamı yönlendiren Sayın Hocam Prof.Dr. İhsan GÜNEŞ'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

İçişleri Bakanlığı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Milli Kütüphane çalışanlarına da çalışmalarım sırasında gösterdikleri yakın ilgiden dolayı teşekkür ederim.

Ayrıca tez çalışmam sırasında bana destek olan ve araştırmamın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen eşim Semih TAŞ'a da teşekkür ediyorum.

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser.
a.g.mk.	Adı Geçen Makale.
a.g.g.	Adı Geçen Gazete.
bkz.	Bakınız.
B.C.A.	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.
c.	Cilt.
İÜHF	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
İ.B.A.	İçişleri Bakanlığı Arşivi.
Md.	Madde.
s.	Sayfa.
S.	Sayı.
TEK	Teşkilat-ı Esasiye Kanunu
TTK	Türk Tarih Kurumu.
TBMM Zb.C.	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi.
TODAİE	Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü.
yay.	Yayını.
y.a.g.e.	Yukarıda Adı Geçen Eser.

GİRİŞ : OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN İDARİ YAPISI

a) Tanzimat Dönemine Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Yapı:

XIII. yüzyılda Anadolu ve Balkanlar'ın feodalleşme sürecine girdiği bir dönemde kurulmaya başlayan Osmanlı Devleti, Anadolu'da özellikle "uç"larda büyük bir artış göstermiş olan nüfusa bağlı üretim ve yerleşme sorunlarının çözümü yolunda, üretim güçlerini merkezi denetim altına alan bir sistem kurmak zorunda kalmıştır. Bu sistemin temeli tımar rejimidir. Üretim güçlerinin kısıtlılığı, yoğun nüfusun gereksinim gösterdiği yerleşme, geçim ve beslenme kaynaklarının yaratılması için savaş ve fetihleri de gerektirdiğinden, üretim süreci askeri görevlere bağlanmış ve böylece toplumsal yapı, merkezi bir denetim altında bir ordu gibi örgütlenmiştir(1).

Üretim güçlerinin bu merkezi denetimi, Osmanlı toplumunun mülkiyet ilişkilerini belirleyen kamusal (miri) toprak rejiminin de temelini oluşturmuştur. Başka bir deyişle, merkezi otoritenin üretim güçlerini denetim altına almasıyla toprak üzerinde bireyselleşmeye başlayan mülkiyet giderilmiş ve kamusal mülkiyet yaygınlaştırılmıştır. Böylece, toprak üzerindeki mülkiyetin devlette kaldığı ve bireyin ancak tasarruf hakkının bulunduğu bir sistem doğmuştur. Bu sistem, doğrudan kamusal mülkiyet sistemi, özgün adı ile miri toprak rejimi ya da tımar sistemidir. Osmanlı toplum yapısının temelini oluşturan bu sistem, askeri örgütlenmenin olduğu gibi yönetim örgütünün de temelini oluşturmuştur. Başka bir ifade ile toprak gelirleri (dirlikler) askeri görevlere bağlı olduğu kadar, yönetsel görevlerin karşılığı olarak da dağıtılmıştır. Kısacası tımar düzenine bağlanan askerlik göreviyle yönetim işlevi ilke olarak aynı ellerde toplanmıştır. Dirlik karşılığı askeri hizmetle yükümlü tutulan komutanlar, aynı zamanda yönetim yetkileriyle donatılmıştır(2).

Askerlik örgütüyle özdeşleşen Osmanlı yönetim örgütlenmesi, merkezi bir nitelik taşıdığı gibi, üzerinde kurulduğu Türk-İslam toplumlarının mirasçısı olarak daha başlangıcından dinsel bir içerik kazanmıştır. Osmanlı toplumunun

(1) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**. c.1. Ankara: 1988. s.504.

(2) Uzunçarşılı, a.g.e., s.506.

yönetimde miras aldığı İslam devleti, kuruluşunda din ve devlet işlerinin tekelleştiği bir teokratik yapı göstermiş ve bu özellik Osmanlı yönetiminde de devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayarak din kuralları, yönetim ve hukuk alanında en üstün yasa olarak gözetilmiştir. Toprak-insan ilişkilerinde olduğu gibi, yönetim sisteminde de geleneklere ve törelere önemli bir yer tanınmakla birlikte, genelde İslam hukukunun temel ilkelerine uygunluk aranmıştır. Bundan dolayı da ilk Osmanlı yönetim sistemi, kuruluşunda rol oynayan etkenlerden dolayı bir teokratik monarşi biçiminde belirmiştir. Buna göre yönetim, egemenlik hakkını tanrıdan aldığı varsayılan padişahın mutlak otoritesine dayanmıştır. Bu yönetim sisteminde görevler ayrımı da yoktur. Devletin yürütme, yasama ve yargı yetkileri doğrudan ya da dolaylı olarak tek elde toplanmıştır. Ancak Osmanlı toplumu örgütlenmesini geliştirdikçe, giderek etkinlik ve ilgi alanı genişleyen devlet içinde bir işlev ayrımı belirmiştir. Bu ayrıma göre Osmanlı yönetim örgütünün belli başlı ögeleri:

- a) Padişah
- b) Yardımcıları (Vezir-i azam, Şeyhülislam)
- c) Divan'dır.

Tüm kamu güçleri ve egemenlik yetkileri padişahta toplanmıştır. Monarşinin teokratik niteliği gereği padişahın görevi, şeriatı uygulamak ve İslam ilkelerinin geçerliliğini sağlamaktır. Otoritesi tanrısal bir kaynağa dayanan padişah yürütme gücünü elinde bulundurduğu gibi yasama yetkisinin de sahibidir. Din kurallarına uygun olması durumunda padişahın sözünün yasal bir geçerliliği vardır. Şeriatın kamu hukuku, özellikle de kamu yönetimi alanında ayrıntılı hükümler getirmemiş olması, Osmanlı sultanlarına bu alanda çeşitli kural ve yasalar koyma olanağı vermiştir. Özellikle şer'i konular dışındaki düzenlemeler padişah fermanlarıyla olmuştur. Gerçi padişah kararlarının şeriata uygunluğunu sağlamak üzere biçimsel olarak şeyhülislam fetvası aranmışsa da, bu en yüksek din görevlisinin padişah tarafından atanıp görevden alınabilmesinden ötürü, söz konusu denetim uygulamada işlerlik kazanmamıştır. Öte yandan, yargı yetkisinin de dolaylı olarak padişahın elinde

bulunduğu açıktır. Merkezde veziri azam ve kazaskerlerin, taşrada beylerbeyinin padişahın temsilcileri olarak onun adına yüksek yargı yetkisine sahip olmaları özellikle şer'i yargı işlerine bakan kadı ve müftülerin merkezden atanan birer görevli durumunda bulunmaları nedeniyle, yargı organı da padişahın denetimi altındadır. Sultanlar, tekellerindeki iktidarı kullanırken giderek genişleyen ve çeşitlenen bir yardımcı ekipten yararlanmışlardır. Bu yardımcı ekipteki en önemli kişi veziri azamdır.

Padişahın baş yardımcısı olan veziri azam, Osmanlı İmparatorluğu'nda en yüksek rütbeli asker ve yönetici kişidir. Doğrudan padişah tarafından atanan ve görevden alınan veziri azam, onu temsil eden ve onun adına tüm devlet işlerini yürüten tam yetkili ve en yüksek görevlidir. Padişahın din işlerindeki yardımcısı ise şeriatın koruyucusu ve yorumlayıcısı olan şeyhülislamdır. Yine padişah tarafından atanan şeyhülislam, fetvalarıyla devlet işlerinin din ilkelerine uygun olarak yürütölmesinden sorumludur.

Osmanlı yönetim örgütünün belli başlı öteki ögeleri ise, kubbealtı vezirlerinin yanısıra, özellikle askeri yargı işlerine bakan kazasker, padişah fermanları ve töresel kuralların hazırlanma, yazım ve kayıt işlerini yürüten nişancı, mali işlerden sorumlu olan defterdar, divan kayıtlarını tuttuğu gibi, çeviri işlerini yapan ve giderek dışişlerine bakan reisülküttapla yeniçeri ocağını yöneten ve kolluk görevi yapan yeniçeri ağasıdır. Bu saydığımız görevlilerin belli zamanlarda padişah ya da veziri azamın başkanlığında toplanmasıyla oluşan ve "Divanı Hümayun" adını taşıyan organın Osmanlı yönetim sisteminde önemli bir yeri vardır. Divan devlet adamlarının, her türlü kamu işini gözden geçirmek ve halkın dilek ve yakınmalarını dinleyerek yürütme ve yargı kararları almak üzere toplanmaları demektir.

Osmanlı yönetiminde en önemli ya da yüksek divan, padişahın katıldığı Divanı Hümayun'dur. II.Mehmet (Fatih)'e kadar sultanın başkanlığında, sadrazam, öteki vezirler (kubbe vezirleri), kazaskerler, defterdar, nişancı ve Rumelibeylerbeyi'nden oluşan bu divan (meşveret), her konudaki devlet işlerini ve çeşitli başvuruları görüşmek üzere hergün toplanmıştır. İlk dönemlerde düzenli olarak toplanan divanın, giderek toplanma sıklığı azalmış ve sonunda

kapıkulu askerlerine ulufe dağıtmak ve elçi kabul etmek gibi amaçlarla sembolik olarak toplanmaya başlanmıştır.

Osmanlı yönetim sisteminde, padişahın divanından başka divanlar da vardır. Örneğin veziri azam, defterdar, kazasker ve eyalet valileri (beylerbeyi); halkla ilişkiler kurmak, onların dilek ve yakınmalarını dinleyerek gereken kararları almak üzere divanlar kurmuşlardır.

Ancak başta Divan-ı Hümayun olmak üzere divanlar, değişen koşullara bağlı olarak diğer kurumlar gibi giderek işlevlerini yitirmiş ve sonunda XIX.yüzyılda yerini yeni organlara bırakmışlardır(3).

Tanzimat'a kadar olan dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi yönetim yapısını bu şekilde özetledikten sonra, taşradaki yönetim yapısını inceleyecek olursak, taşra örgütünün de merkezi yönetim gibi askeri amaçlarla bağdaştırılmış toprak rejimine dayandığını görürüz.

Bilindiği gibi, herşeyden önce askeri amaçlara uygun olarak düzenlenmiş olan Osmanlı toprak rejimi, miri toprak ya da dirlik sistemidir. Bu sistemde, ülke toprakları, mülkiyeti devlette kalmak üzere yıllık vergi gelirlerine göre dirliklere ayrılmış ve bu dirlikler askerlik hizmeti karşılığında belli kişilere bırakılmıştır. Öncelikle dirliğin gelirine göre belli sayıda asker beslemek zorunda olan dirlik sahiplerine, aynı zamanda idari görevler de yüklenmiştir. Kendilerine dirlik verilenler, askerlik görevinin yanısıra bulundukları yerin yönetim işlerinden de sorumlu tutulmuşlardır. Bu sistemde, toprak geliri askerlik ve yönetim hizmetlerinin yürütülmesinde başlıca kaynak olmuş ve askeri komutanlıkla yöneticilik aynı elde toplanmıştır.

İmparatorluk genişledikçe taşra yönetiminde değişiklikler olmuş ve III.Murat'dan başlayarak ülkede yeni bir yönetsel bölünme uygulanmıştır.

(3) Osmanlı merkezi yönetimi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**. VIII. dizi, Sa. 16a. Ankara: TTK yay., 1984.

_____, **Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları**. c.1-2, VIII. dizi, Sa.12a. Ankara: TTK yay.,1984.

Buna göre, taşra yönetimi eyalet, sancak ve kaza olmak üzere üç aşamadan oluşmuştur.

Osmanlı yönetim sisteminin en büyük yönetim birimi 'eyalet'dir. Başka bir ifade ile, ülke temel olarak eyaletlere bölünmüştür. Eyaletlerin başında bulunan beylerbeyi bir askeri komutan olduğu kadar, bugünkü anlamıyla bir vali durumundadır. Çok geniş yetkileri olan ve bulunduğu eyalette padişahı temsil eden beylerbeyi - şeri yargı işleri dışında - tüm devlet gücünü elinde bulunduran bir yüksek yöneticidir. Her türlü yürütme kararını almak, kamu gücünü kullanmak ve kadı dışında resmi görevlileri atama yetkileri taşıyan beylerbeyi, eyaletteki tüm görevlilerin kendisine bağlı olduğu bir otoritedir. Ancak yönetim hiyerarşisinde beylerbeyleri arasında statü ayrımı gözetilmiştir. Başta Rumeli ve Anadolu beylerbeyleri olmak üzere vezir beylerbeyleri ötekilerden üstün bir konum kazanmış ve çevrelerindeki öteki beylerbeyleri bunların buyruğu altına alınmıştır(4).

Bu duruma göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde, eyalet düzeyinde yaygın bir yetki genişliği ilkesi yürürlükteydi. Eyaletler, özellikle yönetim işleri bakımından merkeze bağlı değildi. Ancak bu sistemin 'yerinden yönetim' olarak anlaşılması yanlış olur. Bunun nedeni, eyalet yönetiminin bir tüzel kişiliği bulunmadığı gibi, ayrı bir yönetim organından da yoksun olmasıdır. Gerçekte genişletilmiş yetki, eyaletteki en yüksek yönetici niteliğindeki beylerbeyinin padişahıtan aldığı ve onun adına kullandığı merkeze özgü güçtür.

Osmanlı yönetim sisteminde eyaletler 'sancaklara' ayrılmıştır. Bu nedenle yönetim örgütünün ikinci aşaması sancak (liva) dır. Doğrudan beylerbeyinin (valinin) yönetiminde olan ve 'paşa livası' (paşalık) diye adlandırılan merkez sancağın dışındaki sancakların yönetimi sancak beylerine bırakılmıştır. Beylerbeyine bağlı, onunkine benzer yetki ve sorumlulukları olan

(4) Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*. Ankara: TTK yay.,1991. s.10.

sancak beyleri, yönetimlerindeki dirlikleri denetlemek ve sipahileri buyrukları altında tutmakla yükümlüdür. Beylerbeyinin yönetiminde olmaları nedeniyle, sancak beyleri de yetki genişliğinin bir temsilcisidir.

Taşra yönetiminin üçüncü aşaması 'kaza'lardır. Her sancak bir ya da birkaç kazaya ayrılmıştır. Kaza, belli özellikler taşıyan bir kasabanın, adalet ve yönetim işlerinde çevresindeki 'nahiye ve kariye (köy)'lerin merkezi olmasıyla ortaya çıkan bir yönetim birimidir. Kazaların yönetiminden sorumlu olan, kadılardır. Kadılar, salt adalet işlerini değil, aynı zamanda yerel yönetim işlerini yürüten ve belediye hizmetlerini gözeten görevlilerdir.

Kısaca özetlemek gerekirse, Osmanlı taşra örgütünün (eyalet yönetiminin) temel ilkesi yetki (otorite) genişliği olmuştur. Yöneticilerin doğrudan merkeze bağımlı olmaları nedeniyle, bu sistem merkezin taşra yönetimi üzerinde tartışmasız bir otorite kurmasını sağlamıştır. İmparatorluğun en geniş döneminde ülke 44 eyalet ve 163 livaya ayrılmış, XVIII.yüzyıl sonlarına doğruysa 26 eyalet, 163 liva ve 1800 kadar kazadan oluşmuştur.

Bununla beraber temelini toprak rejiminin oluşturduğu Osmanlı taşra yönetimi tek biçim olmaktan uzaktır. Çeşitli eyaletlerde özel koşullara göre (merkeze uzaklığı, coğrafi konumu, mali gereksinimler vb.) yönetim sistemi önemli değişiklikler göstermiştir. Bu durum tımar rejiminin uygulanmadığı eyaletler için söz konusudur.

Gerçi miri toprak sistemi imparatorluk topraklarının çoğunluğunda uygulanmışsa da, bunun dışında kalan bölgeler de vardır. Örneğin Bağdat, Basra, Mısır, Yemen, Habeş, Trablusgarp, Tunus ve Cezayir-i Garb eyaletleriyle; Halep ve Cezayir-i Bahri Sefid (Akdeniz kıyı ve adaları) eyaletlerinin kimi sancaklarında dirlik sistemi uygulanmamıştır. Merkez maliyesini beslemek üzere dirlik sistemi dışında tutulan bu ülkelere salyaneli (yıllıklı) eyaletler denmiştir. Bunlar, giderleri çıkarıldıktan sonra gelirlerinin tümünü ya da her yıl belli bir bölümünü merkeze gönderen eyaletlerdir. Bu eyaletler merkezden atanan valilerce yönetilir. Bunun yanında özel bir yönetim sistemine sahip eyaletler de vardır. Örneğin Hicaz'ın yönetimi (Mekke şefliği) Peygamber soyundan birine verilmiş, Kırım Hanlığı, Erdel Beyliği vb. yarı

bağımsız eyaletler özel biçimde yönetilirken, Eflak ve Boğdan 'eyaleti mümtaze' (ayrılacaklı eyaletler) adıyla belli süreler için merkezden atanan bey ya da voyvodaların yönetimine bırakılmıştır.

Bütün bu özel durumlara karşın, Osmanlı İmparatorluğu'nda taşra yönetiminin temeli sıkı bir merkezcilik olmuştur(5).

b) Tanzimat'tan Sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Yapısındaki Gelişmeler:

Osmanlı İmparatorluğu tarihinde yeni yöneliş ve arayışlar dönemi olan Tanzimat'tan önceki klasik yönetim yapısının özelliğinin, tüm otorite ve yetkileri tek elde toplanan katı bir merkezcilik olduğunu daha önce söylemiştik. Bu dönemde merkezi yönetim padişahın doğrudan ve mutlak otoritesine dayanırken, taşra yönetimi merkezin tam denetimi altında tutulmuştur.

XVI.yüzyıldan Tanzimat'a kadarki dönemde toplumsal yapıdaki değişme ve çözümlere bağlı olarak, yönetim örgütü de giderek bozulmuş ve işlevini yerine getiremez olmuştur. Bu çözülme sürecini doldurmak ve kamu yönetimine yeniden etkinlik ve işlerlik kazandırabilmek üzere III.Selim döneminden başlayarak bazı düzenleme girişimlerinde bulunulmuştur. Özellikle II.Mahmut'un önemli sonuçlar yaratan düzenlemelerine karşın, Osmanlı reform hareketlerinin hız kazandığı dönem Tanzimat olmuştur.

Tanzimat'ın ilanında, Mısır sorunu vesilesiyle Osmanlı Devleti'nin iç ve dış işlerine sürekli olarak karışan, ayrıca imparatorlukta yaşayan Ortodoks'ların korunması gerekçesi ile sık sık beliren Rus baskısını ortadan kaldırmak amacıyla olan batılıların büyük rolü olmuştur. Bir yandan imparatorluğun varlığını sürdürebilmek için geniş kapsamlı ve köklü reformlara duyulan gereksinme, öte yandan batılı ülkelerin Hristiyan halka eşitlik ve güvence tanınması yolundaki istekleri 1839 yılında Tanzimat (düzenleme) döneminin başlaması ile sonuçlanmıştır.

(5) Osmanlı merkez ve taşra yönetim örgütlenmesi konusunda bkz. İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*. Ankara: TODAİE yay., 1974.

Tanzimat'ın en genel ve ayırıcı niteliği, teokrasi ile bütünleşmiş olan mutlak monarşinin yetkilerinin, belirli hukuk ilkeleri ve yasalarla sınırlandırılmak istenmesidir. Tanzimat fermanıyla herşeyden önce mal, ırz ve namus yasal bir güvence altına alınırken, vergileme ile askerlik yükümlülüğü ve süresinin adalet ilkelerine ve yasalara uygun olması öngörülmüştür. Padişah da, ferman hükümlerine uyacağına söz vererek bir anlamda kendisini bağlamıştır. Ancak görüldüğü gibi, doğrudan doğruya padişahın uyruklarına sunduğu bir bağış niteliğinde olan bu ferman, kurallayıcı bir genel yasa olmaktan uzaktır. Fermanda padişahın mutlak yetkisini sınırlayacak ve onu yasalara uymaya zorlayacak hiç bir denetim sistemi ya da organı getirilmemiştir.

Bu dönemle ilgili bu kısa bilgilerden sonra Tanzimat dönemindeki idari yapıyı incelemeye geçebiliriz. Bu dönemde merkezi yönetim yapısını incelediğimiz zaman II.Mahmut'un temellerini attığı merkezi yönetim örgütünün korunarak geliştirildiğini görüyoruz. Her şeyden önce, çeşitlenen kamu işlevlerinin ayrı merkezi örgütler (bakanlıklar) eli ile yürütülmesi amacı ile II.Mahmut döneminde (1835) oluşturulan 'Umur-ı Dahiliye' (içişleri), 'Umur-ı Hariciye' (dışişleri), 'Umur-ı Maliye' ve 'Evkaf' nezaretlerinin yanında 1839 yılında 'Umur-ı Ticaret ve Ziraat Nezareti' ve 1856 yılında da 'Maarif Nezareti' kurulmuştur. Bakanlık kuruluşlarının sayısı ve etkinliği arttırılırken yasama, yürütme ve yargı işlerinin ayrı organlarca yerine getirilmesi için çeşitli kurullar (meclisler) geliştirilmiş ya da oluşturulmuştur. Klasik Osmanlı yönetim yapısında yönetsel ve yapısal konularda yüksek danışma ve karar organı olan Divanı Hümayun'la XVIII.yüzyıl sonrasında onun yerini alan Mecl-i Meşveret, gelenek olarak varlığını korumakla birlikte, giderek işlevini ayrı kurullara bırakmıştır. Bunlardan başta geleni, II.Mahmut döneminde Dar-ı Şur'a'yı Babıali'yle ilk bakanlar kurulu ya da hükümet görüşünde beliren ve Tanzimat ile birlikte önemi ve etkinliği artarak bir yürütme organına dönüşen Meclis-i Vükela'dır. Diğer meclisler ise; bunlar arasında en önemlisi, 1838'de 'adli' ve 'idari' yargı organı niteliğinde kurulan; gerekli yasa tasarıları ile tüzükleri hazırlamak, kamu görevlilerine ilişkin yargı işlerine bakmak ve devletle bireyler arasındaki anlaşmazlıkların çözüme bağlamakla görevli olan Meclis-i Vala'yı

Ahkam-ı Adliye'dir. Bu meclisin yanısıra temel devlet işlevlerini üstlenen ve ilgili bakanlıklara bağlı olarak çalışan diğer yüksek kurullar da; 'Dar-ı Şura-ı Askeri', 'Meclis-i Maarif-i Umumiye', 'Meclis-i Maaliyesi'dir(6).

Tanzimat dönemi taşra yönetimi ise, geleneksel sistemden önemli bir ayırım göstermemiştir. Bu yıllarda imparatorluk, onbeşi Avrupa'da, onyedisi Asya'da ve üçü Afrika'da olmak üzere 35 eyalet, 142 liva ve 1320 kazadan oluşmaktadır. Bu eyaletlerden Eflak, Boğdan, Sırbistan ve Mısır özerk; Tunus ve Trablusgarp yarı özerk bir statüdedir. Eyaletlerin başında vezir sanıyla bir vali, livaların başında mirimiran ya da kaymakam, kazaların başında ise müdür ya da mütesellimler vardır. Tanzimat'tan önceki dönemde eyalet valilerine çok geniş yetkiler tanınmıştır. Aynı zamanda askeri bir komutan olan vali, padişahın vekili sıfatı ile vergi toplamaktan, güvenlik uygulamalarına ve suçluların cezalandırılmasına kadar varan her türlü konuda kamu gücünü elinde toplamıştır. Bu yönetim biçimi Tanzimat fermanının hükümleriyle bağdaşmadığı gibi, Tanzimat'ın hemen öncesinde Mısır valisi Mehmet Ali Paşa örneğinde görüldüğü gibi kimi valilerin, devletin varlığını tehlikeye sokacak ölçüde güçlenmesine elverdiği için, 1840'lardan başlayarak valilerin yetkilerinde önemli kısıtlamalara gidilmiştir. Tanzimat Fermanı'nın geleneksel düzenlemeye ilişkin ilkeleri uyarınca, Tanzimat döneminde yapılan yeniliklerin temel anlayışı, eyaletlerde valilerin yetkilerini sınırlandırarak, merkezin otoritesini arttırmak olmuştur. Tanzimat'ın ilk yıllarında bu anlayışla valiler, uygulamalarından ötürü Babıali'ye karşı sorumlu tutulurken, askeri ve mali yetkilerini doğrudan merkezle ilişkili olan görevlilerle bölüşmek zorunda bırakılmıştır(7).

Ancak Tanzimat'tan sonra uygulanan bu koyu merkeziyetçilik uygulamalarının sakıncaları çok geçmeden belirmiş, bu uygulamalar merkezi yönetimin işlerini ağırlaştırdığı gibi yerel yönetimleri işlerlikten yoksun

(6) Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*. c.V, Ankara: TTK. yay., 1983.

İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*. Ankara: 1979. s.271.

Çadırcı, a.g.e., s.185.

(7) Muzaffer Sencer, *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*. İstanbul: 1986, s.77.

bırakmıştır. Böylelikle Tanzimat yönetimi sürecelecek olan bir ikilemle karşılaşmıştır. Bir yandan yönetimin etkin ve hızlı işleyebilmesi için yerel yöneticilere yeterince eylem özgürlüğü ve yetki tanımak isterken, öte yandan ayrılıkçı eğilimlerin kök saldığı geniş bir imparatorluk üzerinde merkezi birlik ve denetimi sağlamayı amaçlamıştır. 1840'larda özellikle bu ikinci amaç ağırlık kazandığından eyalet valileri, bir yandan doğrudan padişaha karşı sorumlu bulunan kimi düşük konumlu memurların, bir yandan da Tanzimat'ın getirdiğı meclisin denetimi altına alınmıştır. 1852'ye kadar valiler, sorumluluklarını yerine getirebilmek için her sorunu İstanbul'a danışmaktan kurtulmak ve daha geniş bir yetkiyle donatılmak gereksinmesi duymuşlardır. Gerçekten valilerin yetkilerinin çok kısıtlanmış olması nedeniyle eyaletlerde yönetimin aksaması, özellikle güvenlik konularında önemli sorunların doğmasına yol açmıştır(8).

Gördüğümüz gibi Tanzimat hareketinin amacı, Osmanlı devlet yönetimini çağdaş işleyiş ilkelerine dayandırmak, yani devlet gücünün tek merkezden en etkin biçimde kullanılmasını sağlamaktır. Bu merkezilik eğilimi, Osmanlı eyalet yönetimini iki ana biçimde etkilemiştir. İlk olarak, mali alanda yeni bir örgütlenmeye gidilmiş, ikinci olarak da yerel kişi ve kümelerin devlet yönetimini etkileme sürecinin düzgün, hızlı ve eşitlikçi biçimde işlemesine gerek duyulmuştur ki, bu durum, Türkiye'de yerinden yönetim geleneğinin doğmasını sağlamıştır. Yeni yönetsel düzenlemelerde somutlaşan bu iki etki biçiminin birlikte verdikleri sonuçsa, vilayetlerin fizik örgütlenmesinin değişmesidir. Beliren yeni örgütlenme anlayışı, imparatorluğun sonuna kadar sürmekle kalmamış, Cumhuriyet dönemi yönetim sisteminin önemli tarih miraslarından biri olmuştur. Bunu biraz açacak olursak; XIX.yüzyılda ülkenin ulaşım şebekesi ve dış ticaret yollarının değiştiğı, buna bağılı olarak da üretim ve denetim merkezlerinin değiştirilmesi gereğinin artan ölçüde duyulmaya başladığını görüyoruz. Ulaşımındaki bu gelişmeler aynı zamanda, etkin bir merkeziliğin maddi ve teknik temelini de oluşturmaktadır. Ayrıca beliren ve büyüyen yeni yerleşme merkezlerinin, idari bölünmeyi ister istemez düzeltme

(8) Sencer, a.g.e., s.78.

ve düzenlemelere zorladığıdır. Örneğin, klasik Osmanlı'da Aydın vilayetinin üretim, dağıtım, yönetim ve denetim işleri Aydın ilinde görülürken; ulaşım yollarının ve üretim, denetim merkezinin İzmir'e kayması eyalet merkezinin de İzmir'e taşınmasına yol açmıştır. Yine 1860'larda Tuna vilayetinin yeniden örgütlendiğini, değişen gereksinimlere bağlı olarak Basra'nın yönetim yapısının da sık sık değiştiğini, XIX.yüzyılda modern tarıma açılmaya başlayan ve diğer merkezler ile dolaysız üretim ilişkilerine giren Çukurova'nın iktisadi kontrol merkezi haline geldiğini; bölgenin Adana şehrinin de, Halep'e nazaran gittikçe güçlenen bir faaliyet merkezi olduğunu görüyoruz(9).

Konumuz açısından bu dönemle ilgili yapabileceğimiz en önemli saptamaysa, merkezin yönetsel etkinliğini arttırmak için, ama bilinçli ama bilinçsiz, eyaletlerin fiziki sınırlarının daraltılması yoluna gidildiğidir. Çünkü dar alanda örgütlenen sayıca çok, hacimce küçük, paraca güçsüz yönetim birimleri, etkin ve katı bir merkezcilik için en uygun tabandır.

Bütün bunların dışında merkezci yönetimin uygulanabilmesi için başka çalışmalar da yapılmaktaydı. Örneğin hükümet ve onun temsilcisi valiler, karayolu şebekesinin geliştirilmesi konusuna ısrarla eğildiler. İzmir-Aydın demiryolunun açılmasından sonra bu ulaşım alanındaki çalışmaları da yoğunlaştırdılar. Bunun yanında 1865 yılında döşenmeye başlanan telgraf hattı, kısa sürede imparatorluğun bütün belli başlı merkezlerini birbirine bağladı. Osmanlı devlet adamlarının girişimleri ile yabancı şirketlerin yanında, yerli gemi işletmeleri de kuruldu(10).

Ancak tüm bu tedbirlere rağmen merkezcilik eğilimi başarıya ulaşmamış, ülkenin her yanında bu eğilime tepki olarak ayaklanmalar çıkmıştır.

Hem bu ayaklanmaların etkisi hem de Tanzimat Fermanı'nın getirdiği yenilikleri yetersiz bulan batılıların baskısı sonucu, Osmanlı Devleti İslahat

(9) İlber Ortaylı, **Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)**. Ankara: TOADİE yay., 1974. s.5.

(10) _____, "Türkiye'de Taşra Yönetimi ve Yöneticiliğin Evrimi", **Türk İdareciler Derneği Bilimsel Araştırmalar Dizisi**. S.1, Ankara: 1976. s.18.

Fermanı adı verilen yeni bir reform fermanı hazırlamıştır. Bu Ferman özellikle Müslüman olmayan uyrukların haklarını onaylamak üzere yayınlanmış, din ve ulusuna bakılmaksızın Osmanlı uyruklularının tümüne devlet hizmetine ve memurluğa girme hakkını tanınması ilkesi getirilmiştir(11).

1856 Islahat Fermanı'ndan soraki gelişmeler ve Osmanlı vilayet yönetiminin aldığı biçim, günümüz Türkiye'sinin yönetsel yapısını büyük ölçüde etkilemiş, hatta belirlemiştir. Islahat Fermanı'nın belirleyici özelliği yönetim, maliye ve yargı organlarının yeniden düzenlenmesiyle; vilayet, liva ve nahiye düzeyindeki halkın yönetimde etkili olmalarını öngörmesidir. Fermanda öngörülen vilayet yönetim sistemi, 1861 yılında çıkarılan Lübnan Nizamnamesiyle, Cebel-i Lübnan'da uygulanmaya başlanmıştır.

Nizamname başlıca şu maddeleri içermektedir(12):

a) Cebel-i Lübnan, Babıali'nin idaresinde yürütme kuvvetinin bütün yetki ve görevlerine sahip olmak üzere, bir Hristiyan mutasarrıfın idaresine verilecektir.

b) Mutasarrıfın yanında her cemaat tarafından seçilen ikişer üyeden kurulu bir merkezi meclis bulunacaktır.

c) Cebel-i Lübnan altı kazaya ayrılacak ve her kazada cemaatlerce seçilen 3-6 üyelik bir kaza meclisi olacaktır.

d) Asayiş ve emniyet, yerli ve karma bir zabıta heyeti tarafından sağlanacaktır.

Cebel-i Lübnan'ın bu statüsü, batılı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün vilayetlerinde görmeyi arzuladıkları bir düzendi. Batılı devletler, Osmanlı vilayetlerinin her birinin Lübnan gibi otonom (özerk) olmasını istiyorlardı. Osmanlı devlet adamları ise bu eğilimi frenlemek ve merkezîyetçiliği herşeye rağmen güçlendirmek gayretindeydiler. Esasen, Osmanlı Devleti'nin yapısal durumu da Lübnan örneklerinin çoğalmasına uygun değildi. Bosna Müslüman'ları ve Suriye ahalisi bu tür bir düzene karşı

(11) Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma. Ankara: 1973. s.192.

(12) Ortaylı, a.g.e.,s.38.

ayaklanmışlardı. Suriye'deki karışıklıkların yanında, Niş eyaletinde de ayaklanma ve olayların devam etmesi, Osmanlı devlet adamlarını taşra idaresi üzerinde yeni tedbirler almaya, yani umumi bir reform programı uygulamaya zorladı. Çünkü hiyerarşi kargaşalığı, merkeze en önemsiz şeylerin dahi sorulması, memleket meclislerinin kurulması için yapılan seçimlerdeki yolsuzluklar, mahkemelerdeki bilgisizlik ve süistimallerden doğan haksızlıklar, artık halkı ayaklanmaya yöneltiyor ve anında dış devletlerin müdahalesine sebep oluyordu.

Tüm bunlardan dolayı Osmanlı devlet adamları eyaletler üzerinde bir ıslahat hareketi başlatmış, bunun sonucu olarak da Osmanlı yönetim sisteminin temelini oluşturan 1864 İdare-i Vilayet Nizamnamesi ortaya çıkmıştır. Bu nizamnameyle herşeyden önce yönetsel bölünme alanında yeni bir düzenlemeye gidilerek en büyük yönetim birimi 'vilayet'e çevrilmiştir. Nizamnameye göre, vilayetler liva (sancak)'lara, livalar kazalara, kazalar da köylere ayrılmaktadır. Yöneticilere gelince; bunlar vilayette vali, sancakta mutasarrıf, kazada ise kaymakamdır. Bu yöneticilerin tümü, padişah tarafından ya da merkezden atanan memurlardır. Halk tarafından seçilen sadece muhtarlardır. Görüldüğü gibi, ancak en alt düzeydeki yöneticiler için halkın seçimi söz konusudur. Bu yönetim hiyerarşisi, merkezcilikle yerinden yönetimin bir karışımı olmuştur. Vali, geniş yetkilere sahip olmakla birlikte merkezden atanan bir görevli niteliğini korumuştur(13).

1864 tarihli İdare-i Vilayet Nizamnamesini bütün imparatorlukta uygulamaya cesaret edemeyen Babıali, bir ön uygulama alanı seçme kararı almış ve böylelikle Tuna Vilayeti bu nizamnamenin uygulanabileceği eyalet olarak seçilmiştir.

1864 nizamnamesinin, acil ıslahat nedeniyle önce Tuna, arkasından Bosna vilayetinde çok az değişikliklerle çıkarılan iki nizamname halinde uygulanmaya konması anlamlıdır.

Gerek İslahat Fermanını yarattığı tepkiler, gerekse o zamana kadar

(13) Sencer, a.g.e.,s.79.

vilayet idaresinde görülen aşırı düzensizlik, Tuna bölgesinde huzursuzluğun artmasına ve dış devletlerin buradaki halkı kışkırtmasına neden olmuştur. Özellikle 1859 Niş isyanından sonra bu vilayetin ıslahı için 1861'de valiliğe atanan Midhat Paşa, başarılı bir yönetici olmuştur. Midhat Paşa'nın bu başarısı üzerine Babıali eyalet sistemini kaldırırken, özellikle bu bölgede birkaç eyaletin birleştirilmesine karar vermiştir. Böylelikle Niş, Vidin ve Silistre eyaletleri 'Tuna Vilayeti' olarak birleştirilmiş ve valiliğe de Midhat Paşa atanmıştır(14).

Bu durum (bir kaç eyaletin birleştirilmesiyle bir valilik oluşturulması) ikinci bölümde inceleyeceğimiz 1927 tarihinde kurulmuş olan Umumi Müfettişlik teşkilatının da temelini oluşturur.

Her ne kadar oluşum nedenleri farklıysa da Tuna vilayetinde olduğu gibi umumi müfettişlik bölgeleri de birkaç ilin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur. Ayrıca Tuna vilayetinde en yetkili kişi ve padişahın buradaki temsilcisi olan vali ile, umumi müfettişlik bölgesindeki en yüksek idari amir olan umumi müfettişin, görev ve yetkileri hemen hemen aynıdır. Hem vali hem de umumi müfettiş görev alanları içinde güvenliği, iller arasındaki koordinasyonu, halkın refah ve huzurunu, kanun ve nizamnamelerin uygulanmasını sağlamakla görevlidir.

Bu benzerlikleri belirttikten sonra tekrar Tuna nizamnamesine dönecek olursak; bu nizamnameye göre, vilayet sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da karyelere (köy) ayrılmıştır. Tuna vilayetinin coğrafi konumu, ulaşım imkanlarının geliştirilmeye müsait oluşundan başka, daha toplu bir yerleşme düzenine sahip olması, gerek vilayetin merkezinde gerekse alt idari birimlerde hızlı bir örgütlenmeyi mümkün kılmıştır(15).

Valinin yanında görev alan yetkililere gelince bunlar; Defterdar, Mektupçu, Umur-u Nafia Memuru, Ticaret Ve Ziraat Memuru, Müfettiş-i

(14) Vecihi Tönük, *Türkiye'de İdare Teşkilatının Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu*. S.1, Ankara: İçişleri Bakanlığı yay., 1945. seri:3, s.137.

Çadırcı, a.g.e., s.251.

(15) Ortaylı, a.g.e., s.44.

Hükkam ve Umur-u Hariciye memurlarıdır(16).

Midhat Paşa Tuna vilayetinde altı ay içinde göze çarpacak derecede bir ıslahatı gerçekleştirmiş, vilayetin gelirini arttırmış, ulaşım sistemi ve yönetim usullerini düzenlemeyi başarmıştır. Tuna vilayetindeki bu huzur ve kalkınma hareketleri; yürüttükleri Balkan politikalarının gelişmesi beklentisinde olan Rusya ve Avusturya-Macaristan tarafından önlenmeye çalışılmıştır. Bunun sonucu olarak da gerek panslavist Bulgarların tertipleri ve gerekse bu iki devlet sefirlerinin baskısı sonucu Babıali, bölgede üç buçuk sene görev yapan Midhat Paşa'yı merkeze çağırmış ve Şura-yi Devlet reisliğine tayin etmiştir(17).

Midhat Paşa'nın valiliği sırasında, Tuna vilayetinde alınan başarılı sonuçlar, nizamnamenin diğer vilayetlerde de uygulanabilmesi için cesaret vermiştir. 1865 yılında bu iş için, Anadolu, Rumeli ve Arabistan kıtasında bazı vilayetler seçilmiştir. Rumeli'de Bosna ve Hersek, Bosna Vilayeti; Arabistan'da Şam ve Sayda, Suriye Vilayeti adı altında birleştirildiler. Anadolu kıtasında Erzurum ayrı bir vilayet haline getirilmiştir. Kısa bir süre sonra benzeri bir uygulamaya Mamuret'ül Aziz, Manastır, Selanik, Yanya ve Tırhala vilayetlerinde de geçilmiştir(18).

Bu uygulamaların başarılı sonuçlar vermesi, 1871 yılında İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesinin çıkartılmasına ve yeni düzenin yaygın biçimde denenmesine fırsat vermiştir. Bu nizamname her şeyden önce, çeşitli memur ve meclislerin yetkilerini tanımlayarak 1864 nizamnamesinin belirsiz noktalarını açığa kavuşturmaya çalışmıştır. Bu yeni düzenleme nahiye'yi, köyler ya da çiftlikler birleşimi olarak tanımlamış ve böylece yönetim hiyerarşisinde kaza ile köy arasında yeni bir aşama yaratmıştır(19).

1281 (1864) vilayet nizamnamesinin merkezîyetçiliği 29 Şevval 1287 (22 Ocak 1871) tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesiyle daha da artmıştır. Kısa zamanda Rumeli'de 10 vilayet ve 44 sancak, Anadolu'da 16

(16) Tönük, a.g.e., s.138.

(17) İber Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*. Ankara: 1985. s.59.

(18) Tönük, a.g.e., s.146.

(19) Tönük, a.g.e., s.178.

vilayet ve 74 sancak, Afrika'da ise 1 vilayet ve 5 sancak yeni düzene göre örgütlenmiştir. Bunun yanı sıra, yeni düzenin merkezci niteliğini pekiştirmek amacıyla, Elviye-i Gayri Mülhaka denilen bazı livalar, örneğin Kudüs, Canik ve Şehr-i Zor, merkezi yönetime bağlanmışlardır. Ayrıca vilayette Vali'lerin, livada Mutasarrıfların, kazada da Kaymakam'ların yanında 'idare meclisleri' oluşturulmuştur. Kısaca, 1871 nizamnamesi, vilayet yönetimine, yeni bir iş bölümü planı getiriyor, bu plan çerçevesinde de merkezin etki ve denetimini arttırıyordu.

Meşrutiyet dönemlerine geldiğimizde ise, I.Meşrutiyet döneminin 1876 Kanun-i Esasi'yle başladığını görüyoruz. Anayasalı dönem iki yıl kadar sürecek, bunu otuz yılı aşkın bir istibdat dönemi izleyecektir. Bu dönemde başta söz, düşünce, basın, toplanma, örgütlenme ve öğrenim özgürlüğü olmak üzere Anayasa'nın getirdiği tüm hak ve özgürlükler askıya alınmış ve her türlü özgürlükçü muhalefet, sansür ya da baskı yöntemleri ile engellenmiştir. Koyu bir baskı düzeni uyguladığı gibi, İmparatorluğu dağılmaktan alıkoyamayan Abdülhamit rejimine karşı siyasal muhalefet, Jön Türkler adıyla ülke içinde ve dışında örgütlenerek uzun süreli bir mücadeleye girişmiştir(20). 1902'de Paris'te yapılan Jön Türk kongresinde ortaya çıkan iki kesimden biri ve en etkin olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çabalarıyla Osmanlı tarihinde II.Meşrutiyet dönemini başlatmıştır (1908) (21).

Meşrutiyet dönemlerindeki idari yapıyı inceleyecek olursak; 1876 yılında başlayan anayasal dönemin siyasal yapıdaki önemli gelişmelere bağlı olarak yönetsel yapıda da bazı değişmelere sahne olduğunu görürüz. Ancak bu dönemde yerel yönetimler alanında belirgin değişimler gözlenmesine karşılık,

(20) I. Meşrutiyet ve İstibdat dönemleriyle ilgili bkz. Recai Galip Okandan, **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**. İstanbul: İÜHF yay., 1977.

(21) II. Meşrutiyet dönemleriyle ilgili bkz.: Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**. Ankara: İş Bankası yay., 1964.

Recai Galip Okandan, **Amme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet Devri**. İstanbul: 1947.

Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**. c.I-Kısım:II, Ankara: TTK yay., 1991.

merkezi yönetimdeki gelişmeler sınırlı kalmış ve bu alanda Tanzimat'ta temelleri atılan yapı korunmuştur.

I.Meşrutiyet yıllarında yürütme organı konumunda olan Babiali, temel yapısını korumakla birlikte bazı değişmelere de uğramıştır. Bu değişmelerin başta geleni Sadrazam'ın durumuyla ilgilidir. I.Meşrutiyet'ten önce Padişah'ın mutlak vekili sayılan Sadrazam, Tanzimat'ta yetkilerini giderek vekillerle paylaşmış ve 1876 Anayasası'nda, tüm vekilleri doğrudan atayan padişahın güvendiği bir kişi sıfatıyla ve Meclis-i Vükela'nın başkanı konumuyla yetinmek zorunda kalmıştır(22).

Meclisin kapatılıp Anayasa'nın askıya alınmasından sonra Sadrazam gibi Babiali de saray karşısında güç ve etkinliğini yitirerek Padişah'ın tam bir denetimi altına girmiştir. Bu koşullarda, Padişah, başta nezaretler, valilikler, askeri görevliler olmak üzere yüksek görevlere doğrudan atamalar yaparak tüm yürütme gücünü elinde toplamıştır.

II.Meşrutiyet döneminde de merkezi yönetimin kuruluşunda büyük bir değişiklik olmamıştır. Babiali ya da hükümetin dokusu bazı değişikliklere uğramasına rağmen olduğu gibi süre gelmiştir.

Meşrutiyet dönemlerinde taşra yönetimini incelediğimiz zaman ise I.Meşrutiyet'in başlarında, taşrada üç çeşit yönetim bölgesiyle karşılaşırız. Bunlar; merkeze bağlı vilayetler, merkeze bağlı bağımsız sancaklar ve ayrıcalıklı eyaletlerdir(23).

İmparatorlukta taşra yönetimi vilayet örgütlenmesi içinde merkeze bağlanmışsa da özel durum ve konumlarından ötürü belli yerler-doğrudan merkeze bağlı - bağımsız sancak statüsündedir. Bunlar, yöneticisi yabancı devletlere danışılarak seçilen Cebel-ü Lübnan sancağıyla, yine özelliği bulunan Beyrut, Kudüs ve Canik'dir.

(22) Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: 1992. s.109.

(23) Sencer, a.g.e., s.91.

Özerk ya da ayrıcalıklı eyaletlere gelince; bunlar içişlerinde serbest, imparatorluğa bağımlı olan ya da onun otoritesini tanıyan Eflak ve Boğdan beylikleriyle, Sırbistan, Karadağ, Sisam, Mısır ve Tunus eyaletleridir(24).

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının ağır yenilgiyle sonuçlanması üzerine yapılan Berlin Andlaşması sonucunda, Osmanlı eyalet sınırları ve yönetiminde önemli değişimler olmuştur. Bu değişimlerle Osmanlı sınırları daralırken, bazı vilayetlerde merkezin otoritesi sınırlandırılmış, bazılarında da dış ülkelerin karışmalarına elverişli statüler kurulmuştur. Bu andlaşmayla imparatorluğun ayrıcalıklı eyaletleri olan Karadağ, Sırbistan ve Romanya prenslikleri bağımsızlığını elde etmiş, Kars, Ardahan ve Batum sancakları Rusya'ya geçmiş, Bosna ve Hersek'in Avusturya-Macaristan'ın denetimine girmesine olanak tanınmıştır. Bunun yanı sıra, eskiden merkeze bağlı olarak yönetilen vilayetlerde Tuna ile Niş'in bir bölümü Bulgaristan Prenslığı adıyla özerk bir statü kazanırken, Balkanlar'ın güneyinde siyasal ve yönetsel bakımdan Osmanlı egemenliğinde bulunmakla birlikte Hristiyan bir vali tarafından yönetilen ve içişlerinde özerk olan bir Doğu Rumeli vilayeti oluşturulmuştur.

Ayrıca 1877 yılında yeni bir vilayet nizamnamesi hazırlanmış ancak istibdat döneminin başlamasıyla bu nizamname kanunlaşamadığı için uygulanamamıştır(25).

II.Meşrutiyet ile birlikte yeniden yürürlüğe giren Anayasa'nın ilkeleri doğrultusunda yeni bir vilayet yönetim sisteminin kurulmasına çalışılmış, ancak 1913 yılında İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu'nun çıkarılmasına kadar 1871 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi yürürlükte kalmıştır.

1913 İdare-i Umumiye Vilayet Kanununa geçmeden önce 1902 yılında Rumeli vilayetleri ile ilgili çıkarılmış olan bir talimatname dikkatimizi çekmektedir. Bu talimatnamenin önemli maddeleri şöyledir(26):

1- Valinin bayındırlık, ticaret, ziraat ve sanayinin gelişmesine çalışması,

(24) Sencer, a.g.e., s.92

(25) Yıldızhan Yayla, *Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri*. İstanbul: 1982 s.71.

(26) Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*. c.I-Kısım:I, Ankara: TTK yay., 1991. s.167.

bayındırlık müdürlükleri kurulması.

2- Yabancılarla temastan vali sorumlu kalmak şartıyla "umuru ecnebiye" müdürlüklerinin kurulması.

3- Jandarmada hem müslüman, hem hristiyan kullanılması.

4- Henüz bulunmayan kasabalarda nizamiye mahkemeleri kurulması, mahkeme üyelerini adliye nezareti yarı yarıya müslüman ve hristiyandan seçecektir.

5- 50 evli her köyde okul bulundurulması.

6- Maarif vergisinin 2/3'ünün vilayet, 1/3'ünün de İstanbul'da yüksek okullar için sarfedilmesi.

7- Vilayet gelirinin %5'inin bayındırlık işlerinde kullanılması.

8- Vezir rütbesinde bir umumi müfettişin tayini ve maiyetinde sivil ve askeri memurların bulunması. Umumi müfettişin görevleri: Bu hükümleri uygulamak ve valilerle mülki ve mali işleri görüşmek, ıslahı icap eden noktaları Babıali'ye bildirmek, valilerle danışarak icap eden memurları azletmek ve icap edenleri mahkemeye vermek, bu gibi memurlardan irade ile tayin edilmiş olanların yerlerine başkalarının tayini için Babıali'ye müracaat etmek.

Böyle bir talimatnamenin hazırlanmasındaki amaç ise Makedonya'daki huzursuzluk ve kargaşalıkları önleyebilmek içindir. Burada yaşayan Sırp, Rum ve Bulgar halkları zaman zaman küçük çapta ayaklanmalar çıkarmakta, birbirleriyle çatışma içerisine girerek Makedonya'ya tek başlarına hakim olmaya çalışmaktadırlar.

21.9.1902'de Makedonya'da ilk büyük ayaklanma olmuş ve bastırılması bir ay sürmüştür. Osmanlı Devleti bu olay üzerine yukarıda belirttiğimiz talimatnameyi hazırlamış ve kısa süre içerisinde uygulamaya koymuştur. Talimatnamede belirtilen umumi müfettişlikle ilgili madde de hemen uygulamaya geçirilmiş ve Hüseyin Hilmi Paşa Vilayet-i Selase (Üç vilayet: Selanik, Manastır, Kosova) Müfettişi Umumisi olarak atanmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa, bu üç vilayetin ekonomik yaşayışını yükseltmek, adliyeyi düzeltmek, eğitim işlerini ilerletmekle görevlendirilmiş ve II.Meşrutiyet'in

ilanına (1908) kadar da bu görevde kalmıştır(27).

1902 talimatnamesiyle ilk kez Türk idare sisteminin içerisine giren umumi müfettişlik teşkilatının çalışmalarına II.Meşrutiyetin ilanıyla son verilmiş; ancak bu ilk uygulama, hem 1913 İdare-i Umumiye Vilayet Kanunu'nda, hem de 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yer alan umumi müfettişlik teşkilatının kurulmasıyla ilgili düşüncelere basamak teşkil etmiştir.

1913 yılında çıkarılan İdare-i Umumiye Vilayet Kanunu ile, vilayet yönetiminde merkezcilik ve yerinden yönetim ilkeleri bağdaştırılmak istenmiştir. Buna göre, vilayet yönetimi, il genel yönetimi ve il özel yönetimi olmak üzere iki yönlü bir görünüş kazanmıştır. Bunlardan birincisi devlet yönetiminin il düzeyindeki örgütleri, ikincisi ise bir yerel yönetim örgütü olarak il tüzel kişiliğidir(28).

Yasada vilayetlerin merkez örgütü içinde, danışma organı olarak bir 'İdare Heyeti'ne de yer verilmiştir. Bu kurul, her bakanlığın vilayetteki en yüksek temsilcileri ya da şube müdürlerinden oluşmaktadır. Bu yasayla yönetim birimleri yine vilayet, sancak, kaza, nahiye ve karye şeklinde belirlenmiştir.

1913 İdare-i Umumiye Vilayet Kanununun konumuz açısından en önemli maddesi ise, Umumi Müfettişlik teşkilatının kurulmasıyla ilgili bölümdür.

Bu kanunda Osmanlı Devleti'nin müfettişlik dairelerine ayrılacağı ve her müfettişlik dairesinin başına bir müfettiş-i umumi atanacağı bildirilmektedir. Müfettiş-i umumilerin, Meclis-i Vükela kararıyla beş sene için tayin edileceği ve bunların görev ve yetkileri için de ayrı bir talimatname hazırlanacağı açıklanmaktadır. Yine Müfettiş-i Umumiler'in yanında görev yapacak memurların da Meclis-i Vükela'ca atanacağı belirtilmektedir.

Müfettiş-i Umumiler'in görev ve yetkilerine gelince; bunlar müfettişlik daireleri içerisinde kanun ve nizamnamelerin uygulanmasından, asayiş

(27) Bayur, a.g.e., s.167.

(28) Bu yasanın maddeleri için bkz. Düstur, İkinci tertip, c.V, s.187.

ve emniyetten, halkın refah ve huzurundan sorumludurlar. Müfettiş-i umumiler görevli oldukları daire dahilinde uygun gördükleri şehri kendileri için merkez seçerler. Müfettiş-i Umumiler lüzum gördükleri takdirde bölgeleri içinde istedikleri sayıda telgraf memuru, jandarma ve asker bulundurabilirler. Müfettiş-i Umumiler teftiş daireleri içerisinde görev yapan memurların çalışmalarını takip ederek, gerek gördükleri takdirde, bu memurların işlerine son verme, ya da onları bir üst kademeye terfi ettirme yetkisine sahiptirler.

Müfettişlik dairesinde görev yapan mülkiye, jandarma, nafia ve ziraat müfettişleri, Müfettiş-i umumilere bağlı olup görevleriyle ilgili hazırlamış oldukları raporları önce müfettiş-i umumiye göndermek zorundadırlar. Ayrıca müfettiş-i umumiler görev alanları içindeki orman, maden ve ziraat alanlarının izletilmesinden ve korunmasından da sorumludurlar.

Ancak 1913 İdare-i Umumiye Vilayet Kanunu'nun uygulanmasına geçilemediği için, Umumi Müfettişlik teşkilatı da çalışmalarına başlayamamıştır. Daha sonra bu teşkilatla, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda (20 Ocak 1921) tekrar karşılaşıyoruz. Fakat bu dönemde de umumi müfettişlik teşkilatının yine uygulamaya geçirilemediğini görüyoruz. Nihayet, ikinci bölümde ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz bu teşkilat, 25 Haziran 1927 tarihinde 1164 sayılı kanunla tekrar kurulmuş ve ancak bu tarihten sonra çalışmalarına başlayabilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

YENİ TÜRKİYE DEVLETİNİN İDARİ YAPISI

A- OSMANLI DEVLETİ'NDEN YENİ TÜRKİYE DEVLETİ'NE GEÇİŞTE İDARİ YAPIDAKİ GELİŞMELER

Cumhuriyet Türkiyesi'nin siyasal ve yönetsel sisteminin ilk temelleri; 1920'lerde Saltanat ve Hilafet'e dayalı Osmanlı yönetiminin siyasal otoritesinin dağıldığı ve ulusun bu yönetime olduğu kadar, işgalci güçlere karşı bağımsızlık kavgası verdiği Kurtuluş Savaşı koşullarında atılmıştır.

Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşından yenik çıkması üzerine İmparatorluğun İtilaf devletlerince işgaline karşı, Anadolu'da "Kuvayı Milliye" adıyla yerel ve ulusal direnme hareketleri doğmuştur. Yurdun ve ulusun varlık ve bağımsızlığını tehdit eden gelişmeler karşısında Padişah ve İstanbul Hükümeti'nin izlediği boyun eğici tutuma katılmayan Mustafa Kemal ve arkadaşları, Anadolu'ya geçerek "Milli Mücadele" koşullarını oluşturmaya ve ulusal güçleri örgütlemeye girişmiştir.

Milli Mücadelenin amacı nedir? Kuşkusuz bunu en iyi bilen, Milli Mücadelenin planlayıcısı ve yürütücüsü olan Mustafa Kemal'dir. Mustafa Kemal bu amacı şöyle saptamıştır:

"Hakimiyet-i milliyeye müstenit, bilakaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek"(1).

Milli Mücadele sonunda bu amaç gerçekleştirilerek Osmanlı Devleti ortadan kaldırılmış, "İstiklal ve Cumhuriyet" ilkelerine dayalı yeni bir Türk Devleti kurulmuştur.

(1) Atatürk, *Nutuk*. c.I, Ankara: 1986. s.18.

1. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE TOPLUMSAL GÜÇLER VE SİVİL YÖNETİCİLER

Milli Mücadele başlangıcında Türk toplumunda egemen olan toplumsal güçleri üç grupta toplayabiliriz. Bunlar; üst yöneticiler, eşraf ve halk tabakasıdır(2).

Üst yöneticilerin halk dilindeki adı "Paşa"dır. Paşa deyimi, çok geniş kapsamlı kullanılmış, halk önemli bir askeri ve mülki gücü elinde tutan herkese paşa demiştir. Askeri gücü elinde tutanlara "kumandan paşa", mülki gücü yönetenlere ise "vali paşa" demişlerdir. Mülkiye amirlerinin, ister vali, ister mutasarrıf olsun, halk tabakasının dilindeki adı "vali paşa" idi. Halk tabakası ancak üst yönetici durumunda gördüğü kişilere paşa ünvanını vermiştir. Üst yöneticiler iki bölümde toplanmaktadır; birincisi askeri birlik komutanları (Kumandanlar), ikincisi ise üst sivil yöneticiler (Rüesa-yı memurin-i mülkiye)'dir.

Milli Mücadelede egemen olan toplumsal güçlerden biri de eşraf tabakasıdır. Bu toplumsal güç şu grupları içine almaktadır: ticaret ve sanayi erbabı, toprak ağaları, aşiret reisleri, şeyhler ve din bilginleridir.

Üçüncü ve son grup olan halk tabakası da toplumsal güçler içerisinde en önemli grubu oluşturur. Bunun da en büyük nedeni halk tabakasının diğer gruplardan sayıca fazla olmasındandır.

Milli mücadele başındaki Türk toplumunun yapısını bir binaya benzetirsek, bu binanın çatısını üst yöneticiler, duvarlarını eşraf, temelini de halk tabakası oluşturur.

Çatıyı oluşturan üst yöneticilerin, toplumsal güç olma nitelikleri şu nedenlere dayanmıştır:

1- Üst yöneticiler, genellikle yüksek öğrenim görmüş aydın kişilerdir. XIX. yüzyılın özellikle ikinci yarısında girilen eğitim çabaları, batı

(2) Kamil Erdeha, **Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler**. İstanbul: 1993, s.14.

yöntemlerine göre öğrenim yapan birçok okulların yurt yüzeyine yayılmasına yol açmıştır. Vilayetlerde sultaniler (liseler), askeri ve sivil rüştiyeler, öğretmen okulları, İstanbul'da da yüksek öğrenim kurumları (Tıbbiye, Harbiye, Mülkiye vb.) vardır.

Mülki amirler de, genellikle, Mekteb-i Mülkiye veya Mekteb-i Hukuk'tan mezundurlar. Yüksek öğrenim görmemiş mülki amirler de özel eğitim görerek kendilerini yetiştirmişlerdir.

2- Polis, jandarma gibi silahlı güçler ve güvenlik kuvvetleri de üst yöneticilerin emrindedirler.

3- Kumandanlar ve mülki amirler, meslekleri gereği, yurdun her yerinde ve olumsuz koşullar altında görev yapan kişilerdir. Bu nedenle, memleketin koşullarını toplum içinde en iyi bilen de bunlardır.

4- Ulaşım ve haberleşme olanaklarının çok dar oluşu, kumandanlara ve mülki amirlere, zorunlu olarak, yasalarla öngörülenlerden çok fazla yetkiler vermiş, görevler yüklemiştir. Geleneksel devlet otoritesini bunlar temsil etmiştir.

İşte genellikle bu nitelikleri taşıyan üst yönetici tabaka, toplum içinde düzenleyici ve itici bir güçtür. Sebahattin Selek de Milli Mücadelede Mülki amirlerin yerini ve önemini şöyle belirtmektedir:

"Memleketin her tarafına dağılmış olarak hükümet adına görev yapan idareciler, Osmanlı toplumunun az sayıdaki aydınlarının başında geliyorlardı. Bunların davranışı büyük bir değer ifade edecekti.

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da askeri bir idare kurmak niyetinde değildi. Gerçi daha çok orduya dayanıyordu. Fakat liderliğini yüklediği hareketi halka mal etmek, meşru göstermek istiyordu. Bunun için sivil idarenin desteğine ihtiyacı vardı. İdare adamları memuriyetlerinden çok, aydın zümreye mensup olmanın kuvvetini taşıyorlardı. Bu sebeple askeri ve sivil idare hiç bir zaman birbirine karıştırılmamış, en önemli vilayetlere bile askeri vali getirilmemiştir"(3).

(3) Sebahattin Selek, *Anadolu İhtilali*. c.1, İstanbul: 1976. s.51.

Mustafa Kemal'in düzenletmeyi başardığı Ordu Müfettişliği yetki belgesinde de, sivil yöneticilerle ilgili olarak konulan madde dikkat çekicidir ve Kumandan-Mülkiye amiri örgütlenmesine olanak vermektedir:

"Benim yetkim, bu iki kolorduyu (3. ve 15.) doğrudan doğruya buyruğum ve komutam altında bulundurmaktan daha geniştir. Müfettişlik bölgeye yakın birliklere de bildirim yapabilecektim. Bu arada bölgede bulunan ve bölgeye yakın bulunan valiliklere de bildirimde bulunabilecektim.

Bu yetkiye göre Ankara'da bulunan 20. Kolordu ve bunun bağlı olduğu müfettişlik ile Diyarbakır'daki kolordu ile ve hemen bütün Anadolu sivil örgütlerinin başında bulunan yöneticilerle (rüesa-yı memurin-i mülkiyesiyle) yazışabilecek ve ilişkiler kurabilecektim"(4).

Eşraf tabakasına gelince, bu grubun önemli bir toplumsal güç olması da şu iki nedene dayanır:

1- Toprak mülkiyeti, ticaret ve sanayi yoluyla ekonomik gücü ellerinde bulundurmaları,

2- Şeyhler, ulema ve aşiret reisleri eliyle dinsel gücü ellerinde tutmaları.

Halk tabakasına gelince, bunların bir toplumsal güç olması daha önce de söylediğimiz gibi kalabalık oluşundan, yani sayısal niteliğinden kaynaklanmaktadır.

Özelliklerine genel çizgilerle değindiğimiz bu toplumsal güçler, Misak-ı Milli sınırları içinde yaşayan Türk-Müslüman toplumunu oluşturmaktadır. Milli Mücadele bu güçlere dayanılarak kazanılacak ve yeni Türkiye Devleti kurulacaktır.

2. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE YÖNETİM BÖLÜMLERİ

Milli mücadele başında merkezi idare şu yönetim birimlerine ayrılmıştır(5):

1. Vilayet: Bugünkü il örgütü karşılığıdır. Vilayetlerin başında bulunan

(4) Nutuk, s.13.

(5) Erdeha, a.g.e., s.41.

en büyük mülkiye amirine "Vali" denilmektedir.

2. Liva: Vilayet ile kaza arasında bir idari örgüttür(6). Livaların başında en büyük mülkiye amiri olarak "Mutasarrıf" bulunuyordu. Bu yüzden livalara, Mutasarrıflık da denilmekte idi. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesinden gelme bir alışkanlıkla liva karşılığı olarak "Sancak" kelimesi de kullanılıyordu. Bu bakımdan, Milli Mücadele sırasında liva, sancak, mutasarrıflık kelimelerinin eş anlamda kullanıldığını gözden uzak tutmamak gerekir. Livalar iki kısımdı:

a) Mülhak livalar: Bunlar vilayetlere bağlı livalardı ve mutasarrıfları validen emir alırdı.

b) Müstakil livalar (Elviye-i gayri mülhaka=bağımsız livalar): Bu livalar doğrudan doğruya Dahiliye Nezaretine bağlı idiler ve mutasarrıfları da valilerle eşdeğerde yetki kullanımına sahipti.

3. Kaza: Bugünkü ilçe örgütünün karşılığıdır. Kazanın başında Kaymakam bulunmakta idi.

4. Nahiye: Bugünkü bucak örgütünün karşılığıdır.

5. Karye: Bugünkü köy biriminin karşılığı idi.

Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devletine bırakılan topraklar üzerinde bulunan vilayet ve livaların adlarını gösteren bir tablo aşağıya çıkarılmıştır(7):

Vilayet ve mülhak livanın adı

Merkezi

I. Erzurum Vilayeti

Erzurum

a) Erzincan livası

Erzincan

b) Bayazıt livası

Doğubayazıt

(6) 20 Ocak 1921 tarihli ve 85 no'lu Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 10. ve 20 Nisan 1924 tarihli, 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 89. maddeleri uyarınca Cumhuriyet döneminde kaldırılmıştır. Erdeha, a.g.e., s.42.

(7) Erdeha, a.g.e., s.43.

II. Sivas Vilayeti

- a) Amasya livası
- b) Tokat livası
- c) Karahisar-ı şarki livası

Sivas

Amasya

Tokat

Şebinkarahisar

III. Mamuretülaziz (Harput) Vilayeti

- a) Malatya livası
- b) Dersim livası

Elaziz (Elazığ)

Malatya

Tunceli

IV. Diyarbekir Vilayeti

- a) Ergani livası
- b) Mardin livası
- c) Siverek livası

Diyarbakır

Maden

Mardin

Siverek

V. Bitlis Vilayeti

- a) Muş livası
- b) Siirt livası
- c) Genç livası

Bitlis

Muş

Siirt

Genç

VI. Van Vilayeti

- a) Hakkari livası

Van

Hakkari

VII. Trabzon Vilayeti

- a) Lazistan livası
- b) Gümüşhane livası

Trabzon

Rize

Gümüşhane

VIII. Kastamonu Vilayeti

- a) Sinop livası
- b) Kengiri livası

Kastamonu

Sinop

Çankırı

IX. Ankara Vilayeti**Ankara**

a) Kırşehir livası

Kırşehir

b) Çorum livası

Çorum

c) Yozgat livası

Yozgat

X. Konya Vilayeti**Konya**

a) Isparta livası

Isparta

b) Burdur livası

Burdur

XI. Adana Vilayeti**Adana**

a) Mersin livası

Mersin

b) Kozan livası

Kozan

c) Cebel-i bereket livası

Osmaniye

XII. Hüdavendigâr Vilayeti**Bursa**

a) Ertuğrul livası

Bilecik

XIII. Aydın Vilayeti**İzmir**

a) Aydın livası

Aydın

b) Denizli livası

Denizli

c) Saruhan livası

Manisa

XIV. Edirne Vilayeti**Edirne**

a) Gelibolu livası

Gelibolu

b) Kırkkilise livası

Kırklareli

c) Tekfurdağı livası

Tekirdağ

XV. İstanbul Vilayeti**İstanbul**

a) Beyoğlu livası

b) Üsküdar livası

<u>Müstakil livanın adı</u>	<u>Merkezi</u>
1. Eskişehir Livası	Eskişehir
2. Antalya Livası	Anyalya
3. Urfa Livası	Urfa
4. İçel Livası	Silifke
5. İzmit Livası	İzmit
6. Bolu Livası	Bolu
7. Canik Livası	Samsun
8. Çatalca Livası	Çatalca
9. Karahisar-ı Sahip Livası	Afyon
10. Karesi Livası	Balıkesir
11. Biga Livası	Çanakkale
12. Kayseri Livası	Kayseri
13. Kütahya Livası	Kütahya
14. Maraş Livası	Maraş
15. Menteşe Livası	Muğla
16. Niğde Livası	Niğde
17. Ayıntap Livası	Antep

Yukarıdaki tablonun incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devletine bırakılan topraklar üzerinde:

15 vilayet

35 mülhak liva

17 müstakil liva

bulunuyordu.

3. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ VE YENİDEN YAPILANMA

Milli Mücadele dönemi ve koşulları, bütün olumsuzluklarına karşı, siyasal-anayasal atılımlar için son derece elverişli maddi zemin yaratmıştır.

Bunların başında, Arap topraklarının kaybıyla birlikte ulusal sınırlara çekilme olgusu gelir. Ulusal toplum, ulusal devlet ve anavatan anlayışları bu zeminde yeşerecektir. Bunun ideolojik ifadesi "milliyetçilik" olacaktır. Kısacası, olumsuz koşullar, feodal-ümmetçi-çok uluslu bir imparatorluk karşısında çağdaş bir seçenek oluşturan "uluslaşma" sürecini besleyecektir.

Siyasallaşma ve demokratikleşme, bu süreci tamamlayan iki önemli unsurdur. Osmanlı Devleti ve hükümetlerinin teslimiyetçi tutumu, yerel önderler öncülüğünde halk kitlelerini kendi kaderleriyle doğrudan ilgilenmeye, yani siyasallaşmaya itmiştir. Miting, toplantı, gösteri, grev, boykot, dernek, kongre tipi eylemlerin çokluğu bunun kanıtıdır. Yaklaşan yeni savaşın fütuhatçı ve yayılmacı değil antiemperyalist ve ulusal karakterli oluşu, kitlelerin siyasallaşmasına dolayısıyla demokratikleşmeye doğru giden yolları açmıştır(8).

Yerel kongreler, bölgesel (Erzurum) ve ulusal kongreler (Sivas) ile Misak-ı Milli'de aranan yeni devletin ülke sınırlarını, nüfus unsurunu ve egemenlik hakkını belirleyen adımlar olmuşlardır(9).

Milli Mücadele döneminin olumsuz koşulları, ilkin yerel güçlere, sonra da bunları ustaca birleştiren Kemalist önderliğe ve bunların fiili-demokratik iktidarlarına yol açmıştır. Bu güçler, teslimiyeti ve mutlakiyeti yeğleyen İstanbul Monarşisine karşılık, krizin ancak "direnme ve demokrasi" ile aşılabileceğini ortaya koymuşlar, anayasal tezleri ve yarattıkları siyasal kurumlarla da bunu kanıtlamışlardır. Ankara'da açılacak olan BMM, bu birikimin ürünü ve kaçınılmaz sonucu olacaktır.

İstanbul'un işgali ve Meclis'in dağılması üzerine Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın önderi ve Heyeti Temsiliye Reisi Mustafa Kemal, doğan devlet boşluğunu gidermek üzere Anadolu'daki tüm valilik ve komutanlıklara birer genelge (tamim) göndererek "olağanüstü yetkiler taşıyan" bir Meclisi

(8) Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**. İstanbul: 1992. s.182.

(9) Kongrelerle ilgili olarak bkz. Bülent Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**. İstanbul: 1992.

Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**. Ankara: TTK yay., 1969.

Ankara'da toplantıya çağırılmıştır(10).

Her liva (sancak)dan 5 temsilci olmak üzere yeniden seçilen milletvekillerine, dağılan Mebusan Meclisi'nin kimi üyelerinin katılmasıyla oluşan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920'de ilk toplantısını yapmıştır(11).

TBMM'nin açılmasından sonraki en önemli gündem maddesi yeni kuruluş esaslarını saptamak olmuştur. Mustafa Kemal'in 24 Nisan'da mecliste yaptığı konuşma bu oluşuma yön vermiştir. Özetle şöyledir:

"Ülkeyi bölünme ve çöküşten kurtarmak için bütün güçleri birleştirmek gerekir. Büyük Meclis yalnız bir yasama ve denetleme organı değil, ülkenin ve milletin kaderiyle "bilfiil" ilgili bir heyettir. Ancak bütün işleri ayrıntılarına kadar bizzat göremeyeceğinden, kendi içinden seçeceği kişileri hükümet işlerini yürütmeye "memur" etmesi gereklidir. Meclis başkanı seçilecek kişinin yüce meclisi temsil eden bir kişi olarak hükümete de başkanlık etmesi, meclis adına hükümet kararlarına imza koymaya ve bu kararları onaylamaya yetkili olması gereklidir. Böylece Reis, hükümetin diğer üyeleri gibi meclis önünde tam sorumlu olmalıdır. Öteyandan padişah, "cumhuru islamin da reisi" olduğundan, saltanat ve hilafet makamlarının tutsaklıktan kurtarılmasına kadar, geçici olarak bile olsa bir "hükümet (devlet) reisi" tanımamak ya da bir "padişah kaymakamı" yaratmamak, "reissiz bir hükümet" (devlet) kurmak gerekir"(12).

Bu konuşmasından sonra Mustafa Kemal şu esasları içeren önergeyi vermiştir:

1. Bir hükümet kurulması zorunludur.
2. Geçici bile olsa bir "hükümet (devlet) reisi" tanımak ya da "padişah kaymakamı" seçmek doğru olmaz.
3. Mecliste yoğunlaşan milli irade vatanın kaderine fiilen el koymuştur

(10) Nutuk. c.I. s.563.

(11) TBMM Zabıt Ceridesi. Devre I, İctima Senesi 1, Ankara: TBMM Basımevi. 1959. s.2 .

(12) Nutuk. c.II. s.589 .

TBMM Zabıt Ceridesi. c.I. Ankara: TBMM Basımevi. 1959. s.31 .

ve meclisin üstünde bir güç yoktur.

4. TBMM yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplar. Meclis'ten seçilip görevlendirilecek bir heyet hükümet işlerini yürütür. Meclis başkanı bu kurulun da başkanıdır.

Padişah ve halife zor ve baskıdan kurtulduğunda, meclisin düzenleyeceği "esasat-i kanuniye" çerçevesindeki yerini alır(13).

Bu önerge tartışılarak kabul edilmiştir. Aslında burada, "yeni bir hükümet teşkili" adı altında açıkça "yeni bir devletin kurulması"nın ana esasları öngörülmüştür(14).

Mustafa Kemal'i Reis (başkan) seçen Meclis, hemen ardından 2 Mayıs (1336) 1920 tarihli "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun"u kabul etmiş arkasından da "İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu)" oluşturulmuştur(15).

Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı zamanda yürütme yetkisine de sahip olması-yürütme işlevinin sürekliliğinden ötürü-Meclis'in tatile girmeden aralıksız toplanmasını gerektirmiş ve bu da 5 Eylül (1336) 1920 tarihli "Nisabı Müzakere Kanunu"yla hükme bağlanmıştır(16).

Mustafa Kemal ve Meclis, Kanun-i Esasi'nin varlığı-yokluğu gibi netameli bir konuya şimdilik girmeden, ulusal iradeye dayalı tam yetkili bir meclis ile, ona bağlı ve sorumlu bir hükümetin ana kuruluşunu gerçekleştirmiş bulunuyorlardı. Mustafa Kemal tarafından verilen bu önerge, 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununa kadarki dönemde bir tür "geçici anayasa" niteliğini taşımış, aynı zamanda yeni Türkiye Devletinin de ilk temelleri atılmıştır.

(13) TBMM Zabıt Ceridesi. c.I. Ankara: TBMM Matbaası. 1959. s.32.

(14).a.g.Zabıt Ceridesi, s.37.

(15) a.g.Zabıt Ceridesi, s.185.

(16) bkz. TBMM Zabıt Ceridesi. c.III. Ankara: TBMM Matbaası. 1940. s.477.

Ergun Özbudun, 1921 Anayasası. Ankara: 1992. s.14.

B- ANAYASAL DÖNEME GEÇİŞ VE İDARİ YAPIDAKİ GELİŞMELER

Günümüz Türkiye'si'nin siyasal ve yönetsel sistemi; kendisinden önceki sistemden aldığı miras üzerinde geliştirdiği toplumsal yapı ve bu yapının izlediği değişme süreci içinde belirmiştir.

Özellikle yapısı gereği hızlı bir değişme olayına sahne olan toplumumuzda siyasal ve Anayasal düzen, değiştirici iç ve dış etkenlerin gücüne ve yönüne bağlı olarak kısa sayılabilecek bir sürede önemli gelişmelere tanık olmuştur. Söz konusu gelişmelerin ana doğrultusu, bazı dalgalanmalara karşın, geleneksel toplumun siyasal sistemi olan teokratik monarşiden laik demokrasiye doğrudur.

Bu süreç içinde gözlenen belli başlı aşamalar, son yansımasını siyasal sistemde ve onun dışlanmış ürünü olan anayasalarda bulmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin siyasal süreci dar anlamıyla anayasal süreçtir. Toplumumuzda anayasal süreç 1876 Kanun-i Esasi ile başlamakla birlikte gerçek doğrultusuna ancak TBMM'nin açılmasından sonra girebilmiştir.

1. 1921 TEŞKİLAT-I ESASİYE KANUNUNUN YÖNETİM İLKELERİ

23 Nisan 1920'de toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi, her şeyden önce kendi varlığına yasal bir dayanak bulma gereğini duymuştu. Bu nedenle daha ilk toplantıda, Meclisin, seçilen yeni üyeler ile İstanbul Meclisinden katılacak mebuslardan oluşması kararlaştırılmıştır. Mustafa Kemal'in verdiği bir önergenin kabul edilmesiyle de, Meclisin "ulusal iradeyi yansıtan enbüyük güç" olduğu vurgulanmış ve yeni bir hükümetin kurulması zorunlu görülmüştür. Bu nedenle 25 Nisanda alınan bir kararla, Meclis dışında bir "Yürütme Gücü" (Kuvve-i İcraiye) kurulacağı saptanmış ve buna ilişkin yasa 2 Mayıs 1920'de kabul edilmiştir. Bakanlar kurulunun oluşumunu belirleyen bu yasa, 11 bakanın Meclis içinden ve salt çoğunlukla seçilmelerini hükme bağlamıştır. Ancak bir süre sonra seçimde ve bakanlar kurulunun uyum içinde çalışmasının sağlamada baş gösteren güçlükleri giderebilmek için, 4 Kasım

1920’de, bakanların, Meclis başkanının göstereceği adaylar arasından seçilmesi esası getirilmiştir.

Mecliste bu çalışmalar sürdürülürken, 5 Eylül 1919’da kabul edilen “Görüşmelerde Yeterli Üye Sayısının Saptanması (Nisab-ı Müzakere)” yasası ile TBMM’nin işleyişine ve milletvekillerine ilişkin bazı esaslar da belirlenmiştir. Öte yandan kurulan Temel Haklar Komisyonu da bir yasa tasarısı hazırlamaya başlamıştır. Komisyonca düzenlenen ve “Büyük Millet Meclisinin Kuruluş ve Niteliği ile İlgili Yasa” başlığını taşıyan yasa taslağının görüşmelerine 18 Ağustosta başlanmıştır. Bunun birinci maddesinde “BMM yasama ve yürütme güçlerini kendinde toplar ve devleti bağımsız olarak yönetir” hükmü yer almıştır. Bu tartışmalar büyük görüş ayrılıklarına yol açmıştır. Muhafazakar sayılan grup böyle bir hükmü çok aşırı buluyor, saltanat ve halifelik makamının kurtarılışına kadar geçecek süre için “geçici bir hükümet” kurulması gerektiğini savunuyordu. Görüşmeler uzayıp gidince 7 Aralıktaki gizli oturumda söz alan M.Kemal, “vatan ve milletin bağımsızlığı için çalışılırken, padişah ve halifelikle bu denli çok ilgilenilmesi sakıncalıdır. Şimdilik bunlardan hiç söz etmemek yüksek çıkarlar gereğidir. Eğer amaç bugünkü halife ve padişaha olan bağlılığı bir daha söyleyip belirtmekse, bu kişi haindir, düşmanların yurt ve ulusa kötülük yapmakta kullandıkları araçtır...” demiştir(17). Konuyla ilgili görüşmeler sürerken kendisi de bir tasarı sunmuştur. İşte bütün bunların sonunda 4 ay süren görüşme ve tartışmalarda ağırlık kazanan görüşler çerçevesinde 20 Ocak 1921’de “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” adını taşıyan ilk anayasa kabul edilmiştir(18).

1921 Anayasası, temel hakları, yasama, yürütme, yargı haklarının kullanılmasını ve devlet örgütünün kuruluşunu her yönüyle belirten geniş kapsamlı bir metin değildir. 23 Nisan 1920’den beri Meclisin aldığı kararların dayandığı ana ilkelerle, ülke yönetimine ilişkin bazı hükümleri içerir. Bunun dışında, söz konusu esaslarla çelişmemek koşuluyla 1876 Kanun-i Esasi hükümlerini de saklı tutmaktadır

(17) TBMM Gizli Celse Zabıtları. c.I. Ankara: 1980. s.132-139.

(18) Nutuk. c.II. Ankara: 1987. s.759.

Anayasa 23 madde ve 1 ek maddeden oluşmaktadır. Yasama ve yürütmeyi düzenleyen, Büyük Millet Meclisinin oluşumunu, yetkilerini belirleyen ilk 9 madde dışındakiler, vilayet, kaza ve nahiye yönetimleri ile umumi müfettişliklere ilişkindir. Ekonomik ve sosyal ilişkiler bakımından birleştirilen iller birer umumi müfettişliğe bağlanmıştır. Ek maddede ise ilk TBMM'nin ulusal amaca ulaşınca kadar çalışmalarını sürdüreceği belirtilmiştir. Ancak 2/3 çoğunlukla seçimleri yenileme kararı alınabilecektir(19).

Anayasanın temel felsefesi de, egemenliğin hiçbir koşul ve sınırlama olmaksızın ulusa ait olduğunun vurgulanması ve "kuvvetler birliği" ilkesini kabul etmesidir. İlk maddesi "Egemenlik sınırsız ve koşulşuz olarak ulusundur" derken, 2.maddede "Yürütme gücü ve yasama yetkisi, ulusun tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisinde belirir ve toplanır" hükmünü içerir. Anayasa ile 1876'da başlayan iki meclisli sistem (Mebuslar ve Ayan Meclisleri) yerine tek Meclis sistemi kabul edilmiştir. Günün koşulları içinde "Devlet Başkanlığı"ndan hiç söz edilmeksizin, uygulanmakta olan Meclis hükümeti sistemi korunmuştur. Üçüncü maddede ise "Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur" derken yeni bir devletten, "Türkiye Devleti"nden söz edilmektedir. Osmanlı İmparatorluğuna rağmen aynı topraklarda bir başka devlet kurulduğunu ilan etmek, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun en devrimci yanlarından biridir(20).

1921 Anayasası ulusal egemenlik, Meclisin üstünlüğü gibi çok önemli kavramları yaşama sokarken, kimi alan ve konulara dokunmamıştır. Örneğin ülke yönetiminde ayrıntılı hükümler getirilirken yargı organları ve kamu özgürlüklerine yer verilmemiştir. Bununla birlikte bu gibi boşlukların daha sonra çıkartılan yasalarla doldurulmasına çalışılmıştır. Osmanlı saltanatının sona

(19) Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**. Ankara: T.İş Bankası yay. 1985. s.91 Özbudun, a.g.e., s.81.

(20) Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**. İstanbul: Der yay. 1992. s.204.

ermesi bile 30 Ekim 1922'de Meclisin aldığı özel bir kararla gerçekleştirilmiştir(21).

24 maddelik kısa bir Anayasa olan TEK, 14 maddesini, yani yarıdan fazlasını yönetime, özellikle de yerinden yönetim ile yerel yönetim ilkelerine ayırmıştır (md.11-23)(22).

"İdare" başlığını taşıyan tek maddelik bölümde, Türkiye'nin coğrafi durumu ve iktisadi ilişkileri açısından vilayetlere, vilayetlerin kazalara (ilçe) bölündüğü, kazaların da nahiyelerden (bucak) oluştuğu belirtilmiştir (md.10). Burada, ülkenin adı olarak "Memalik-i Osmaniye" terimi yerine, ulusal yurt ve anavatan anlamına gelen "Türkiye" sözcüğünün seçilmiş olması son derece anlamlıdır. TEK zaten yeni bir devlet kurulduğunu ilan etmiş ve bunun adını "Türkiye Devleti" koymuştu. Şimdi de ülkenin topraklarını Misak-ı Milli'ye özgü ulusallık anlayışına uygun olarak belirlemekte ve "Türkiye" olarak adlandırmaktadır.

"Vilayat" başlıklı sonraki bölüm dört maddeden oluşmaktadır (md.11-14). "Vilayet" denen idari birim, manevi şahsiyet ve muhtariyete (özerklik) sahiptir. BMM'nin koyacağı yasalar çerçevesinde, evkaf, medreseler, maarif, sağlık, iktisat, tarım, bayındırlık ve sosyal yardımlaşma işlerinin düzenlenmesi ve yürütülmesi, "vilayet şuraları"nın yetkisi içindedir. Ancak, iç ve dış siyaset, şer'îye, adliye ve askeriye ile ilgili konular uluslararası ekonomik ilişkiler ve birçok vilayeti ilgilendiren hususlar merkezi yönetimin yetki alanındadır (md.11).

Vilayet Şuraları vilayetler halkınca seçilen üyelerden oluşur. Şuraların toplantı dönemi iki yıl, toplanma süreleri yılda iki aydır (md.12). Vilayet Şurası, bir "idare heyeti" seçer. Bu heyet, icra amiri olacak bir reis ile, çeşitli şubeleri yönetecek şura üyelerinden oluşur. "İcra selahiyeti (yürütme yetkisi), daimi olan bu heyete aittir" (md.13). Vilayetlerde, Büyük Millet Meclisinin vekili

(21) Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi II*. Ankara: Bilgi yay. 1992. s.254.

(22) *Düstur*, Üçüncü Tertip. c.I. s.196.

ve temsilcisi olarak bir vali bulunur. BMM'ce atanan valinin görevi devletin genel ve ortak işlerini yürütmektir. Vali, yalnız devletin genel görevleri ile yerel görevler arasında bir çatışma belirdiğinde duruma müdahale edebilir (md.14).

''Kaza'' (ilçe) başlığı altındaki tek maddede, kazanın yalnız idari ve inzibati bir birim olup manevi kişiliğe sahip bulunmadığı, yönetiminin de BMM Hükümeti'nce atanan ve valinin emri altında iş gören bir kaymakama verildiği belirtilmektedir (md.15).

''Nahiye'' başlıklı bölüm, en küçük ve dolayısıyla halka en yakın idari birimi düzenlemesi bakımından özellikle önemlidir. ''Nahiye, hususi hayatında muhtariyeti haiz bir manevi şahsiyettir''(md.16).''Nahiyenin bir şurası, bir idare heyeti ve bir de müdürü vardır''(md.17). ''Nahiye şurası, nahiye halkınca doğrudan doğruya müntehap azadan tereküp eder''(md.18).''İdare heyeti ve nahiye müdürü, nahiye şurası tarafından intihap olunur''(md.19).''Nahiye şurası ve idare heyeti kazai (yargısal), iktisadi ve mali yetkiye sahip olup bunların derecatı kavanini mahsusa (özel yasalar) ile tayin olunur''(md.20).''Nahiye bir veya birkaç köyden oluştuğu gibi, bir kasaba da bir nahiyedir''(md.21).

Konumuz açısından en önemli bölüm ise ''Umumi Müfettişlik'' başlığını taşıyan son bölümdür. Buna göre vilayetler, ekonomik ve sosyal ilişkileri açısından birleştirilerek umumi müfettişlik kıtaları oluşturulur (md.22). Bunların görevi, genel olarak asayişin sağlanması, bütün dairelerin işlemlerinin denetlenmesi, vilayetlerin ortak işlerinde uyumun gerçekleştirilmesidir. Umumi müfettişler devletin genel görevleri ile yerel yönetimlere ait görevlerin yerine getirilişini ve alınan kararları sürekli denetlerler (md.23).

Bu son iki maddeye göre umumi müfettişlik, merkezi idarenin taşra örgütünü tamamlayan bir makam ve mntıkadır. Yalnız, umumi müfettişlikler coğrafi değil, ''ekonomik ve sosyal ilişkileri itibariyle'' birleştirilen vilayetlerden oluşan kıtalardır.

Merkez örgütünün bir uzantısı olarak oluşturulan umumi müfettişlikler, Türkiye mülki teşkilatının, vilayet, kaza ve nahiye şeklinde sıralanan kademelerinden biri gibi düşünülmemiştir. Teşkilatı Esasiye Kanununun

Mecliste görüşülmesi sırasında bu konuyla ilgili olarak Vehbi Bey "bu bir kademe değildir" diyerek, umumi müfettişliklerin "coğrafi" esasa dayanmayan ve işlevsel bir kuruluş olduğunu belirten bir ifade kullanmıştır(23).

Ayrıca, umumi müfettişliklerin bir çeşit bölge kuruluşları olduğu da söylenemez, çünkü vilayetler kendi aralarında birleşmeyip, birleştirilmektedirler. Nitekim, tasarıda 22. madde, önce "vilayetler birleşerek umumi müfettişlik haline gelirler" şeklindeyken, sonradan, bunun sakıncalı olacağı düşünülerek, "birleşerek" kelimesi "birleştirilerek" şekline dönüştürülmüştür(24). Bundaki amaç ise birleştirmenin mahalli değil merkeze dayalı olarak yapılacağıdır. Bu da umumi müfettişliklerin merkeze bağlı olduğunu gösterir.

Mahalli idareler üzerindeki denetim de merkez örgütünün bir uzantısı olan umumi müfettişliklere bırakılmıştır. TEK'in 23. maddesi, böyle bir denetimi öngörmekle mutlak muhtariyete gidilmek istenmediğini göstermiştir. Gerçekten de, Anayasayı hazırlayanlar, tam mutlak bir muhtariyetin söz konusu olmadığını; umumi müfettişliklerin biraz da bu yüzden kabul edildiğini açıklamışlardır. Meclisteki görüşmeler sırasında Vehbi Bey'in şu sözleri, sanıyoruz ki, bu yaklaşımı ortaya koymaktadır: "Memlekette yeni tatbik olunan bu usulle mahalli idare ile umumi idarenin birbirine temas etmemesi ve umumi idare memurlarının şimdiye kadar iş başında iken onları çekmek, dolayısıyla hasıl olacak boşluğu doldurmak içindir".

Görüyoruz ki umum müfettişler, hem merkezi, hem de mahalli işleri, görevleri denetleyeceklerdir. Yani, tek tek iş ya da işlem ayrımı yapılmamış, genel bir yetki verilmiştir.

Umumi müfettişlik teşkilatının Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda bu şekilde yer almasından sonra İcra Vekilleri Heyeti'nce 5 Teşrinievvel 1337 (1921)

(23) TBMM Zabıt Ceridesi. Devre I , İctima Senesi 1, 25 Kanunuevvel 1336- 30 Kanunusani 1337, 2.Basılış, c.7. Ankara: 1944. s.295.

(24) a.g.Zabıt Ceridesi, s.295.

tarihinde umumi müfettişliklerle ilgili bir kanun layihası hazırlanmıştır.

Bu layihaya göre umumi müfettişlik bölgeleri şu şekilde belirlenmiştir(25):

Birinci Bölge: İstanbul, Çatalca, Edirne (Kırkkilise, Gelibolu, Tekirdağ dahil), Kaleyi Sultaniye, Karesi Hüdavendikar, Eskişehir, Ertuğrul, İzmit, Bolu, Zonguldak, Ankara, Kenkırı, Kastamoni vilayetleri.

İkinci Bölge: İzmir, Manisa, Aydın, Denizli, Menteşe, Kütahya, Karahisarı Sahip, Isparta, Bordur, Feke vilayetleri.

Üçüncü Bölge: Sivas, Tokat, Amasya, Canik, Ordu, Sinop, Çorum, Yozgat, Kırşehir vilayetleri.

Dördüncü Bölge: Adana, Kozan, Cebelibereket, İçel, Konya, Aksaray, Niğde, Kayseri, Maraş, Gaziantep vilayetleri.

Beşinci Bölge: Trabzon, Erzurum, Kars, Ardahan, Artvin, Bayezit, Erzincan, Lazistan, Gireson, Karahisarı Şarkı, Gümüşhane vilayetleri.

Altıncı Bölge: Diyarbekir (Siverek, Ergani dahil), Van (Hakkari dahil), Musul (Süleymaniye, Kerkük dahil), Bitlis, Mamuretülaziz (Dersim dahil), Muş, Genç, Siirt, Mardin, Malatya, Urfa vilayetleri.

5 Teşrinievvel 1337 tarihli bu kanuna göre müfettişi umumiler icra vekilleri heyetince tayin edilirler ve bölgeleri dahilinde bütün vekaletler adına teftiş yetkisine sahip en büyük memurlardır. Müfettişi umumiler her üç ayda bir bölgelerinde yaptıkları işlere dair rapor hazırlayıp bu raporları vekaletlere sunarlar. Müfettişi umumiler bölgeleri dahilinde emniyet ve asayişin sağlanmasından sorumludurlar. Gerektiğinde jandarma kuvvetlerinin dağıtım ve görevlendirilmesinde de yetki sahibidirler. Ayrıca müfettişi umumilerin emrinde top ve makinalı silahlarla teçhiz edilmiş her biri yüz kişilik beş bölükten oluşan atlı bir jandarma alayı bulunur. Bu kanuna göre bir yerde isyan çıktığı zaman müfettişi umumilik emrindeki kuvvetler, isyanı bastırmaya yetersiz kaldığı ve Hükümete haber verme zamanı olmadığı taktirde, en kısa

(25) Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, **Müfettişi Umumilik Kanun Layihası**, Karar No.1115, c.No.3, Sıra No.253 **TBMM Zabıt Ceridesi**. c.XIII. Ankara: TBMM Matbaası. 1958. s.169.

sürede Dahiliye Vekaletine bilgi vermek şartıyla umumi müfettiş sıkıyönetim ilanına yetkilidir. Yine bu kanuna göre valiler emniyet ve asayiş hususlarında doğrudan doğruya bölgesinde bulundukları umumi müfettişe bağlıdır.

Umumi müfettişlerin diğer bir görevi de bölgeleri dahilinde çalışan memurları teftiş ederek, görevini suistimal edenlerin gerektiğinde işlerine son vermektir. Ancak umumi müfettişliklerle ilgili olarak İcra Vekilleri Heyeti'nce hazırlanan bu tasarı yasallaşmamış, dolayısıyla uygulanmasına da geçilememiştir.

Bütün bu açıklamalardan sonra, 1921 Teşkilatı Esasiye Kanununun yönetim ilkelerini şu şekilde özetleyebiliriz:

Merkeziyet usulü, sınırlı ve istisnaidir, yerinden yönetim ise asli ve geneldir. Bunun kurum ve araçları; seçimlerle oluşan organlar ve tüzel kişilikler, icrai karar alabilme yetkileri ve özerkliktir. Nahiye yönetiminin bile iktisadi, mali ve hatta yargısal yetkilerle donanması ve seçimle oluşması, özerkliğin boyutları konusunda bir fikir verir. Böylece, klasik Osmanlı sisteminin ve Kanuni Esasi'nin öngördüğü geleneksel merkeziyetçi sistem tersine çevrilmiş, yerinden yönetime ve özerkliklere ağırlık verilmiştir. Ancak 1921 Anayasasının öngördüğü bu yerinden yönetim kurumları ve mekanizmaları uygulama alanı bulamamıştır. Bu Anayasaya göre hiyerarşik üst, TBMM'dir. Ast-üst zincirlemesi bazı belirsizliklerle, kopuk görünümündedir. Bakan-vali, umumi müfettiş-valiler ve bakanlarla-umumi müfettişler arası ilişkiler açıkça düzenlenmemiştir.

1921 Anayasası; idarenin örgütlenmesi için getirdiği yerinden yönetimci esasları bakımından, aşağıdan yukarı bir yönetim yapısını geliştirmiş bulunmaktadır. Bu, Osmanlı-Türk idare geleneğinden çok farklı bir siyasal felsefeye de işaret eder. Nahiye çekirdekli bu örgütlenme modeli, taşranın, köyün ve Anadolu'nun merkeze karşı bir tepkisi olarak anayasallaşmış durumdadır. 1924 Anayasasının bu konuya getireceği düzenlemeler ise, yine merkeziyetçi klasik Osmanlı-Türk idare örgütlenmesinin canlandırılması anlamına gelecektir.

2. 1924 ANAYASASINDA YÖNETİM İLKELERİ

Birinci TBMM, başlangıçtan beri çok farklı görüşteki üyelerden oluşmuştur. Bu durum onun çoğulcu ve temsili karakterini gösterir. TEK'in kabulü günlerinden başlayarak da, çeşitli adlar altında siyasal kümelenmeler ortaya çıkmıştır: Tesevüt Grubu, İstiklal Gurubu, Müdafai Hukuk Zümresi, İslahat Grubu vb. Bu durum ise karar almada zorluklar yaratmıştır. Bu bölünmelerden dolayı Meclis'in iş göremez hale düştüğünden yakınan Mustafa Kemal, kendine yakın üyelerle Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Grubu'nu kurmuştur(10Mayıs1921)(26).

"Birinci Grup" adıyla da anılan bu kümelenmeyi, bir yıl kadar sonra, "İkinci Grup" diye anılacak muhalif bir gruplaşma hareketi izlemiştir. Birinci Grup "İnkılapçı", İkinci Grup ise "Muhafazakar" eğilim göstermektedir.

Bu arada Lozan görüşmeleri nedeniyle Meclis iyice karışmış, şu ya da bu yönde tavır ve karar alamaz duruma gelmiştir. Daha önce bir Grup kurmuş olan Mustafa Kemal, siyasal istikrarı sağlamak için bir adım daha atmış ve "Halk Fırkası" adıyla bir parti kuracağını açıklamıştır (6 Aralık 1922). Amaç, barış sorununu çözme işi başta olmak üzere, daha kolay karar üretebilecek yeni bir meclis yaratabilmektir. Bu doğrultuda Mustafa Kemal'in girişimi ile önce Grup'ta, sonra da BMM'nin 1 Nisan 1923 tarihli oturumunda seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır. 15 Nisan 1923 günü de, Birinci BMM'nin son toplanma tarihi olmuştur. Seçimlerin yapılmasından sonra da 11 Ağustos 1923'de ikinci dönem meclisi çalışmalarına başlamıştır(27).

BMM'nin ikinci yasama döneminde, 1921 Anayasası'nda önemli bir değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklik 29 Ekim 1923 tarih ve 364 sayılı olup "Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Bazı Mevadinin Tavzihan Tadiline Dair Kanun" başlığını

(26) İhsan Güneş, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923). Eskişehir: 1985. s.135.

(27) Tanör, a.g.e., s.228.

taşımaktadır. Söz konusu değişiklikle, "Cumhuriyet ilanı"nın yanısıra, hükümet sistemiyle de ilgili önemli yeni ilkeler getirilmiştir(28).

Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait ve BMM'nin milletin tek ve gerçek temsilcisi olduğunun kabulünden ve saltanatın da kaldırılmasından sonraki yönetim biçimi, geniş anlamıyla bir cumhuriyetten başka birşey değildir. Eksik olan, dar anlamıyla cumhuriyet, yani seçimle gelmiş bir devlet başkanlığı makamıdır. Bu açıdan, 29 Ekim 1923 tarihli Anayasa değişikliği, aslında var olan ama adı konmamış bir durumu açıklığa kavuşturmaktadır. Bu yüzden de metin başlığında "Tavzihan Tadil" (açıklık getiren değişiklik) ibaresi yer almıştır. Aynı nedenledir ki, Cumhuriyetin ilanı için yepyeni bir Anayasa yapılmasına da gerek duyulmamış, Anayasada değişiklikle yetinilmiştir.

TEK md.1'e eklenen bir cümle, "Türkiye Devletinin şekli hükümeti, Cumhuriyettir" hükmünü getirmiştir. Böylece, üç dört yıldır var olan fiili cumhuriyetin adı konmuş olmaktadır. Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra 3 Mart 1924'de Hilafetin kaldırılmasıyla da Osmanlı monarşisinin son kalıntısı ortadan kaldırılmış, yeni siyasal rejim gerçek kimliğini kazanmıştır. Bu kimlik en açık yansımasını da yeni bir anayasa olan 1924 Anayasası'nda bulmuştur.

1921 Anayasası olağanüstü koşulların ürünü olan, eksik ve yetersiz bir metindi. Bu geçiş döneminden başarı ile çıkılmasından sonra, devletin temel kuruluşunu, tolumun ve bireylerin konumunu ve haklarını belirleyecek yeni bir yapılanmaya ihtiyaç vardı. "İki Anayasalı" duruma da artık bir son verilmeliydi. Böylece yeni meclis, yeni devletin yeni anayasasını yapma göreviyle karşı karşıyaydı.

İkinci BMM bir kurucu meclis değildir bu sıfatla seçilmiş ve toplanmış bulunmuyordu. Ama 1920'den beri, BMM'nin ulusun tek ve biricik temsilcisi olduğu inancı pekişmişti ve olağan bir meclisin yeni bir anayasa yapabileceği konusunda kuşku yoktu. Millet adına egemenlik hakkını kullanmaya tam yetkili

(28) Suna Kili-Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*. Ankara: T.İş Bankası yay. 1985. s.104.

sayılan bu organ, yasama döneminin ikinci yılında bu hazırlığa girişerek 491 sayılı ve 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunuyla söz konusu anayasayı yürürlüğe koymuştur.

1924 Anayasası altı bölümden oluşur. Birinci bölüm genel esaslara (Ahkamı Esasiye) ayrılmıştır. İlk iki madde Devlet ile ilgilidir. Birinci madde "Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir" hükmünü içermektedir. İkinci maddede ise, resmi dilin Türkçe, başkentin Ankara olduğu belirtilmektedir. Genel esaslar bölümünün bundan sonraki maddeleri egemenlik hakkının kullanılışı ve devlet organları ile ilgilidir. 1920'de başlayan anayasal devrimin temel düsturu olan "kayıtsız şartsız millet egemenliği" ilkesi 1924 Anayasasının da baş tacı ettiği bir değerdir; "Hakimiyet bilakaydüşart milletindir" (md.3). Demek ki, egemenliğin kaynağı bakımından değişen bir husus yoktur.

Egemenlik hakkının kullanılması bakımından ise durum değişiktir. 1921'de yerinden yönetim, yerel demokrasi ve hatta doğrudan demokrasi çağrışımları yaratan "İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir" ibaresi 1924 Anayasasında yer almamış, halkın aktif ve yöneten olabileceği bir sistemden, temsilin ve temsilcilerin egemenliğine dönüşen bir sistem benimsenmiştir(29).

Nitekim bu Anayasa, 1921'dekinden farklı olarak, vilayet ve nahiye şuraları gibi yerel yönetim kurumlarına da yer vermemiş, merkeziyetçiliği yeniden ön plana çıkarmıştır. Ayrıca umumi müfettişlik teşkilatına da bu anayasada yer verilmemiştir. Ülkenin mülki yönetim yapısıyla ilgili olarak 1924 Anayasasının altıncı bölümü "vilayetlere" ayrılmıştır. Üç maddeden oluşan bu bölümün ilk maddesine göre ülke, coğrafi durumu ve ekonomik ilişkileri bakımından vilayetlere, vilayetler kazalara, kazalar da nahiyelere bölünmüş ve nahiyeler de kasaba ve köylerden meydana gelmiştir (md.89). Bu bölümün ikinci maddesinde vilayetlerle şehir, kasaba ve köylerin tüzelkişilik sahibi olduğu belirtilir (md.90). Son maddeye göre ise vilayetlerin işleri tevsii

(29) Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*. c.I. Ankara: 1993. s.409.

mezuniyet (yetki genişliği) ve tefriki vezaif (görev ayrımı) esaslarına göre idare olunur (md.91). Görüldüğü üzere, 1924 Teşkilatı Esasiye Kanununda merkeziyet ya da adem-i merkeziyet terimleri kullanılmamış, "tevzi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif" terimleri kullanılmış; fakat açık ve belirgin bir şekilde, 1921 Anayasasının adem-i merkeziyetçi düzeni terk edilmiştir. Belki, "umumi müfettişlikler" in anayasa metninde yer almamış olmasına bakarak, aksine bir sonuç çıkarmanın mümkün olduğu ileri sürülebilir. Ancak, 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu, Kanuni Esasi'den de farklı olarak, kanun koyucuyu daha serbest bırakan, oldukça genel düzeyde bir sınırlama yapmakla yetinmiştir. Muhtemeldir ki, bunda, TBMM'nin milli iradeyi temsil, hatta bizzat milli irade olma anlayışı etkili olmuştur. Dördüncü maddede bu durum açıkça ifade edilmiştir: "Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin yegane ve hakiki mümessili olup, Millet namına hakkı hakimiyeti istimal eder" (md.4). 1921 Anayasasındaki "halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esası"nın 1924 Anayasasında yer almamasından sonra; 1924 Anayasasının "millet adına egemenlik hakkını kullanır" ibaresinin Meclis lehine çok daha kuvvetli bir vurgulama olduğu açıktır. Bu güçlendirme, devam edecek olan inkılaplar silsilesinde Meclisi daha bağımsız karar alabilme olanağı ile donatmaktadır. Yasama yetkisi ve yürütme kudreti BMM'nde toplanmıştır (md.5). Meclis, yasama yetkisini bizzat (md.6), yürütme yetkisini ise kendi seçtiği cumhurbaşkanı ve onun tayin ettiği icra vekilleri eliyle kullanır. Meclis, hükümeti her an denetleyebilir ve düşürebilir (md.7). Anayasanın yasama ve yürütme yetkisini BMM'de toplayıp, Meclis'in yasama yetkisini bizzat, yürütme yetkisini ise cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu eliyle kullanacağını belirtmesi, bir yandan kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemine bağlı kalındığı, öbür yandansa yasama ve yürütme iktidarlarının birer fonksiyon olarak ayrıldığı anlamına gelir. Böylece, Cumhuriyet ilan eden Anayasa değişikliği ile başlamış olan parlamenter sisteme doğru kayış, 1924 Anayasası

ile hızlanmıştır(30).

Osmanlı anayasacılığının çok uluslu teokratik monarşiyi düzelterek sürdürme çabalarını temsil etmesine karşılık, 1924 Anayasası, 1921 Anayasası ile başlayan sıçramayı belgelemiş, ulusal ve sonra da laik bir devletin temellerini kurmuştur.

(30) Yıldızhan Yayla, **Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri**. İstanbul: 1982. s.131.

Ahmet Mumcu, "1924 Anayasası" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**. c.II. S.5. Ankara: 1986. s.393.

İKİNCİ BÖLÜM

UMUMİ MÜFETTİŞLİKLER

A- BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİK

1. KURULUŞU

Yeni Türkiye Devleti kurulduktan sonra Osmanlı'dan miras kalan idari yapı genel olarak devam etmişse de bazı değişikliklerin yapılması zorunlu olmuştur.

24 maddelik kısa bir anayasa olan 1921 Anayasasının 14 maddesini yani yarıdan fazlasını yönetimle ilgili maddelere ayırdığını (md.11-23) daha önce belirtmiştik. Bu maddelerden en dikkat çekeni idare başlığını taşıyan 10.maddedir. Bu maddede Türkiye'nin coğrafi durumu ve iktisadi ilişkileri açısından vilayetlere, vilayetlerin kazalara bölündüğü, kazaların da nahiyelerden oluştuğu belirtilmiştir. Gördüğümüz gibi Osmanlı dönemindeki vilayet, liva, kaza, nahiye şeklindeki idari bölünme değişikliğe uğramış ve yeni idari bölünme vilayet, kaza ve nahiye şeklinde düzenlenmiştir(1). Vilayet ile kaza arasında idari bir örgüt olan liva, Yeni Devletin idari yapısı içerisinde yer almamış, livalar il haline getirilmiştir. İlk kez 1921 Anayasasınca ön görülen bu işlem çerçevesinde, il sayısının 1926 yılında 63 olarak saptandığını, 1933 yılında 57'ye indirildiğini, 1957 yılında da 67'ye çıkarıldığını görüyoruz. Günümüzde her iktidar değişikliğinde de bu sayının biraz daha arttığını gözlemliyoruz(2).

(1) Suna Kili - Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*. Ankara: T.İş Bankası yay. 1985. s. 92.

(2) Arif Payaslıoğlu, *Merkezi İdarenin Taşra Teşkilatı Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: TODAİE yay. 1966. s.18.

Mustafa Tosun, *Türkiye'de Valilik Sistemi*. Ankara: TODAİE yay. 1970. s.13.

Daha önce vilayetler, üç-beş livanın birleşmesinden meydana geliyordu. Böylelikle de ekonomik, sosyal ve coğrafi özellikleri birbirine benzeyen livaların, vilayet yönetimi altında toplanarak birbiriyle ilişkileri sağlanmış oluyordu. Ancak Teşkilat-ı Esasiye Kanunuyla liva teşkilatı kaldırıldıktan sonra, yönetim birimlerinin, fiziki sınırları küçük çok sayıda ilden oluşması, maliye ve yönetim alanında zorluklar yaratmıştır. Eski sistemde livaların geliri bağlı olduğu vilayette toplanarak, buradan her livaya eşit olarak dağıtılırdı. Ancak liva biriminin ortadan kalkmasıyla iller arasında ekonomik farklılıklar oluşmuş, bazı iller geliri çok az olduğu için ekonomik sıkıntılar yaşamış, geliri fazla olan iller ise daha iyi bir düzeye gelmişlerdir.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte kalkınmada ülke genelinde yaygınlık ilkesini benimseyen Yeni Devlet, iller arasında oluşan bu dengesizliği gidermek için çözümler aramaya başlamıştır. Dengesizliğin nedeni yeni idari bölünme olduğu için bu sorunun da idari alanda yapılacak bir düzenleme ile çözülebileceğine karar verilmiş, bunun sonucu olarak da 1913 ve 1921 yıllarında uygulanmak istenen ancak çeşitli nedenlerden dolayı uygulanamayan "Umumi Müfettişlik"i yeniden gündeme getirmiştir. Hükümet yeni idari bölünmeden oluşan yönetim alanındaki boşluğun, umumi müfettişlik teşkilatıyla doldurulabileceğini düşünmüş ve bu kurumun bir an önce faaliyete geçirilebilmesi için çalışmalar başlatmıştır.

Öncelikle Bakanlar Kurulu 30 Ocak 1927 tarihli toplantısında umumi müfettişlik teşkilatıyla ilgili bir kanun tasarısı hazırlamış ve bunu Meclise sunmuştur. TBMM'nin 25 Haziran 1927 tarihli toplantısında da bu tasarı görüşülerek umumi müfettişlik teşkilatının kurulması kabul edilmiş ve kanunlaşmıştır(3).

Umumi Müfettişlik Kanunu hakkında bilgi vermeden önce Mecliste yapılan görüşmelere dönecek olursak, Meclisteki oturumda öncelikle Hükümetin sunduğu kanun tasarısı okunmuştur. Bu tasarıda:

(3) TBMM Zabıt Ceridesi. c.33. Devre II, İktisadi Senesi IV, s.682.

“Mevcut bulunan altmış üç vilayetimiz genel bir dikkatle incelendiği zaman bu vilayetlerin ekonomik, sosyal ve coğrafi durumları ile ilgili olarak birbirleriyle benzer birtakım bölgelere ayrılmış olduğu ve bu bölgeleri oluşturan vilayetler arasında umumi ve müşterek birtakım menfaatlerin mevcut olduğu ortaya çıkar. İşte işbu müşterek menfaat ve ihtiyaçları yerinde incelemek ve bunların temin ve tanzimini düzenlemek ve aynı zamanda vilayeti de sıkı bir teftiş altında bulundurarak idari ihtiyacın lüzum gösterdiği hususatı icra etmek üzere Umumi Müfettişlik teşkilatının kurulmasına lüzum ve zâuret hasıl olmuş ve kanun layihası takdim kılınmıştır.”

Kanun tasarısının okunmasından sonra İçişleri Komisyonunun bu konuyla ilgili olan raporu okunmuştur. Raporda; memleketin idari teşkilatının daha önce vilayet, liva ve kaza derecelerinden oluştuğu, vilayetlerin üç-beş livanın birleşmesinden meydana geldiği böylelikle de ekonomik, sosyal ve coğrafi özellikleri birbirine yakın olan livaların vilayet idaresi altında toplanarak birbirleriyle ilişkilerinin sağlandığı belirtilmiş, Teşkilat-ı Esasiye Kanunundan sonra liva teşkilatının kaldırılarak idari teşkilatın vilayet, kaza ve nahiye derecelerinden oluştuğu, bu durumun ise vilayetlerin sayısının artmasına buna karşılık sınırlarının küçülmesine yol açtığı belirtilmiştir. Eskiden her livanın gelirinin bağlı olduğu vilayette toplandığı ve buradan o vilayeti oluşturan livalara eşit olarak dağıtıldığı belirtilmiş ancak liva biriminin ortadan kalkmasıyla bazı vilayetlerin gelirlerinin çok az olduğu bu nedenle de sahip olduğu nüfusu besleyemediği açıklanmıştır.

Eski sistemin yani ekonomik, coğrafi ve sosyal açıdan ortak özellikleri olan livaların yeniden birleştirilerek vilayet oluşturulması sisteminin kısa sürede gerçekleştirilecek bir olay olmadığını ancak kendilerine sunulan umumi müfettişlik kanun layihasının böyle bir imkanı sağladığını belirten Dahiliye Encümeni bu nedenle hazırlamış olduğu mazbatasında asayiş, inzibat, iktisat ve coğrafi özellikleri ortak olan vilayetlerin, bir merkezden idare ve teftiş edilme imkanını sağlayan umumi müfettişlik teşkilatı hakkındaki kanun

layihasının kabul edildiğini açıklamıştır(4).

İçişleri Komisyonunun raporu okunduktan sonra Bütçe Komisyonunun raporu okunmuş, raporda umumi müfettişlik teşkilatının kurulmasının uygun olduğu belirtilmiş ve bu teşkilatın oluşturulması için seksen bin liralık bir bütçe ayrıldığı açıklanmıştır(5).

Raporların okunmasından sonra, Umumi Müfettişlik Kanunu maddelerinin görüşülmesine geçilmiş, maddeler tek tek görüşüldükten sonra yapılan oylama sonucu umumi müfettişlik teşkilatı hakkındaki kanun tasarısı meclis tarafından kabul edilmiştir(6).

Böylece 25 Haziran 1927 tarihinde görüşülüp 1164 sayılı kanunla çıkartılan "Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun" yayınlanarak yürürlüğe girmiştir(7).

Bu kanunun maddelerini inceleyecek olursak; birinci maddede "ortak özelliklere sahip olan illerin ihtiyaç hissedildiğinde, bir umumi müfettişlik altında birleştirilmesine ve bu ihtiyaç ortadan kalktığında da müfettişliklerin görevine son verilmesine Hükümet yetkilidir, umumi müfettişlikler Bakanlar Kurulu kararıyla tayin olunur ve memuriyetlerine de aynı suretle son verilir" denmektedir.

İkinci maddede, umumi müfettişlik kadrolarının bütçelerle tayin olacağı ve umumi müfettişliklerin emrine hükümetçe tespit edilecek Bakanlıklardan ihtiyaç kadar müşavir ve diğer görevlilerin atanacağı belirtilmiştir.

Üçüncü maddede ise, umumi müfettişlerin İçişleri Bakanlığına bağlı oldukları ve bölgeleri dahilinde asayiş ve emniyetin sağlanmasından, nizamname ve kanunların uygulanmasından, sorumlu oldukları açıklanmaktadır.

(4) a.g. Zabıt Ceridesi, s.683.

(5) a.g. Zabıt Ceridesi, s.684.

(6) a.g. Zabıt Ceridesi, s.686.

(7) Bkz. TBMM 1164 Numaralı Kanun Dosyasından 240 Sıra Sayılı Basma Yazı.

Bu kanunun yürürlüğe girmesinden sonra 27 Kasım 1927 tarihinde de umumi müfettişlerin görev ve yetkilerinin belirtildiği, 5858 sayılı kararname yayınlanmıştır(8).

17 maddelik bu kararnamede hem umumi müfettişlerin görev ve yetkileri, hem de umumi müfettişlik kadroları açıklanmıştır(9). Buna göre:

1. 1164 numaralı kanuna göre Elaziz, Urfa, Hakkari, Bitlis, Diyarbakir, Siirt, Mardin, Van vilayetlerini içine alan bir umumi müfettişlik teşkil edilmiştir. Umumi müfettiş İçişleri Bakanlığının izni ve Bakanlar Kurulunun kararı ile tayin olunur.

2. 1164 numaralı kanunun ikinci maddesi gereğince tanzim edilen umumi müfettişlik kadrosundaki memurlar aşağıda gösterildiği şekilde tayin olunur:

a- Baş müşavir, umumi müfettişin onayı alınmak şartıyla İçişleri Bakanlığının izni ve Bakanlar Kurulunun kararı ile.

b- Müşavirler, umumi müfettişin onayı alınmak şartıyla Başbakan ile görevinin durumuna göre ait olduğu Bakanın ortak kararnamesi ile.

c- Şube müdürleri, umumi müfettişin izni ve İçişleri Bakanının tasdiki ile.

d- Umumi müfettişlik kadrosuna dahil Ordu Komutanı umumi müfettişin izni üzerine Milli Savunma Bakanlığınca, jandarma komutanı ile güvenlik memurları umumi müfettişin izni üzerine İçişleri Bakanlığınca.

e- Memurlar ve diğer müstahdemler doğrudan doğruya umumi müfettiş tarafından tayin olunurlar.

3. Umumi müfettişlik teşkilatına hükümetçe son verildiğinde, kadrosundaki bütün memurlar umumi müfettişlik mahiyetinde geçirdikleri süre, kıdemlerine dahil edilmek ve bu kıdemlere nazaran ilk boş

(8) Düstur, Üçüncü Tertip. c.9. s.19

Sicilli Kavanini, c.12. Ankara: Cihan Kitabevi. 1935. s.787.

(9) Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun Ve Umumi Müfettişlik Kadrosu, T.C. Dahiliye Vekaleti İdare-i Umumiye Vilayeti Müdüriyeti Umumiyesi, S.5903. Ankara: 1927. s.5.

olan yere tayin edilmek şartıyla memuriyet kanununun 85.maddesine uygun olarak Bakanlıklar emrine alınırlar.

4. Umumi müfettişlik kadrosuna dahil memurların gerekli olduğu takdirde iadesi, umumi müfettişin haber vermesi üzerine tayinlerindeki usule uygun olarak yapılır.

5. Umumi müfettişlik kadrosundaki memurlardan baş müşavir ile müşavirlerin dışındakiler inzibati cezayı gerektiren hareketleri olduğunda baş müşavir ile müşavirlerden oluşacak komisyon, Bakanlar inzibat komisyonu makamının yerine geçer.

6. Umumi müfettişlik kadrosuna dahil memurlardan görevlerini kötüye kullananlar hakkında umumi müfettişçe uygun görülecek tarzda tahkikat yaptırılır. Ortaya çıkacak neticeye göre memurun muhakematı kanunu uygulanır.

7. Umumi müfettiş, bölgesi dahilinde hükümetin ve bakanların temsilcisidir. Bu sıfatla başta valiler olmak üzere bütün memurlar kendisine karşı sorumlu ve gördükleri işlerden, yaptıkları icraatdan izahat ve hesap vermeye mecburdurlar.

8. Umumi müfettişlik bölgesi dahilindeki vileyetlerde valiler ve memurlar, kanunlar ve nizamnameler gereğince uygulaması kendilerine verilmiş işler hakkında, bağlı bulundukları vekaletlere karşı sorumlu olmakla beraber, gerektiğinde veya umumi müfettiş tarafından istendiği takdirde, işin bulunduğu safha hakkında süratle gerekli malumat ve izahatı vermeye ve muamele dosyasını da umumi müfettişe göndermeye mecburdurlar.

9. Umumi müfettiş polis ve jandarma gibi emniyet görevlilerini bölgeleri dahilindeki askeri kuvvet olarak istihdam eder.

10. Umumi müfettiş bölgesi dahilinde mevcut kuvvetlerin yetersizliğini görürse en yakın yerlerden gerektiği kadar jandarma ve asker birliği teminini İçişleri Bakanlığına malumat vererek sağlar.

11. Umumi Müfettişlik kanun ve talimatnamesinin kendisine verdiği yetkilerin kullanılmasından ve icraatından hükümete karşı sorumludur. Bu

yetkiler umumi müfettişlik kanununun 3.maddesi gereğince aşağıda gösterilmiştir:

a- Asayiş ve inzibatın teminine nezaret etmek.

b- Kanun ve nizamların tamamiyle tatbik ve icrasını devamlı olarak takip ve gözetim.

c- Hakimlere ait şikayeti gerektiren bir durum olduğunda, ilgili kanunları uygulamak; Adalet Bakanına müracaat ederek bu durumu yine İçişleri Bakanlığına bildirmek.

d- Bölgesi dahilindeki mahkemelerden birinde görülen, emniyet ve asayiş noktasından mahsurlu gördüğü herhangi bir dava hakkında, kanun gereğince nakil muamelesini gerçekleştirmek için Adliye Vekaletine müracaatda bulunmak.

e- Bölgesinin ekonomik, sağlık, sosyal, kültürel, medeni ihtiyaç ve hususların hızla ilerlemesini ve gelişmesini temin ve tatmin edecek vasıtaları hazırlamak ve bunun tatbikini en iyi bir şekilde yapmak.

f- Bölgesi dahilindeki halkın şahsi ve tasarrufi haklarını korumak.

g- Halkın iskan edilmesi ve rahat yaşamasını, köylülerin, çiftçilerin arazi sahibi olmaları için gerekli çalışmaları yapmak.

h- Bölgesi dahilindeki valilerle diğer memurların amiri, umumi ve mahalli hükümet işlerinin yetkilisi sıfatıyla memurin kanunu ahkamı dairesinde hizmet ve memuriyetlerinde, asayişçe mahzurlu gördüğü valilerle memurların ellerini işten çekertmek.

i- Bölgesi dahilindeki tüm müfettişleri ve maarif müdürlerini, valiler, müdürler ve diğer memurlar gibi göstereceği istikametler dahilinde görev ve faaliyete sevk etmek.

j- Gerektiğinde yabancılarla temas, makamlar ve memurların müteallikasına ait olup umumi müfettiş bu hususla ilgilenmez.

12. Umumi müffettiş kamu emniyetini ihlal veya tehdit eden bir durum karşısında gerekli görürse sıkı yönetim ilanını İçişleri Bakanlığından talep eder.

13. Umumi müffettiş genel idarede amirlik ve teftiş hakkına sahip olduğu gibi yerel idarelerde de nezaret ve karşılık verme yetkisine sahiptir. Bu

noktadan valiler, meclisi umumiler kararını tasdik ve icra etmeden önce umumi müfettişin rey ve onayını alırlar

14. Umumi müfettiş vilayetler arasında ortak tesis ve idaresine gerekli gördüğü kuruluş ve tesisat için tesis ve idare masraflarının gelirleri ölçüsünde, vilayetler üzerine taksim ve tevzi edererek adi ve fevkalade bütçelerine meclisi umumilerce ithal edilmek üzere valilere tebligatta bulunur. İşbu kuruluş ve tesisatın ortak idare tarzı, umumi müfettişin talimatı dairesinde tanzim edilir.

15. Umumi müfettiş İçişleri Bakanlığına asayiş hakkında hergün, bölgesi dahilinde yapılan icraatların sonucu hakkında her üç ayda bir rapor gönderir. Rapor, içeriğine göre ilgili olan bakanlıklara gönderilir.

16. İçişleri Bakanlığı umumi müfettişlik muamelatı üzerindeki murakabe ve teftiş hakkını uygun göreceği şekilde uygular.

17. Baş müşavir, umumi müfettişin muavin ve müsteşarı olup, umumi müfettişin vereceği yetki ve talimat dairesinde görevini icra eder.

Gördüğümüz gibi, -daha önce 1164 sayılı umumi müfettişlik kanununda herhangi bir bölge belirlenmemişken- bu kararnamenin ilk maddesiyle, Elaziz, Urfa, Bitlis, Hakkari, Diyarbakir, Siirt, Mardin ve Van illerini kapsayan bir umumi müfettişlik bölgesi belirlenmiştir.

Ayrıca Bakanlar Kurulu 25 Aralık 1927 tarihinde yapmış olduğu toplantıda, umumi müfettişlik teşkilatının sadece bu bölgeyle sınırlı kalmayıp, ileride başka bölgeler için de uygulanabileceğini göz önüne almış ve bu iller (Elaziz, Urfa, Bitlis, Hakkari, Diyarbakir, Siirt, Mardin, Van) için oluşturulan umumi müfettişlik teşkilatının unvanı "Birinci Umumi Müfettişlik" şeklinde değiştirilmiştir(10).

Birinci Umumi Müfettişlik bu şekilde oluşturulduktan sonra, belli zaman aralıklarıyla üç umumi müfettişlik daha kurulmuştur. Bu müfettişlikleri daha sonra inceleyeceğimiz için şimdi Birinci Umumi Müfettişliğin ilk olarak Doğu Bölgesinde kurulmasının nedenlerini araştıralım.

(10) **Düstur**, Üçüncü Tertip. c.9. İstanbul: 1929. s.44.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları, Depo Klasör No.42, Dosya No.8.

Bildiğimiz gibi 1920'den itibaren gerçekleştirilen köklü reformlar Cumhuriyetin ilanıyla birlikte hız kazanmış ve hemen hemen her alana yayılmıştır.

Bu reformlar temel olarak üç amaç etrafında toplanmışlardır. Bunlar; Uluslaşma (ulusal toplum ve ulusal devleti oluşturma), Laikleşme (Devleti ve toplumu dinsel ideoloji ve kurallar baskısından kurtarma) ve son olarak da tüm bu çerçevede Demokratikleşme (Ulusal-laik devlet ve toplum sınırları içinde millet egemenliği rejimini kurma)'dır.

Bu amaçları toplu olarak en iyi anlatabilecek başlığın da "çağdaşlaşma" olduğu açıktır.

Ancak kısa bir süre sonra, bu reform hareketlerini içlerine sindiremeyen, eski düzenin devam etmesini isteyen bağnaz kişiler tepkilerini göstermekte gecikmemişler, reformlar aleyhinde propoganda yaparak ve daha da ileri gidip ayaklanmalar çıkartarak "Yeni Devleti" yıpratmaya başlamışlardır.

Bu ayaklanmaların en büyüğü ve en önemlisi 13 Şubat 1925'te Ergani ilçesine bağlı Eğil bucağının Piran köyünde Nakşibendi tarikatından olan Şeyh Sait liderliğinde başlamış ve kısa sürede bu bölge çevresinde yayılmıştır. İsyancılar önce Elazığ'ı ele geçirmişler, daha sonra Diyarbakır'a yürüyerek şehri ele geçirmek istemişler ancak bunda başarılı olamamışlardır(11).

Yapılan planlı askeri hareket başarı ile sonuçlanmış, isyancılar ve elebaşları yakalanmıştır.

Suçluların, İstiklal Mahkemesinde ayrı ayrı yapılan sorgulamaları esnasında, asilerin güya dini ve şeriatı kurtarmak perdesi arkasında, memleketi parçalayıp bir Kürt devleti kurmak maksadı ile harekete geçtikleri, bu hususta çeşitli zamanlarda, muhtelif vasıtalarla İngiliz ajanları ve memleket dahilinde gizli bir şebeke teşkil ettikleri sabit olmuştur(12).

Sonuç olarak, Şeyh Sait ve Seyyit Abdülkadir de dahil olmak üzere

(11) Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**. c.I. İstanbul: 1973. s.313-351.

Şeyh Sait İsyanı için bkz. Behçet Cemal, **Şeyh Sait İsyanı**. İstanbul: 1955.

(12) Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**. İstanbul: 1995. s.309.

bütün elebaşılar idama mahkum edilmiş ve hüküm derhal yerine getirilmiştir.

Suçluların İstiklal Mahkemesi huzurunda yaptıkları itiraftan kesin olarak anlaşılmıştır ki, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının programında yer alan, dini fikir ve inanışlara hürmet edileceğine ve idarede yerinden yönetim (adem-i merkeziyet) usulünün uygulanacağına dair hükümler ve parti mensuplarının bu hükümlere dayanarak yaptıkları propagandalar, ayaklanmayı tertip edenlerin işine yaradığı gibi, halka isyan cesaretini de vermiştir(13).

Bu nedenlerle Doğu'da, Diyarbakır'da bulunan İstiklal Mahkemesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kendi bölgesi içinde bulunan bütün şubelerinin kapatılmasına karar vermiş; Ankara'daki İstiklal Mahkemesi de, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adına yapılan propogandalarda dinin ve dince mukaddes olan şeylerin, siyasi emel ve maksatlara alet edildiğini tesbit ederek, bu fırkanın durumu ve çalışma tarzı hakkında Hükümetin dikkatini çekmiştir.

Diyarbakır ve Ankara İstiklal Mahkemelerinin kararlarını dikkate alan Cumhuriyet Hükümeti, Takrir-i Sükun Kanunu'na dayanarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bütün şube ve merkezlerinin kapatılmasına 3 Haziran 1925 tarihinde karar vermiştir(14).

Takrir-i Sükun Kanunu, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Şeyh Sait isyanının yarattığı tehlikelerin ve olağanüstü şartların ortaya koyduğu engelleri önlemek amacı ile, 4 Mart 1925 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Önce iki yıl için çıkartılan bu kanun, iki yıl daha uzatıldıktan sonra, 4 Mart 1929'da yürürlükten kaldırılmıştır(15).

Doğu bölgesinde etkili olan Şeyh Sait isyanından sonra, bu bölgedeki illerde asayiş, emniyet, fikir, düşünce ve idari alanlarda bir işbirliğine ihtiyaç duyulmuştur. İsyanın bastırılmasından sonra iller arasındaki bu işbirliğini Üçüncü Ordu Müfettişliği sağlamaya çalışmıştır. Merkezi Diyarbakır olan bu müfettişlik aynı zamanda Sıkıyönetim Komutanlığı görevini de yürütüyordu. Gaziantep, Malatya, Erzincan, Erzurum ve Ağrı illerinin valileri ile emniyet,

(13) Aybars, a.g.e.,s.259.

(14) Aybars, a.g.e.,s.301.

(15) Aybars, a.g.e.,s.289.

asayiş ve diğer birçok mülki ve idari işlerle ilgili olarak temaslarda bulunan Üçüncü Ordu Müfettişliğinin emrinde iki Mülkiye Müfettişi de mülki müşavir olarak görev yapmıştır(16).

Ancak, Üçüncü Ordu Müfettişliği bu illerin asayiş ve güvenliğinin sağlanmasıyla dar kadrosu nedeni ile yeteri kadar ilgilenememiş, iller arasında bir birlik ve beraberlik sağlayamamıştır.

Ayrıca bu illerin merkeze uzak oluşu ve yolların yeterli olmayışından dolayı hükümet de bu bölgelere ulaşmakta zorluk çekmiş, buradaki olayları yakından takip edememiştir. Sadece emniyet ve asayişin sağlanmasını değil aynı zamanda bölgenin her yönden gelişmesini ve kalkınmasını isteyen hükümet, umumi müfettişlik teşkilatının ilk olarak Doğu Bölgesinde kurulmasına karar vermiştir(17). Şeyh Said isyanından sonra 4 Mart 1925'de iki seneliğine yürürlüğe konulan Takrir-i Sükun Kanununun süresinin tam da bu dönemde dolacak olması (27 Ekim 1927) ve hükümetin bu bölge için yeni bir sıkı yönetim döneminin başlamasını istememesi, emniyet ve asayişin sıkı yönetim yoluyla değil de umumi müfettişlik kanalıyla sağlanması açısından da önem kazanmış, böylelikle umumi müfettişlik teşkilatı ilk olarak bu bölgede uygulanmıştır(18).

Birinci Umumi Müfettişliğin kurulmasından sonra sıra bu müfettişliğin başına bir umumi müfettiş atama işine gelmiş ve bu göreve, Bakanlar Kurulunun 11 Aralık 1927 tarihli toplantısında aldığı kararla Diyarbakır milletvekili İbrahim Tali (Öngören) atanmıştır. Yine aynı tarihli kararla Müfettişi

(16) Abidin Özmen, "Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce", *İdare Dergisi*. Ankara: 1947. S.184. s.238.

(17) Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*. c.I. İstanbul: 1966. s.307.

(18) *Cumhuriyet*, 26 Teşrinisani 1927.

Mete Tuncay, *T.C.'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*. İstanbul: 1992. s.174.

Umumilik Baş Müşavirliğine de Balıkesir Valisi Mümtaz Bey tayin edilmiştir(19).

İbrahim Tali (Öngören), 1 Ocak 1928'de merkezi Diyarbakır olan Birinci Umumi Müfettişlikte görevine başlamıştır(20). Umumi müfettişliğin çalışmalarına başlamasıyla da bu bölgede idari işleri sona eren Üçüncü Ordu Müfettişliği esas karargah yeri olan Erzincan'a taşınmıştır(21).

2- ÇALIŞMA ALANI

Birinci Umumi Müfettişliğin çalışma alanı Elaziz, Diyarbakır, Bitlis, Hakkari, Urfa, Mardin, Siirt, Van illerini ve bu illere bağlı ilçe ve köyleri kapsamaktadır. Bakanlar Kurulunun 13 Şubat 1929 tarihli toplantısında aldığı kararla Ağrı ili de Birinci Umumi Müfettişlik bölgesi sınırları içine alınmış, böylelikle bu müfettişliğe bağlı il sayısı dokuza çıkmıştır(22) (Ek-I).

Bölgenin coğrafi özelliklerini, Birinci Umumi Müfettişlik görevinde bulunmuş olan Avni Doğan'ın hazırlamış olduğu rapordan aynen aktaracak olursak sanıyoruz ki bu bölge hakkında daha net bilgilere sahip olabiliriz(23):

"Sekiz vilayetten oluşan Birinci Umumi Müfettişlik bölgesi, yüksek dağları, verimli yaylaları, sert ve yalçın yamaçlarla çevreleyen dar ve derin vadileri, geniş ve bereketli ovaları içinde toplayan bir mınıktadır.

Doğu bölümleri, birbirine yakın ve sıkışık yüksek dağlarla kaplıdır. Bu dağların irtifaları bazen 4000 metreyi geçer. Yaylalar ortalama bir hespla

(19) Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları, Depo Klasör No.53, Dosya No.31.

(20) Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938)*. Ankara: 1975. s.111.

(21) Özmen, a.g.e., s.139.

(22) Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları, Depo Klasör No.54, Dosya No.10.

(23) Mehmet Bayrak, *Kürt Sorunu*. İstanbul: 1995. s.235-242.

2000-3000 metreye kadar yükselir. Fırat ve Dicle kenarları ile güney sınırlarındaki ovalarda rakım 600-650 metreye kadar alçalır.

İklim serttir. Yüksek dağ mıntıkları, senenin yedi sekiz ayında daima karlarla örtülüdür. Dörtbin metreden itibaren daimi (Cumudiye)'ler yer yer kendini gösterir. Ova ve steplerde mevsimler, yine çok sert bir tahavvül içinde geçer. Yazın 30-40 dereceyi bulan sıcaklarla kavrulan ovalarda, kışın soğukları sıfırın altında (24)'e kadar düşer. Bölgenin kuzey ve doğu sahalarına yağın karlar 2-3 metreyi aşar. Yaz aylarında rutubetsizlik içinde kavrulan vadiler, sonbaharla, kış ve ilkbahar aylarında ağır bir rutubet tabakası tabakası ile örtülü kalır.

Ormanlar gayet az, dağlar çok yerde çıplaktır. Van Gölü'nün güney kısmı ile güney- batı sahalarında küçük ormanlar ve seyrek fundalıklar görülür. Mardin'in Mazı Dağı sırtları ile Sason Dağları'nın batı kısımlarında parça parça meşeliklere rastlanır. Ovalarda bahar çabuk geçer; yaz sıcakları birden basarak yeşillikleri sarartır, sarı ve yanık bir manzara her tarafı kaplar.

Yüksek yaylalarla dar ve küçük vadilerde bol ot ve su bulunur. Büyük koyun ve keçi sürüleri bu otlaklardan faydalanır. Güzel katırlar, yüke dayanıklı merkepler yetişir. İyi sığır ve ineklere rastlanır.

Buğday, arpa, her nevi darı, pirinç başlıca gıda maddeleri olarak ekilir. Bol yağ, peynir istihsal olunur. Yün, keçi kılı her türlü hayvan derisi başlıca ihraç ürünüdür. Siirt, Mardin, Beytüşşebap mıntıklarında güzel bağlar ve her türlü üzüm bulunur. Güneye yakın mıntıklarında nar, incir, zeytin yetişir.

Sanayi ve el işi pek mahduttur. Siirt ve Van'ın bazı kazalarında (Şal, Şapık) denilen yerli kumaşlar yapılır. Siirt'in güzel battaniyeleri revaç bulmuş bir sanattır. Midyat ile Mardin ve Urfa'da gümüş ve altından ince kuyumculuk işleri yapılır.

Halkın ekseriyeti ziraat ve bilhassa hayvan yetiştirmekle geçinirler. Hayvancılığın zaruri icaplarından olarak nüfusun mühim bir kısmı yaylalara çıkar. Kışın köy ve kasabalara dönerler.

Çadırdan başka evleri bulunmayan ve yalnız hayvan sürüleri beslemekle meşgul olan (Göçer)ler yazın kuzeye, kışın güneye tek tek dağları ile Urfa, Haran, Resulayın ve Bismil mıntıkalarına inerler.

Fırat Nehri bölgenin batısı ile kuzeyden bir kısmını sular. Bu nehrin en büyük ayağı olan Murat Suyu, Van gölünün kuzeyinde Muratbaşı denilen 3250 rakımlı dağdan çıkarak Beyazıt'dan güneye döner. Keban yakınlarında Fırat'a karışır.

Bu bölgenin en büyük gölü Van Gölüdür. Van Gölünün yakınlarında Ercik, Nazlı, Akgöl, Hacılıgöl adlarında küçük birkaç göl daha vardır.

Bölgenin yolları ise; Malatya-Diyarbakır-Irak demiryolu, Batman istasyonuna kadar işlemeye açılmış ve bu demiryolunun şimdilik müntehası bulunan Kurtalan kazasına kadar bütün toprak tesviyesi ve sinai imalat işleri ile binalar ikmal edilmiştir. Elazığ-Van demiryolunun inşasına da devam edilmektedir.

Diyarbakır-Mardin yolu 92 km.olup eski bir şosedir. Yaz kış motörlü vesaite geçit verir. Bitlis-Van arasında bir denizyolu ile iki karayolu vardır. Karayolları ancak yaz aylarında motörlü vesaite geçit verir. Bitlis-Çukur-Azakupur-Muş yolu toprak tesviyesi halinde olup 82 km.dir. Van-Gürpınar-Hakkari 165 km. olup toprak tesviyesi halinde yaz aylarında ve kamyon gibi karoserli yüksek vesaite geçit verir. Diyarbakır-Siverek-Hilvan-Urfa 193 km. olup kısmen bozuk şose ve kısmen araba yolu halindedir."

Bölgenin o günkü coğrafi durumu hakkında edindiğimiz bu bilgiler sonucunda, birinci umumi müfettişlik bölgesinin ekonomik olarak gelişmesini sağlayacak elverişli şartlara sahip olmadığını görüyoruz. Özellikle dağlık bir araziye sahip olan bölge bu gün de olduğu gibi tarım ve ziraat çalışmalarına çok fazla imkan tanımamış, bu durum ekonomik gelişme açısından olumsuz bir sonuç yaratmıştır. Burada yaşayan halkın büyük bir bölümü hayvancılıkla geçimini sağlamaya çalışmış, sadece hayvancılık ise ekonomik gelişme açısından yetersiz kalmıştır. Umumi müfettişlik, bu olumsuz şartlar içerisinde çalışmalarını yürütmüş, halkın ekonomik durumu iyileştirilmesi için yeni geçim kaynakları sağlamaya çalışmıştır.

3- GÖREV ALANLAR

Birinci Umumi Müfettişlikte, kurulduğu 1 Ocak 1928 tarihinden, kaldırıldığı 7 Ocak 1948 tarihine kadar geçen yirmi yılda dört umumi müfettiş görev yapmıştır. Bunlardan birincisi olan Dr. İbrahim Tali Öngören 1932 yılı sonlarına kadar bu görevde bulunmuştur. Yerine atanan Hilmi Ergeneli 28 Şubat 1933'te göreve başlamış ve 23 Mart 1935 tarihinde ayrılmıştır. Abidin Özmen ise 25 Haziran 1935'te göreve başlamış, 1943 yılında, Trakya Bölgesi Umumi Müfettişliğine (İkinci Umumi Müfettişlik) atanması üzerine ayrılmış, yerine tayin edilen Avni Doğan, 12 Temmuz 1943'te görevine başlamış, Umumi Müfettişlik teşkilatının kaldırılmasına kadar da bu görevde kalmıştır.

a) İBRAHİM TALİ ÖNGÖREN

Doktor İbrahim Tali Öngören, 1875 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Basra Valiliği'nde bulunmuş olan Yusuf Tali Paşa'dır.

İbrahim Tali, 1893 yılında Askeri Tıbbiye'den mezun olmuş, aynı yıl rütbesi Yüzbaşı'ya yükseltilmiştir. Haydarpaşa ve Humbarhane Hastanelerinde staj yapmış, 1898 yılında Tıbbiye Mektebi Hariciye Kliniği'ndeki sınavı kazanarak operatör ünvanını almıştır. 1899'da Kolağası, 1909'da da Binbaşı olmuştur. Aynı yıl Hubeyde Hastanesi Operatörlüğü'ne, bir süre sonra da Hastane Başhekimliği'ne atanmıştır. Bu görevi 40. Hubeyde Fırkası Baştabipliği izlemiş, 1911 yılında zorunlu hizmetini bitirdikten sonra isteği üzerine terhis olmuştur. Bu dönemde Trablusgarp savaşı devam ettiği için Bingazi'ye gelmiş, burada Sıhhiye Reisi olarak dokuz ay görev yapmıştır. Dönüşünde Balkan Savaşına katılmış, daha sonra sırasıyla 10. Kolordu Baştabipliği ve Sol Cenah Baştabipliği görevlerinde bulunmuş, bu görevlerden sonra Sıhhiye Dairesi 4. İstatistik ve Neşriyat Şubesi'ne tayin edilmiştir. 1913 yılında Yarbaylığa terfi ettikten sonra, 1914 yılında Sıhhiye Dairesi Reis Vekaletine, Birinci Dünya Savaşı'nın ilanından sonra da 3. Ordu Sıhhiye

Reisliği Vekaletine tayin edilmiştir. 1915 yılında rütbesi Albaylığa yükseltilerek İkinci Ordu Sıhhiye Reisliği'ne nakledilmiştir. 1917 yılında Alman harp cephelerinde ve hastanelerinde harp cerrahisi üzerinde araştırmalar yapmakla görevlendirilmiştir.

1918 yılında Yıldırım Orduları Grubu Sıhhiye Müfettişliği'ne atanan İbrahim Tali, bu görevde iken 9. Ordu Müfettişliği Karargahı Sıhhiye Müfettişliği'ne atanarak, 19 Mayıs 1919'da Ordu Müfettişi Mustafa Kemal ile Samsun'a çıkmış; Amasya, Sivas ve Erzurum'da Mustafa Kemal'in yakın hizmetinde bulunmuştur. Karargahın kaldırılması  zerine 15. Kolordu Baştabipliği Vekaletine atanmış, 1920 Haziranında şark Cephesi Sıhhiye Reisliği'ne tayin edilmiştir.

Moskova'ya gönderilen ilk Türk heyetine Siyasi Müşavir olarak katılmıştır. Heyet başkanlarının yurda dönmeleri  zerine Mümessil sıfatıyla 1921 martına kadar Moskova'da kalmış, bu sırada Bak 'de toplanan şark Milletleri Kongresi'nde Ankara'yı temsil etmiştir. Ali Fuat Paşa'nın Büyükelçi olarak Moskova'ya gelmesi  zerine Bak  yoluyla Sarıkamış'a dönmüş, daha sonra Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Reisliği'ne atanmıştır.

Ekim 1921 yılında ise Batum Başkonsolosluğu'na tayin edilmiştir. Ekim 1923'de de Hariciye Nezareti'nde Siyasi Müşavir olarak görevlendirilerek, 1924-1926 yılları arasında da Fevkalade Murahhas ve Ortael i  nvanıyla Varşova'da görev yapmıştır.

T.B.M.M.'nin ikinci döneminde (11.08.1923-31.10.1927) Diyarbakır Milletvekili seçilen İbrahim Tali Bey,       dönemde de (01.11.1927-03.09.1931) aynı ilden milletvekili seçilmiştir. Ancak 11.12.1927 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile merkezi Diyarbakır olmak üzere Birinci Umumi Müfettişlik kurulunca İbrahim Tali Bey de bu göreve tayin edilmiştir (24). İbrahim Tali Bey 1932 yılına kadar bu görevde kalmış ve başarılı çalışmalar yapmıştır. T.B.M.M.'nin d rd    döneminde (04.05.1931-28.02.1935) İstanbul Milletvekili seçilmesi sebebi ile Birinci Umumi Müfettişlik görevinden

(24) B.C.A., Bakanlar Kurulu Kararları, Dosya No.26, Adet 5928.

ayrılmış ve Meclis'deki çalışmalara katılmıştır. Ancak dönem bitmeden, Trakya'da kurulan İkinci Umumi Müfettişliğe tayin edildiği için milletvekilliği görevinden ayrılarak merkezi Edirne'de olan Trakya Umumi Müfettişliği görevine 22.04.1934 tarihinde başlamıştır (25).

Beşinci dönem (01.03.1935-02.04.1939) için yeniden Diyarbakır Milletvekili seçilen Öngören, Trakya Umumi Müfettişliği'ndeki görevini İzmir Valisi Kazım Dirik'e bırakarak milletvekilliği görevine tekrar başlamıştır. Altıncı ve yedinci dönemlerde de Diyarbakır'dan milletvekili seçilen Öngören, sekizinci dönemde ise Elazığ'dan milletvekili seçilmiş ve bu görevi 21.05 1950 tarihine kadar aralıksız sürdürmüştür.

Dokuzuncu dönemde rahatsızlığı nedeniyle seçimlere katılamayan Öngören 2 Ocak 1952 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.

İbrahim Tali Öngören hakkında verdiğimiz bu bilgilerin hemen hemen hepsini İçişleri Bakanlığı Özlük İşleri arşivindeki sicil dosyasından aldık(26). Buradaki sicil kayıtlarında almış olduğu nişanlar da belirtilmiştir. Bunlar:

1. 5nci rütbeden Mecid-i Muharebe Madalyası (1900)
2. 5nci rütbeden Gümüş Liyakat Madalyası (1901)
3. 4ncü rütbeden Osmanlı Nikel Hicaz Madalyası (1903)
4. 4ncü rütbeden Mecid-i Gümüş İmtiyaz Madalyası (1904)
5. 3ncü rütbeden Osmanlı Muharebe Gümüş İmtiyaz Madalyası (1915)
6. 1nci rütbeden Altun Harp Madalyası (1916)
7. 2nci sınıf Alman Demir Salip Nişanı (1916)
8. Avusturya Fransuva Jozef Nişanı (1917)

Sicil kayıtları arasında kendi el yazısı ile doldurduğu 26.06.1932 tarihli bir beyannameye göre:

"Annesinin adının Rasime olduğu, İstanbul Erenköy'de bir köşk ve Beşiktaş'ta 1/4 hisseli bir dükkânı bulunduğu ve başka mülkünün olmadığı belirtilmiştir."

(25) B.C.A.i, Bakanlar Kurulu Kararları, Dosya No.28, Sayı 2/303.

(26) İ.B.A., Sicil No.2851.

b) HİLMİ ERGENELİ

1890 yılında Uzunköprü'de doğmuştur. İlk ve ortaokul eğitimini İstanbul'da tamamlayan Ergeneli, 1910 yılında Siyasal Bilgiler okulundan mezun olmuştur.

1911 yılında devlet hizmetine girerek çeşitli memuriyetlerde, valiliklerde ve Devlet Şurası azalığında bulunmuştur. En son görev yaptığı İçişleri Bakanlığı müsteşarlığından 12 Ocak 1933 tarihinde Birinci Umumi Müfettişliğine tayin edilmiş, iki yıl kadar bu görevde bulunduktan sonra Çanakkale Milletvekilliğine seçilmesi üzerine 23 Mart 1935 tarihinde Umumi Müfettişlik görevinden ayrılmıştır(27).

c) ABİDİN ÖZMEN

Abidin Özmen, Ziraat Bankası memurlarından Niğdeli Hasan Efendinin oğludur. 1890'da Niğde'de doğmuş, orta tahsilini İstanbul'da yapmış, 1910'da da Mülkiyeyi bitirmiştir.

Mektebi Mülkiyeden mezun olduktan sonra, 6 Aralık 1910'da Maliye Nezareti Varidat Umum Müdürlüğü dördüncü sınıf katipliğine tayin edilmek suretiyle devlet hizmetine girmiştir.

1911'de Katiplikteki sınıfı üçüncü sınıfa yükseltilmiş ise de bu meslek ve memuriyette daha fazla kalmayarak aynı yıl içinde Konya Vilayeti Maiyet memurluğuna tayin edilmiş ve oradan Niğde Mutasarrıflığı maiyetine gönderilmiş ve burada çalışırken Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine 1914'de İhtiyattan Mülazımsani (Teğmen) olmuştur.

Abidin Özmen, 1919'da ilkönce Malkara Kaymakamlığına tayin edilmiş, aynı yıl Bursa Vilayeti Polis Müdürlüğünde çalıştırılmış, 1920'de bir ara Bursa Evkaf Müdürlüğünde bulunmuş ve Mudanya Kaymakamı iken Yunan'lılar tarafından casusluk suçuyla yakalanarak İzmir İşgal Kuvvetleri Divanı hARBİNE

(27) Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası. 1939. s.80.

verilmiştir. Ölünceye kadar hapis cezasına mahkum edilerek Yunanistan'a gönderilmiş ve Atina Sığı Cezaevinde serbest bırakıldığı 14 Şubat 1923 tarihine kadar alıkonulmuştur.

Abidin Özmen'e ait İçişleri Bakanlığı Özlükişlerindeki sicil dosyasında(28) sadece: "Mudanya Kaymakamı Hasan oğlu 39 yaşında Abidin casusluk suçundan İzmir Ordu Divanı harbinde 31 Ağustos 1921'den ölünceye kadar hapis cezasına hüküm giymiş ve götürüldüğü Atina Sığı hapishanesinde tahliye edildiği 14 Şubat 1923 tarihine kadar hapiste kaldığı sicilindeki mazbatalardan ve evrakı müsbitelerinden anlaşılmaktadır" denilmiştir.

Abidin Özmen, Türkiye'ye döndükten sonra Yalvaç Kaymakamlığına tayin edilmek suretiyle yeniden idari görevine başlamıştır. Bu görevden sonra sırasıyla Birecik ve Kilis Kaymakamlığı görevlerinde bulunmuştur. Kilis Kaymakamı iken 1926'da Mülkiye Müfettişliğine tayin edilmiştir.

Abidin Bey 1927'de Bitlis Valisi olmuş, daha sonra sırası ile 1929'da Muş, 1931'de Antalya, 1933'de Bursa Valiliklerinde bulunmuştur.

1934'de Aydın'dan Mebus seçilmiştir. 9 Temmuz 1934 tarihinde Başvekil İsmet imzasıyla şu mektubu almıştır:

"Aydın Mebusu Abidin Beyefendiye

Hikmet Beyefendinin istifası üzerine inhilal eden Maarif Vekilliğine zatıalilerinin tayinleri 9 Temmuz 1934 tarihinde Reisicumhur hazretlerinin yüksek tasviplerine iktiran ettiğini arz ve muvaffakiyet temenni ederim efendim."

Abidin Özmen, Dr. İbrahim Tali Öngören'in ayrılışı üzerine 1935'de Maarif Vekilliğinden alınarak Birinci Umumi Müfettişliğe tayin edilmiştir. Abidin Bey Diyarbakır'da uzun süre görev yapmıştır.

(28) İ.B.A., Sicil No.1643.

Abidin Özmen 1943'de Trakya Bölgesi Umumi Müfettişi olmuş, 1948'de Afyon Valiliğine tayin edilene kadar bu görevde bulunmuştur. 1950/14 Mayıs sonrasına kadar Afyon Valiliğinde çalışmış ve iktidar değişikliği üzerine de 9 Haziran 1950 tarihinde emekliye çıkarılmıştır.

Abidin Özmen 20 Ağustos 1966'da Mudanya'da vefat etmiştir.

d) AVNİ DOĞAN

Uzun yıllar dönüşümlü olarak, Mülki İdare Amirliği ve Parlamenterlik yapan Avni Doğan, her iki görevde de başarılı çalışmaları ile sivrilmiş, üne kavuşmuş bir kişiliktir.

Yönetici olarak en verimli yıllarını geçirdiği Kastamonu Valiliğinden sonra, Birinci Genel Müfettiş ve Ankara Valisi olarak görev yapmıştır.

27 Mayıs 1960 İhtilalinden sonra İsmet İnönü'nün başkanlığında kurulan Birinci İnönü Kabinesi'nde Devlet Bakanlığında bulunmuş ve 1962 yılında bu görevden istifa ederek ayrılmıştır.

Mehmet Avni Doğan, Yozgat Mebuslarından Uhuvvetzade Hayrullah Bey ile Zehra Hanım'ın oğludur. 1892'de Yozgat'ta doğmuştur.

Yozgat Rüşdiyesi'nde orta ve İstanbul Sultanisi'nde lise öğrenimini tamamlamıştır. Temmuz 1913 tarihinde Mülkiye'den pekiyi derece ile mezun olmuştur.

24 Kasım 1913'de 500 kuruş maaşla Sadaret Mektubi Kalemî Hülefalığı'na tayin edilerek Devlet hizmetine girmiştir. 1 Mart 1914'de Sadaret Umur-ı Mühimme Kalemî Hülefalığı'na nakledilmiştir.

Temmuz 1914'de silah altına alınmış ve Birinci Dünya Savaşı boyunca Yedek Subay olarak askerlik görevini yapmıştır. Aralık 1918'de terhis edilmiş, 16 Nisan 1919'da 1500 kuruş maaşla Boğazlıyan Kaymakamlığı'na 17 Eylül 1919'da Ereğli Kaymakamlığı'na atanmıştır.

Ereğli Kaymakamı olarak Konya Valiliğine yaptığı bazı tekliflerinin kabul edilmemesi üzerine 12 Mayıs 1920'de istifa ederek Devlet hizmetinden ayrılmıştır.

12 Temmuz 1923'de İkinci Dönem Yozgat (Bozok) Milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. Bu görevi, 28.08.1936'da Kastamonu Valiliği'ne atanıncaya kadar 3 dönem sürmüştür. Bu arada, İçişleri Komisyonu Raportörlüğünde ve Şark İstiklal Mahkemesi üyeliğinde görevlendirilmiştir. Şeyh Sait İsyanı dolayısıyla 7 Mart 1925 tarihinde kurulan Mahkeme; Giresun Milletvekili Hacim Muhittin (Çarıklı) başkanlığında, Müddei Umumi Balıkesir Milletvekili Süreyya (Örgevren) ile üye Bozok Milletvekili Avni (Doğan), Kozan Milletvekili Ali Saib (Ursavaş) ve Kırşehir Milletvekili Müfit Beylerden oluşmuştur. Daha sonra Elazığ'a nakledilen mahkeme, çalışmalarını 7 Eylül 1926 tarihine kadar sürdürmüştür(29).

Yozgat Milletvekili Avni Bey, 28.08.1936 tarihinde Kastamonu, 30.06.1940 tarihinde Samsun Valiliği'ne atanmış, 3 Ocak 1941'de Çankırı Milletvekili olarak TBMM'ye dönmüştür. Bu arada Ege Bölgesi CHP Müfettişliği'nde görevlendirilmiştir. 18.06.1943 tarihinde merkezi Diyarbakır'da bulunan Birinci Genel Müfettişliğine atanınca Milletvekilliği görevi sona ermiştir. Genel Müfettişlik görevi, 12.07.1943-31.12.1947 tarihleri arasında 4,5 yıl sürmüş, daha sonra bu görevden istifa ederek ayrılmıştır. Ancak bir ay sonra Ankara Valiliği'ne atanmış ve 9.02.1948 tarihinde göreve başlamıştır. 14 Mayıs 1950 Milletvekilleri Genel Seçiminde Yozgat Milletvekilliğine seçildiğinden 1.06.1950'de Valilik görevinden ayrılmıştır. CHP'den seçilen 67 Milletvekili arasında Avni Doğan da yer almıştır.

1954 yılı Milletvekili Genel Seçimlerinde başarılı olamamış, Ekim 1957 seçimlerinde ise yeniden Yozgat Milletvekili seçilmiştir. 27 Mayıs 1960 ihtilali ile Milletvekilliği sona ermiştir. Ocak 1961'de Kurucu Meclis'e CHP kontenjanından katılmış, aynı yılın 15 Ekiminde yapılan milletvekilleri seçiminde Yozgat temsilcisi olarak Parlamente'ye girmiştir. Birinci İnönü Kabinesi'nde Devlet Bakanlığı'na getirilmiş, 17 Mayıs 1962 tarihinde

(29) Aybars, a.g.e., s.281.

görevinden istifa etmiştir. Milletvekili olarak görevini sürdürdüğü sırada 14 Haziran 1965'te vefat etmiştir.

Sicilinde, Fransızca konuşup yazdığı, Rusçayı okuyacak kadar bildiği yazılıdır(30).

Avni Doğan'ın, idarecilik mesleği yanında yazarlığı olduğunu da görüyoruz. 1964'te basılan ''Kurtuluş,Kuruluş ve Sonrası'' adlı bir eseri vardır.

(30) İ.B.A., Sicil No.4072 .

4- ÇALIŞMALARI

1 Ocak 1928 tarihinde Diyarbakır'da çalışmalarına başlayan Birinci Umumi Müfettişlik kaldırıldığı 7 Ocak 1948 tarihine kadar geçen yirmidört senelik zaman aralığında, bölgesi dahilinde emniyet, asayiş, eğitim, sağlık, ekonomik ve kültürel alanlarda önemli hizmetlerde bulunmuş, bölge halkının refah seviyesinin yükseltilmesi için çalışmıştır. Ayrıca hükümetin temsilcisi olarak da merkezle taşra arasındaki bağlantıyı sağlamış, devlet hizmetlerinin bu bölgeye ulaşmasında önemli bir görev yüklenmiştir.

Birinci Umumi Müfettişlik, kurulduğu günden 1938 yılının Temmuz ayına kadar geçen süre içerisinde Diyarbakır'da İçkale içindeki üç binada çalışmalarını sürdürmüştür. Umumi müfettişin oturduğu birinci bina 1916'da 2.Ordu Komutanlığı karargahı olmuş ve bu sırada Diyarbakır'da 2.Ordu Komutanı olarak görev yapan Mustafa Kemal de burada çalışmıştır(31).

Atatürk 17 Kasım 1937 tarihinde Diyarbakır'a geldiği zaman umumi müfettişliği de ziyaret etmiş, böylelikle bu eski çalışma bürosunu da gezmiştir(32).

1935 yılında umumi müfettişlik kadrosunun genişlemesi dolayısıyla bu üç bina yetersiz kalmış, bunun üzerine Nafia, Ziraat ve Veterinerlik müşavirlikleriyle, İstatistik bürosu için ayrı bir bina kiralanmıştır. Ancak daha sonra umumi müfettişliğe bağlı tüm büroları bir merkez altında toplamak amacıyla yeni bir müfettişlik binasının inşasına başlanmış, 1938 yılında bu binanın tamamlanmasıyla da bütün bürolar yeni yapılan bu binaya taşınarak, çalışmalarını burada sürdürmüşlerdir. Umumi müfettişliğe bağlı bu bürolarda görev yapan memurların sayısı ve aldıkları maaş da şöyledir(33):

(31) Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası. 1939. s.116.

(32) Cumhuriyet, 20 Kasım 1937.

Diyarbakır İl Yıllığı. Ankara: 1973. s.102.

(33) Umumi Müfettişlik Kanununun Tatbikine Dair Talimatname. Ankara: Gün Matbaası. 1927. s.11.

A Cetveli
Dahiliye Vekaleti

<u>Adet</u>	<u>Barem Derecesi</u>	<u>Maası</u>	<u>Makam</u>
1	1	150	Genel Müfettiş
1	2	125	Başmüşavir
1	5	80	Emniyet müşaviri
1	5	80	Müfettişlik J. Komutanı
1	6	70	Yabancı iş müdürlüğü
2	7	55	Emniyet Müş. Muavini
1	7	55	J. K. Muavini
1	7	55	Yazışleri müdürlüğü
1	7	55	Evrak müdürlüğü
2	11	30	Memur
2	14	20	Memur

Adliye Vekaleti

1	5	80	Adliye müşaviri
1	6	70	Adliye müşaviri muavini

Maliye Vekaleti

1	5	80	Maliye müşaviri
---	---	----	-----------------

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti

1	5	80	Sıhhat ve iskan müşaviri
1	6	70	Sıhhat ve iskan M. muavini
1	7	55	Sıhhat ve iskan M. muavini

Maarif Vekaleti

1	5	80	Maarif müşaviri
---	---	----	-----------------

Nafia Vekaleti

1	4	90	Nafia müşaviri
4	5	70	Nafia müşaviri muavini

Ziraat Vekaleti

1	5	80	Ziraat müşaviri
1	5	80	Veteriner müşaviri

İktisat Vekaleti

1	5	80	İktisat müşaviri
---	---	----	------------------

İstatistik Umum Müdürlüğü

1	6	70	İstatistik müdürü
---	---	----	-------------------

B Cetveli

Dahiliye Vekaleti

<u>Adet</u>	<u>Maaş</u>	
1	175	Hususi kalem katibi
2	150	Emniyet Müşavirliği katibi
1	100	Emniyet Müşavirliği katibi
5	150	Katip
4	125	Katip
1	150	Levazım ve daire müdürü
1	75	Levazım ve daire katibi

Adliye Vekaleti

1	125	Katip
1	100	Katip

Maliye Vekaleti

1	135	Katip
1	100	Katip

Sihhat ve İċtimai Muavenet Vekaleti

1	150	Katip
3	100	Katip

Maarif Vekaleti

1	100	Katip
---	-----	-------

Nafia Vekaleti

3	100	Katip
---	-----	-------

Ziraat Vekaleti

2	100	Katip
---	-----	-------

İktisat Vekaleti

1	100	Katip
---	-----	-------

İstatistik Umum Müdürlüğü

1	125	Şef
1	90	Memur
1	75	Memur
2	60	Memur

Bu müfettişliğe ilk olarak 'Birinci Umumi Müfettiş ' ünvanıyla İbrahim Tali Öngören atanmıştır. 1932 yılı sonlarına kadar bu görevde kalan Öngören, dört yıllık bu çalışma süresi içinde ilk umumi müfettiş olarak yeni devletin

yapılanmasında önemli bir görevi üstlenmiştir(34).

Birinci umumi müfettişlik çalışmalarına başladığı zaman bu bölgenin durumu pek de iç açıcı değildi. Osmanlı döneminden beri hep ihmal edilmiş olan bölge, merkeze uzak olmasından ve ulaşım imkanlarının yetersiz kalmasından dolayı devlet hizmetlerinden yararlanamamış, bu durum ise bölgenin gerilemesine neden olmuştur. Ayrıca olumsuz bir coğrafi yapıya sahip olması da bu geri kalmışlığa neden olan diğer bir faktördür.

Feodal bir yapının hakim olduğu bu bölgede toprak mülkiyetine sahip olamayan halk, şeyh ve ağaların egemenliği altında ezilmiştir. Şeyh Sait isyanının temelinde de aslında bu sosyo-ekonomik yapı yatmaktadır. Yeni Türkiye Devleti kurulduktan sonra, çıkarlarının zarara uğradığını gören ve yıllardan beri süregelen bu sosyo-ekonomik yapının yeni devletin kurulmasıyla birlikte ortadan kalkacağını anlayan şeyhler ve ağalar harekete geçmişler, sonuçta Şeyh Sait isyanının oluşmasına neden olan zemini yaratmışlardır(35). Genç Cumhuriyete ve onun getirdiği ilkelere karşı yapılan bu ayaklanma, feodal çıkarların devamı için bir yönüyle teokratik düzenin savunmasını yapmak, Hilafet'in yeniden kurulmasını sağlamak ve Saltanat'ı geri getirmek; diğer yandan da bu hareketin içinde gizlenmiş olan, bağımsız bir Kürdistan devleti kurmak amacını güden ve İngilizlerin tahrikiyle çıkmış tehlikeli bir ayaklanmaydı(36).

Şeyh Sait isyanının bastırılmasından sonra bu ayaklanmaya katılmış ya da dolaylı olarak yardımda bulunmuş 1400 kadar kişi ve 80 asi aile, hükümetin kararıyla batıya sürgün edilmişlerdi. Hükümet, ayaklanmanın kesin olarak bastırılmasından ve yeni sorunlar çıkmayacağına güven duyduktan sonra yumuşak bir politika izlemeye başlamış; çıkarılan af yasasıyla sürgün edilmiş olan ailelerin geri dönmelerine izin vermiştir. 9 Mayıs 1928 tarihli yasa

(34) Diyarbakır İl Yıllığı. Ankara: 1973. s.102.

(35) Aydemir, a.g.e., s.303-307.

C.H.F., 10. Yıldönümü Rehberi (1923-1933). Ankara: 1933. s.57.

(36) Behçet Cemal, Şeyh Sait İsyanı. İstanbul: 1955.

ile de üç ay içinde teslim olanlara af tanınmıştır(37).

Birinci umumi müfettişlik çalışmalarına başladığı zaman İbrahim Tali Öngören de yayınlamış olduğu iki bildiri ile, suçluları bu yasalarda ön görülen üç aylık süre içinde hükümete sığınmaya çağırmıştır. Bu af ve çağrılar sonucunda bazı şeyhler (Şeyh Abdurrahman, Şeyh Mehdi) teslim olmuşlar, sürgün edilen aileler de yavaş, yavaş eski yerlerine dönmeye başlamışlardır(38).

Bu bölgedeki feodal yapı ortadan kaldırılıp, şeyhlerin ve ağaların hakimiyetine son verildikten sonra ise her alanda yeni bir düzenleme ve kalkınma hareketi başlatılmıştır. İlk olarak 2 Haziran 1929 tarih ve 1505 sayılı 'Şark Menatıkı Dahilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun' ile birinci umum müfettişlik bölgesinde bir toprak reformu girişiminde bulunulmuştur. Bu kanunun amacı, ağaların ve şeyhlerin topraklarını, yıllardır bu toprakları işleyen ancak mülkiyetine sahip olamayan köylülere dağıtmaktır. Yapılan bu reformdan sonra umumi müfettişlik, bu yöndeki çalışmalarına başlamış ve toprak sahibi olmayan köylülere bu toprakların dağıtımı için harekete geçmiştir.

Birinci umumi müfettişlik, Şeyh Sait isyanının bastırılmasından sonra bölgesi dahilindeki bütün illerde emniyet ve asayiş sağlaması için uğraşmıştır. Bu dönemde umumi müfettişliği uğraştıran en önemli sorun ise kaçakçılık olaylarıdır. Müfettişlik bu sorunla yakından ilgilenmiş, öncelikle kaçakçılığın sebepleri, neden bu kadar yaygın olduğu ve önlenmesi için alınacak tedbirler hakkında bir rapor hazırlamıştır. Bu raporun sonuçları şöyledir(39):

1. Fransızlar casusluk ve propoganda işlerini bizden giden kaçakçılar

(37) Mete Tunçay, T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931). İstanbul: 1992. s.174.

(38) Bilal Şimşir, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938). Ankara: 1975. s.122.

(39) Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen Toplantı Zabıtları ile Rapor ve Hülasesi. Ankara: Baş Vekalet Matbaası. 1937. s.14.

vasıtasıyla idare etmekte ve bunlara ajanlık yaptırmakta olduklarından, kaçakçılara her türlü himaye ve yardımı göstermektedirler. Fransızlar'ın direktifi dahilinde hareket etmeyen kaçakçılara mal verilmediğinden Fransızlar'ın çıkarlarına hizmet etmek mecburiyetinde kalıyorlar.

2. Güney vilayetleri öteden beri Halep'le alışveriş yapmakta, toprak mahsulü vererek karşılığında mamul eşya almakta idi. Hudut çevrildikten sonra güney tüccarları Mersin'i tutmak istediler. Yükleme ve boşaltma masraflarının yüksekliği tüccarları İstanbul'a çevirdi. Maliye, sigorta, aktarma ücretlerinin fazlalığı, verilen kontenjan müsadeseinin yetersizliği, kaçakçılığı arttırdı.

3. Kaçakçılığı arttıran sebeplerden biri de yakalanan kaçak malların güney pazarlarında değerlerinin altında satılması keyfiyetidir. Yakalanan kaçak malların gümrük resmi eklenerek satışa çıkarılması, talip çıkmazsa devlet müesseselerine, hayır cemiyetlerine verilmesi, o da olmazsa imha edilmesi lazımdır. Kanunda bu yolda tadilat yapılması icabetmektedir.

4. Karakolların hiçbirisi karakol denecek halde değildir. Karakol binaları için 5 milyon liraya ihtiyaç vardır. On senede ikmal edilmek üzere programa bağlamak suretiyle inşası düşünülmektedir. Altı sene evvel 200.000 liraya yaptırılan karakolların çatısı uçmuş, hepsi tamamiyle muhtaç hale gelmiştir.

5. Yaya askerle atlı kaçakçının yakalanması mümkün olamayacağından atlı teşkilata başlanmıştır. Her bölük merkezinde birer takip kamyonu bulunmakta ise de arızalı arazide işleyemediğinden bunlardan gerektiği gibi istifade edilememiştir.

6. Vilayetlerdeki istihbarat teşkilatını kuvvetlendirmek muvafık olacaktır.

7. Konulan 125 lira tahsisatla doktor bulunamadığından hastaların karşıdan çağrılan Taşnak doktorlarına muayene ve tedavi ettirilmesine zaruret hasıl oluyor. Buna nihayet verilmesi ve hudut üzerinde doktor bulundurulması büyük bir ihtiyacın ifadesidir.

8. Hudut kıt'aları, hududun 50-60 km. gerisinde olduğundan ve telefon irtibatı bulunmadığından genellikle 5-10 km. dahilinde cereyan eden ufak tefek hadiselerle yardım edemiyorlar. Bunun temini lazımdır.

9. Seyyar kantinler büyük ihtiyaçtır. Temini Bayındırlık Bakanlığından rica edilecektir.

10. Hudut nizamnamesinde baş gösterilmediğinden kontrol işi bazı yerlerde onbaşı, bir kısmında polis bir kısmında da bölük komutanları tarafından görölmektedir. Bu karışıklığa nihayet verilmek için bir talimatname hazırlanmıştır.

11. Tekel kaçakçılığı gümrük kaçakçılığını doğurmakta olduğundan halktan fazla fiatla tütün alınması gümrük kaçakçılığını azaltacaktır.

12. Hudut emniyetine ait tedbir ve direktifleri tesbit eden hudut kaçak komisyonlarının kuvvetlendirilmesi faydalı görölmektedir.

13. Hudut mülakatlarında vali ve kaymakamlar tercümanlık vazifesini karşı taraftaki Ermenilere yaptırmakta olduklarından bunun önüne geçilmesi, hudut vilayetlerine lisan bilen maiyet memurları gönderilmesi durumu düzeltecektir.

14. Kaçakçılığın önüne geçecek en etkili tedbirlerin iktisadi tedbirler olacağına ittifak edilmiştir. Halkın ayağına ucuz mal götürmek, Sümerbank tarafından açılacak satış depolarıyla bu işi idare etmek ciheti düşünöldü. Bu tedbir depolar açılmasına, teşkilatı, nakliye ücretlerinin azaltılmasını icap ettirmekte olduğundan komisyon neticeye varamadı. Tez elden karara bağlanıp tatbikatına geçilmesi çok faydalı olacaktır.

Birinci umumi müfettişlik hazırlamış olduğu bu raporla çalışmalarını daha sistemli bir şekilde sürdürmüş ve kaçakçılığı önlemek için alınması gereken tüm tedbirleri uygulamaya koymuştur. Öncelikli olarak da sınır bölgelerinde karakolların ve bu bölgede görev yapan jandarmaların sayısı arttırılmış, yapılan denetimler sıklaştırılmıştır. Umumi müfettişlik kurulmadan önce rahat hareket edebilen kaçakçılar da alınan tedbirlerden sonra, artık devletin gücünü yavaş yavaş hissetmeye başlamışlardır(40).

Umumi Müfettiş İbrahim Tali Öngören de bu olaylara ilişkin olarak İstanbul gazetelerine bir beyanatta bulunmuş, bu beyanatında halkın

(40) Cumhuriyet, 28 Haziran 1932.

kaçakçılığa karşı duyarlı olduğunu ifade ederek düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir(41):

“Suriye hudutlarından daha bazı tecavüzler beklenebilir. Bununla beraber, her tarafta lazım gelen tedbirler alınmıştır. Esasen bunların arkasında halk arasından gidecek kimse olmadığı görülecektir. Halk huzur ve sükuna muhtaç, asayişin kıymetini takdir etmiş, hükümetin kendilerine karşı olan alakasını fiilen görmekte, her gün bir türlü refah çalışmalarını gözlemlemektedir. Birkaç serserinin başına toplayabileceği derbederlerin melun tecavüzlerini nefretle karşılayacaklardır.”

Umumi müfettişliğin almış olduğu tedbirlerle kaçakçılık olayları giderek azaltılmış, hükümetin taşradaki temsilcisi olan ve devlet hizmetlerinin bu bölgeye ulaşmasında aracılık yapan umumi müfettişlik de emniyet ve asayişin sağlanması yönünde yeni girişimlerde bulunmuştur. Bunların başında da I.Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşından beri halkın elinde biriken harp silahlarının toplatılması gelmektedir. Müfettişliğin yaptığı uzun süreli çalışmalar sonucunda 4885 adet silah toplanmıştır. Bunun yanısıra binlerce tabanca, bıçak ve kama gibi taşınması yasak olan silah ve cephane de toplanmıştır(42).

Bu çalışmalar sonuçlarını vermekte gecikmemiş, yıllardır çetelerin kol gezdiği, kaçakçıların dolaştığı bu bölge umumi müfettişliğin yapmış olduğu başarılı çalışmalar sonucunda emniyet ve asayişin sağlandığı, halkın güven ve huzur içinde yaşayabildiği, devlet hizmetlerinin ulaştığı bir bölge halini almıştır.

İbrahim Tali Öngören, görev yaptığı 4 yıl boyunca en çok güvenlik işleriyle uğraşmış, bu bölgenin huzura ve sükuna kavuşması için çalışmış, bunda da başarılı olmuştur. Memlekette hiç fabrika yokken Öngören döneminde Diyarbakır’da ilk un fabrikası açılmıştır. Van’da imar faaliyetleri arttırılarak burası bir şehir haline getirilmiştir. Hakkari’de ise yollar düzeltilmiş, daha önce arabaların hiç girmediği bu yörede halk otomobilleri ile dolaşmaya başlamıştır(43).

(41) Hakimiyet-i Milliye, 10 Ağustos 1930.

(42) Cumhuriyet, 28 Haziran 1932, s.5.

(43) a.g.g., 28 Haziran 1932.

1932 yılında İbrahim Tali Öngören'in görev süresi dolmuş, yerine Hilmi Ergeneli atanmıştır. 1935 yılına kadar birinci umumi müfettişlik görevini yürüten Ergeneli de bölgenin emniyet ve asayiş işlerine önem vermiş, yapmış olduğu hizmetlerle bu bölgenin kalkınması için çalışmıştır(44).

1936 yılına geldiğimizde bu bölgede umumi müfettiş olarak Abidin Özmen'i görüyoruz. Özmen 1935 yılında bu göreve başlamış ve 1943 yılına kadar da bu görevi sürdürmüştür.

Özmen de diğer iki umumi müfettiş gibi bölgenin emniyet ve asayiş işlerine öncelik vermiş, bu dönemde yaptırdığı bir istatistikle bölgedeki olayları tespit ettirmeye çalışmıştır. Bu istatistiğe göre(45):

<u>Vilayeti</u>	<u>Seneler</u>	<u>Öldürme</u>	<u>Kız</u>	Devlet kuvvetlerine <u>karşı koyma</u>	<u>Soygunculuk</u>
Diyarbakir	934	57	8	37	32
	935	52	15	2	20
	936	44	17	5	16
Mardin	934	56	2	58	37
	935	65	6	65	17
	936	29	2	32	9
Muş	934	28	3	6	21
	935	22	14	5	16
	936	9	15	2	11
Urfa	934	35	1	49	38
	935	53	4	16	15
	936	27	4	45	12
Bitlis	934	Bağlı olduğu vilayetler içinde söylenmiştir.			
	935				
	936	12	1	2	11
Siirt	934	16	2	10	20
	935	24	4	11	18
	936	18	2	3	46

(44) Hakimiyet-i Milliye, 29 Teşrinievvel 1933.

(45) Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen Toplantı Zabıtları ile Rapor ve Hülasası.

Ankara: Baş Vekalet Matbaası. 1937. s.54.

Hakkari	936	7	2	10	2
Van	934	89	6	11	41
	935	20	1	7	15
	936	11	2	5	6

Gördüğümüz gibi kız kaçırma olayının dışındaki diğer olaylarda azalmalar olmuştur. Bu olayın artmasındaki neden yoksul olan halkın evlenmede zorluk çekmesidir. Evlenmenin masraflı olmasından dolayı halk, kız kaçırma yolunu seçmektedir. Bu olayı da zaten tehlikeli bir asayiş sorunu olarak değerlendirmek yanlış olur.

Diğer olayların azalması ise bölgenin giderek huzurlu ve güvenli bir yapıya büründüğünün göstergesidir. Bu azalmadaki en büyük etken de güvenlik güçlerinin en ücra yerlere kadar giderek halkın huzurunu bozan, emniyet ve asayiş tehlikeye sokan kişi ve gruplarla mücadele etmeleri olmuştur. Karakolların arttırılması, buralarda görev yapan güvenlik güçlerinin sayılarının arttırılması, yeni yolların yapılması ve mevcut olanların da güvenli hale getirilmesi bu azalmayı etkileyen faktörler arasındadır. Ayrıca bu dönemde demiryolunun Diyarbakır'a kadar getirilmesi de devlet hizmetlerinin bölgeye ulaştırılmasını kolaylaştırmış, emniyet ve asayişin sağlanmasında bir adım daha atılmıştır.

Demiryolunun Diyarbakır'a ulaşması bölge halkı tarafından da büyük bir sevinçle karşılanmış, bu konuyla ilgili olarak 'Diyarbakir' gazetesinde şu haber yayınlanmıştır(46):

"Bu gün demiryolu Diyarbakir istasyonuna ulaştı ve ilk lokomotif sesi duyuldu. Halk bunu büyük bir sevinçle karşıladı. Bu nedenle Başbakanlığa ve Nafia Vekaletine çekilen tellerle cevaplarını tarihi birer belge olarak yayınlıyoruz:

Yüksek Başvekalete

Bugün Diyarbakir durağında lokomotif düdüğünü işiten Diyarbakir halkı

(46) Diyarbakir, 29 Ekim 1935. S.226.

gibi bütün doğu ve güneydoğu illeri halkı iki bayram birden yapmışlar büyük cumhurluk bayramının kutluluğunu, İsmet İnönü'nün kurduğu ve yönettiği derin görüşlü, çelik elleri, yurt ve ulussever siyaseti ile halk daha açık anlamakta, ona candan bağlanmaktadır.

Yüksek katınıza özel olarak da duyduğum bu duyguları sunarım.

Birinci Umumi Müfettiş

Abidin Özmen

Nafia Vekaletine

Bugün Diyarbakır durağında lokomotif düdüğünü işiten Diyarbakır halkı gibi bütün doğu ve güneydoğu illeri halkı iki bayram birden yapmışlardır. Hükümet azmini tahakkuk ettiren yapı yönetimi, inşaat bilgisi de halkın şükranına layık görülmekte olduğunu şahsi saygılarımla sunarım.

Birinci Umumi Müfettiş

Abidin Özmen''

Emniyet ve asayişin sağlanmasında başarılı sonuçlar alındıktan sonra sıra bölgenin kalkınması ve halkın refah düzeyinin yükseltilmesi için yapılacak çalışmalara gelmiştir. Bu çalışmalara geçmeden önce o dönemdeki eğitim, sağlık ve bayındırlık işlerini inceleyecek olursak bölgenin o günkü durumu hakkında bir fikir edinmiş oluruz. Birinci umumi müfettişlik kurulmadan önce bu bölgede 48'i üç, 42'si beş dershaneli 90 ilkokul, 311'i şehir ve kasabalarda, 56'sı köylerde, 367 öğretmen mevcut olup, 8 ilde öğrenim çağında bulunan 139.000 çocuğun 12.492'si okullara devam etmektedir. Oran %9,3'tür. Bu oran en yüksek olarak Bitlis'te %18'e çıkmakta, en düşük olarak da Hakkari'de %2'ye inmektedir. Yine o dönemde birinci umumi müfettişliğe bağlı sekiz vilayette 5 hastane, 120 yatak mevcuttur. Doktor sayısı oldukça yetersizdir. Yolların durumu da çok iyi değildir. Şose yolların yarıdan fazlası geçilmez haldedir. Bu bölgede 820 km.'si şose, 898 km.'si tesviye halinde olmak üzere 1714 km.'lik yol, 33'ü beton kargir, 121'i ahşap

olarak 154 köprü yaptırılmış, 192 km.'lik tul üzerinde bakım ve onarım yapılmıştır(47).

Bu sayılardan da gördüğümüz gibi birinci umumi müfettişlik bölgesi yıllardan beri geri kalmış, hem yolların yetersiz olmasından hem de savaş yıllarında doktor, öğretmen ve diğer memur kadrolarının yitirilmesinden dolayı devlet hizmetlerinin bu bölgeye ulaştırılmasında güçlükler çekilmiştir. Bütün bu olumsuz şartları göz önüne alarak bunların değiştirilmesi ve iyileştirilmesi için çalışmalarına başlayan birinci umumi müfettişlik ilk olarak çok geniş bir kalkınma programı hazırlamıştır. Umumi müfettişliğin uzun süren incelemeleri sonucunda hazırladığı bu programın önemli maddeleri şunlardır(48):

"Halkın işinin kolaylaştırılması için mülki teşkilat sıklaştırılmakta, muhtelif yerlerde kaza ve nahiye teşkilatı yapılmaktadır.

Köy işleriyle daha yakından ilgilenebilmek için köy büroları teşkilatı hazırlıkları yapılmaktadır.

Vilayet bütçelerinin inşaat mevsiminde valiler elinde bulunabilmesi için gerekli tedbirler alınmıştır.

Köy eğitmen ve yatılı köy okulu kurulmasında kültür bakanlığıyla yapılan anlaşma üzerine kaza ve nahiye merkezlerinde mevcut beş senelik ilkokullar devam edecek ve yeni kurumların oluşturulması için de kültür bakanlığı yardım edecektir. Bunun için lazım gelen tedbirler alınmaktadır.

Bölgenin mevcut 45 kazasının 31'inde doktor olmadığı anlaşılarak iki-üç sene içinde bu kazalara doktor verilmesi için sağlık bakanlığı ile yapılan temaslar semeresini vermeye başlamıştır.

Bölgede sıtma ve trahom için esaslı ve ciddi tedbirler alınmıştır.

Diyarbakir'de modern bir hastane kurmak için 1.200.000 Lira tahsis olunmuştur. Bütçenin müsaadesinde Van'da da sıhhi tesisat takviye olunacaktır. Ayrıca gerekli araştırmalar yapılmaktadır. Bitlis hastanesinin durumu düzeltilmek üzeredir.

(47) a.g. konferans, s.241.

(48) Ulus, 29 Temmuz 1937. s.2.

Mevcut ve gelecek göçmenlerin müreffeh bir hale getirilmeleri için çalışılıyor. İmkan müsait olursa Tatvan ve Havasor'a yeni göçmen gönderilecek. Göçmen işinde inşaat malzemesinin önceden hazırlanması prensip olarak takip edilmektedir.

Bölgeye gelen göçmenler süratle mahalli yerlerine gönderilir ve iskanları süratle yapılır.

Diyarbakir-Silvan-Hazo-Melefan-Ziyam-Bitlis-Tatvan ve Melefan-Siirt yollarıyla bu yollardaki sınaî imalat ile Başkale-Çölemerik arasındaki 3-4 köprü üç sene içinde yapılmak için gerekli tertibat alınmaktadır.

Diyarbakir, Bitlis, Siirt vilayetleri bu yollar için mükellef amele ayıracaklar, Şose olarak inkişaf ve kaşiflerini hazırlıyacaklardır.

Bitlis ve Siirt vilayetleri, Bitlis deresi yolundaki mevcut dar virajları nisan, mayıs ve haziran ayları içinde genişletmiş ve bayındırlık bakanlığınca yardım görmüştür.

Diyarbakir-Urfa yolunun da önemi göz önüne alınmıştır.

Bölgenin bataklık ve su işleriyle ilgilenilmesi hususunda Bayındırlık Bakanlığının fen heyetinin yardım ve alakaları istenmiştir. Bu işler için umumi müfettişlik vilayetlerden bilgi istemiş ve bu bilgi üzerine tedbir alınmasına başlanmıştır.

Diyarbakir'de bir silo inşaaşı daha düşünülmektedir. Yakında yapılması umuluyor.

Diyarbakir'de bir böcekçilik okulu, yanında da bir filatör makinesi kurulacaktır. Diyarbakir vilayeti okul ve fabrika yerinin hazırlanması işiyle meşguldür.

Ahlat'ta bir fidanlık kurulmak üzeredir. Bölgenin meyva, üzüm, kendir, pamuk ekinlerine önem veriliyor.

Bölgenin ormanları tetkik edilmiş ve yeni kanunun halkı muzdarip etmeyecek şekilde uygulanması konusunda esaslı çalışmalar başlamıştır.

Beş sene içinde tatbik edilecek bir programla Diyarbakir, Van aygır depoları kuvvetlendirilecek, içinde ve bu hududlarda bir çok baytari müesseseler kurulacaktır. Tetkikler ve teşebbüsler devam ediyor.

Van'ın Havasor ovasında Muş ovasının Şerafeddin dağının uygun bir mahallinde, mümkün olursa Urfa vilayetinde birer tay ve inek depoları tesis edilecektir. 500-1000 hayvan biriktirilecek olan bu depoları arazi ve ot vaziyetleri tetkik edilmektedir.

Ekonomi bakanlığı kışı uzun bu bölgede el işleri hakkında gerekli direktifleri vermektedir. Bu hususta yeni yeni teşebbüsler başlamıştır.

İskele-Van arasında Van gölü işletme idaresince kamyon servisi tesisi. Tatvan imalathanesinde kontraplak ve kundura çivisi imali işleri fenni surette tetkik edilmektedir. Ve Van gölü seyrüsefer vasıtaları takviye edilmekte, gölden balık, soda ve havyar istihsali için gerekli tedbirler alınmıştır.

Yeni vapurlar monte edildi. İşlemeğe başlamak üzeredir.

Van ve Bitlis'te her biri onbeşer bin liralık iki hapisane inşası için teşebbüsler yapılmıştır.

Bir çok kazalarda resmi dairelerin ve hususi meskenlerin uygunsuzluklarını gören umumi müfettişlik, 3-5 sene içinde bölgenin muhtelif yerlerinde resmi dairelerle memur, subay evleri ve hudut karakolları inşasını ve onarımını ele almış bulunmaktadır.

Diyarbakır'dan Cizre'ye ve Diyarbakır'dan Siirt-Bitlis bölgesinden geçerek Van'ın Gönür boğazına götürülecek şimendüferin etüdlerine başlandı.

Hayvan ihracat birliklerinin önemi muhtelif vesilelerle halka anlatılmakta ve halkın iştiraki teşvik olunmaktadır."

Kısa bir süre içerisinde müfettişliğe bağlı tüm şubeler tarafından uygulanmaya başlanan bu program doğrultusunda, yeni kaza ve nahiyelerin kurulmasına başlanmış, arazisi geniş ve sarp olan iklim şartları nedeniyle de yılın uzun bir kısmını yağışlı geçiren bu bölgede ilk aşamada 8 yeni kaza kurulmuştur. Bu kazalar; Bitlis vilayeti dahilinde Kasrik, Nerşen; Urfa vilayeti dahilinde Mizar; Siirt vilayeti dahilinde Melefon; Van vilayeti dahilinde Tuzlak, Norgök; Diyarbakır vilayeti dahilinde Karacadağ ve Mardin vilayeti dahilinde Hezil nahiyeleridir. Bu yeni yerleşim bölgelerinin kurulmasıyla buralara kaymakam, tahrirat katibi, kaza nüfus memuru, nahiye müdürü ve diğer görevliler tayin edilmiş, bunlar aracılığıyla da halk ve hükümet işlerinin daha

abuk ve kolay sağlanması, hükümet teşkilatının köylere kadar götürülmesi amaçlanmıştır(49).

Birinci umumi müfettişliğin başlattığı kalkınma hareketiyle kısa süre içerisinde her alanda ilerlemeler kaydedilmiş, halkın refah seviyesi de yavaş yavaş yükselmeye başlamıştır. Bu ilerlemeye katkı sağlayan bir diğer önemli faktör de bölgedeki halkevleri sayısının arttırılması olmuştur. Hakkari, Erciş, Bulanık ve Osmaniye’de yeni halkevleri açılmış böylelikle bu bölgedeki halkevi sayısı 14’e çıkarılmıştır. Mardin, Van ve Bitlis’te de yeni halkevi binasının inşasına başlanmış, Diyarbakır’daki modern halkevi binasının da eksiklikleri tamamlanmaya çalışılmıştır. Abidin zmen halkevleriyle yakından ilgilenmiş, bu kuruluşun çalışmalarını önemle takip etmiştir(50).

zmen, sadece halkevleriyle değil bölgedeki tüm kurumlarla bizzat ilgilenmiş, zaman zaman okullara, hastanelere ve diğer kurumlara giderek, bunların çalışmalarını yerinde denetlemiştir(51).

Abidin zmen Cumhuriyet gazetesine vermiş olduğu bir demecinde de bölgesindeki kalkınma hareketlerini şu şekilde değerlendirmiştir(52):

“Umumi müfettişlik bölgesinde, Cumhuriyet hkmetinin maddi ve manevi surette aldığı tedbirler semerelerini vermiştir. Bölgede, büyük bir huzur ve sükun, zirai ve iktisadi sahalarda geniş çalışma ve halkta refah göze çarpmaktadır. İmar işleri, programlı bir şekilde ilerliyor. Memlekete büyük menfaatler yaratmakta olan tren hattımız, Diyarbakır’dan şark hudutları istikametinde uzanmaktadır. Hattın, Siirt’e onbeş kilometre mesafedeki istasyona kadar olan yedinci kısmı, ihale edilmiş bulunuyor. Bitlis’e müteveccih sekizinci kısım üzerinde de etüdler yapılmaktadır. Aynı zamanda Bitlis’e doğru bir şose yolu da inşa halindedir. Bölgemizde mevcut 58 kazada 54’ arasında bulunan hemen bütün yollar, senenin ekser mevsiminde

(49) *Ulus*, 30 Ocak 1937. s.2.

(50) *Yeni Yurd*, 13 şubat 1937. S.244.

(51) y.a.g.g., 10 Mart 1937. S.258.

(52) *Cumhuriyet*, 14 Kanunuevvel 1939. s.3.

otomobil işlemesine müsait olabilecek bir hale gelmiştir. Bölgemizin 23 merkezinde yeniden hükümet konakları yaptırılmaktadır. Vilayetler hususi idareleri hesabına inşa edilen mektep binaları ve memur evleri, umumi imar hareketini tamamlamaktadırlar. Yukarıda da söylediğim gibi, her sahada ilerleme vardır. Milli Şefe olan güven ve milletin kudret, kuvvet ve azmine dayanarak mütemadi terakkiyi koruyacak olan bir hükümetin işbaşında bulunduğunu görmekten hasıl olan emniyet yerinde ve tamdır."

Abidin Özmen 1935'ten 1943 yılına kadar birinci umumi müfettiş olarak görev yapmış, 1943 yılında ikinci umumi müfettişliğe atanmıştır. Özmen'den boşalan birinci umumi müfettişlik görevine ise Avni Doğan getirilmiştir. Önceki dönemde emniyet ve asayiş işleri düzene konduğu için kalkınma işlerine öncelik veren Avni Doğan, bölgenin her yönden gelişmesi için çalışmalarını sürdürmüş, müfettişlik teşkilatının kaldırılmasına kadar görevine devam etmiştir. 7 Ocak 1948 tarihinde artık bu bölgede umumi müfettişlik teşkilatına ihtiyaç kalmadığı düşüncesiyle birinci umumi müfettişliğin çalışmaları durdurulmuştur.

5- UMUMİ MÜFETTİŞLER KONFERANSI

Birinci umumi müfettişliğin emniyet ve asayişini sağlayarak kısa sürede kalkınma hamlelerine atılması ve başarılı olması hükümeti cesaretlendirmiş ve diğer bölgelerimizde de bu teşkilatın kurulması için harekete geçirmiştir. Bu amaçla ilk olarak Trakya'da ikinci umumi müfettişlik kurulmuştur(1934). Daha sonra 1935 yılında Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan ve Trabzon illerini kapsayan üçüncü umumi müfettişlik kurulmuştur. Bu müfettişliği 1936 yılında Tunceli, Elazığ ve Ağrı illerinde kurulan dördüncü umumi müfettişlik takip etmiştir(53).

(53) *Ulus*, 29 Teşrinievvel 1936.

Abidin Özmen, "Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce", *İdare Dergisi*. S.184. Ankara: 1947. s.240.

Üç yeni umumi müfettişliğin kurulmasıyla bu teşkilatın sayısı dörde çıkmıştır. 1936 yılında İçişleri Bakanlığı, umumi müfettişliklerin çalışmalarını incelemek, sorunlarını, ihtiyaçlarını, isteklerini dinlemek ve neler yapılabileceğini tartışmak üzere Ankara'da bir toplantı düzenlenmesine karar vermiştir. Verilen karar doğrultusunda da dört umumi müfettişi Ankara'da İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın başkanlığında yapılacak olan umum müfettişler toplantısına davet etmiştir(54).

Yapılan davet üzerine umumi müfettişler Ankara'ya gelmişler ve 5 Aralık 1936'da İçişleri Bakanlığında ilk toplantılarını yapmışlardır. Bu toplantıda birinci umumi müfettişliği Abidin Özmen temsil etmiştir. İçişleri Bakanı ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın başkanlığında yapılan toplantıya ayrıca ikinci umumi müfettiş Kazım Dirik, üçüncü umumi müfettiş Tahsin Uzer, dördüncü umumi müfettiş Abdullah Alpdoğan ile Jandarma Umum Kumandanı Naci Tınaz, gümrük muhafaza umum kumandanı Seyfi Uzgören, emniyet işleri umum müdürü Şükrü Sökmensüer, matbuat umum müdürü Vedat Nedim Tör ve vilayetler idaresi umum müdürü Fazıl Özelçi katılmışlardır(55).

On gün süren umumi müfettişler konferansının 5 Aralıkta yapılan ilk toplantısında umumi müfettişlerin çalışma planı şöyle tespit edilmiştir(56):

1. Mıntikalardaki Asayiş:

Hadiseler, sebepleri, tedbirleri, jandarma, polis, mahalli teşkilat (köy bekçileri,yol bekçileri, istihbarat)

2. Kaçakçılık:

Hadiseler, sebepleri, alınan tedbirler, muhafaza teşkilatı, irtibat, istihbarat mercileri

(54) Cumhuriyet, 1 Kanunuevvel 1936.

(55) Ayın Tarihi, No.37. Aralık 1936. s.7.

(56) Ulus, 8 Kanunuevvel 1936.

a.g.konferans, s.3.

"Umumi Müfettişler Toplantısı",Trakya Dergisi. Kanunuevvel 1936. S.5. s.16.

3. Hudut:

Vakalar, muhtelif hudutlardaki hadiseler ve şekilleri, tedbirleri, teşkilat mercileri

4. Her umum müfettişliğin, kültür, bayındırlık, ekonomik, tarım ve sağlık gibi sahalarda yapacakları işler programı:

Umumi müfettişliklerin bu sahalarda yapacakları işlerin planları (vekaletlerin ihtisaslarına ve meşguliyetlerine göre ayrılıp görüşülecek) halkın ve köylünün refahını ve hayat ucuzluğunu temin edecek sebepler tespit edilecek.

5. Umumi müfettişliklerin yetkileri:

Her müfettişliğin kadrosu, müfettişliğin memurları, memurların seçimi, intihabı ve tayinleri;

6. Her müfettişliğin mıntikasındaki hususi idareler, belediyeler ve imar işleri, köyler ve köylerin kalkınması;

7. Mülki teşkilat ve nahiyeleler;

8. Siyasi Kısım:

Siyasi elemanlardan faydalanma; menfi propogandalar, kaynakları ve sebepleri, müsbet propoganda ve icraat.

9. Nüfus Siyaseti:

Teksif, dil, ırklar, iskan siyaseti.

10. Cumhuriyet Halk Partisinin teşkilatı ve halkevleri.

Umumi müfettişler konferansı 5.12.1936 tarihinden itibaren 5,7,8,9,10,11,12,21,22 Aralık günlerinde yapılmıştır. Yurt kalkınmasında kendilerine verilmiş olan geniş ve mesuliyetli görevler üzerinde, devletin ana politikalarına uygun yeni bir program hazırlamak üzere toplanmış olan umumi müfettişler on gün süren toplantılarda bölgeleriyle ilgili hazırlamış oldukları raporları sunmuşlar, sorunlarını dile getirmişler ve bunların çözümü ile ilgili alınması gereken tedbirleri tartışmışlardır(57).

(57) Ulus, 29 Kanunisanı 1937.

Ayrıca bu on günlük süre boyunca bakanlarla da görüşen umumi müfettişler böylelikle sorunlarını ilgili bakanlıklara direk olarak iletebilmişlerdir(58). Yapılan görüşmeler ve toplantılar sonucunda ülkenin doğal, ekonomik ve sosyal konuları birbirlerine benzeyen kısımlarında ana hatları ortak ve bütün ihtiyaçları karşılayacak tedbirleri içeren sistemli ve planlı bir kalkınma programı hazırlanmış, rapor haline getirilerek Başbakanlığa sunulmuştur. Raporda müfettişlik bölgelerinin sorunları, bunların çözümü için alınması gerekli tedbirler, devletin bu bölgelere ulaştırması gereken hizmetler ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Yeri geldikçe alıntılar yapacağımız raporun önemli maddeleri şöyledir(59):

"Doğu bölgesindeki il özel idareleri gelir itibarıyla çok zayıf olduğundan, bu bölgede masrafı devlet bütçesinden karşılanmak suretiyle yatılı ve güçlü kadrolu köy okulları açmak, lise ve ortaokul bulunmayan yerlerdeki memur çocuklarının Kültür Bakanlığınca parasız okullarda okutturmak.

Her kazada doktor, ebe ve sağlık teşkilatı bulundurmak, gezici sağlık ekipleri kurmak, memurlarla memur ailelerinin yol ve tedavi masraflarına yardım etmek.

Halk evlerine önem vermek, okuma odaları açarak halka ajans, gazete ve mecmua okutmak, gezici ve öğretici film ve temsil işlerine önem vermek.

Kaçakçılıkla mücadele etmek.

Kazalardaki emniyet işlerini jandarmadan alanarak polise vermek. Polis teşkilatını kazalara kadar götürmek, yeni polis teşkilatı kanununu bir an evvel çıkararak uygulamaya koymak.

Aşiretlere ağalık, reislik, seyyitlik, şeyhlik yapmış hadiselerle karışmış, tahrikata alet olmuş kişileri, ihtiyaçları karşılanacak bir plan ve program dahilinde aileleri ile birlikte batıya naklederek yerleştirmek.

(58) y.a.g.g., 9 Kanunisanı 1937.

(59) Ulus, 15 Kanunisanı 1937.

Yeni Yurd, 18 Kanunisanı 1937, S.222.

a.g.konferans, s.6.

Göçebe aşiretleri yerleştirip toprağa bağlamak.

Göçmen evleri inşaatını tecrübeli müteahhitlerden oluşan umumi müfettişliklere bağlı komisyonlara vermek.

Yeni yollar yapmak, mevcut olanları da iyileştirmek.”

1936 yılında yapılan umumi müfettişler toplantısında alınan bu kararlar aynı zamanda yeni Türkiye Devleti’nin içinde bulunduğu güç şartları da göz önüne sermektedir. Özellikle sağlık, eğitim ve imar işlerine yatırım yapılmasının istenmesi, bu alanlarda ne kadar yetersiz kalındığının bir göstergesidir. Alınan kararlar yeni Türkiye Devleti kurulduktan sonra başlatılan kalkınma ve gelişme hamlelerine hız katmış, raporda belirtilen sorunların çözümü için devlet umumi müfettişliklere her türlü desteği sağlamak için harekete geçmiştir. Müfettişlikler de devletten almış oldukları destekle yeni devletin yapılanmasında ve gelişmesinde önemli roller oynamışlardır.

On üç sene umumi müfettişlik görevinde bulunmuş olan Abidin Özmen İdare Dergisi’ndeki yazısında yeni devletin yapılanmasında umumi müfettişliklerin oynadığı bu rolü şu şekilde değerlendirmiştir(60):

“Esas kuruluş gerekçesi içinde emniyet ve asayiş konusu olan umumi müfettişlikler, bölgelerinde kısa sürede bu işi halletmişler ve işe başladıkları zaman hüküm süren maddi, manevi emniyetsizliği Cumhuriyet Hükümetinin kanunlarına dayanarak ortadan kaldırıp iyilik ve cezanın ağıdan, şeyhten gelmeyeceği ve halk ile hükümet arasına kimsenin giremeyeceği fikrini tesis etmişlerdir. Bununla beraber Cumhuriyet devrinde zaman amilinin de bu işi yapabileceği iddia edilebilir. Fakat hadiseleri, maddi ve manevi muhitleri yakından bilenlerin sınırları küçük olan illerin yalnız kendi hareket ve çalışmalarıyla bu işleri kısa sürede başarabilmeleri ve hükümet merkezine uzaklıkları nedeniyle merkezden bir ahenk üzere hareket etmelerinin temini müşkülâtı ve şartların değişmeden tedbir almak için gereken zaman zarfında bir birliğin sağlanmasına imkan olamayacağı göz önüne getirilirse bölgesi içinde ve hatta komşusu bulunan illerle hareket birliğini her noktada temin

(60) Özmen, a.g.mk., s.242.

edebilen umumi müfettişliklerin elde ettikleri bu güvenlik ve asayiş işini böyle bir kurulsuz sağlamanın zorluğu derhal anlaşılabilir. Asayiş ve güvenlik işlerinde doğudaki umumi müfettişliklerin Cumhuriyet Devletine yaptıkları hizmeti milli tarihin takdirle kaydetmesi lazımdır.

Umumi müfettişliklerin hükümet namına bölgelerindeki memurların durumunu, halkla hükümet arasındaki münasebetin iyi bir şekilde sağlanmasını, kanunların ve tüzüklerin tamamen ve iyi bir surette uygulanmasını denetlemek üzere yaptıkları hizmetler, her gün gazetelere aksedecek işlerden olmadığı için göze çarpmayan hizmetlerdendir. Umumi müfettişlik, bölgesinde çalışan memurların tarafsız bir denetçinin başı ucunda halkın derhal işe el koyup sonucu elde edecek bir şikayet makamının yanı başında olduğunu görmesini sağlamış olmak suretiyle ölçüsüz bir iyilik temin etmektedir.

Umumi müfettişlikler komşu devletlerle sınır olan muhtelif illeri bölgesi içine almış oldukları için sınır emniyet ve asayişinin, kaçakçılık işlerinin bir tarzda ve ahenkli kovalanmasını ve bu işlerle uğraşan polis, jandarma, gümrük muhafaza kıt'ası, gümrük sivil muhafızları ve nihayet hudut kıt'aları gibi muhtelif bakanlıklara ve makamlara bağlı elemanlar arasında geçimi, ahenkli ve verimli bir hizmeti sağlamak yolunda büyük hizmetler gördükleri muhabereleriyle sabit olabilir.

Umumi müfettişlikler, mülki teşkilatta da geniş rol almışlardır. Mütemadi gezileri, bölge işlerini toptan mütalaa etmeleri, herhangi bir il ve ilçe teşkilatında idare amirleri ve meclisleri gibi değil daha tarafsız düşünebilmeleri bakımından halkla hükümet ilişkilerini kolaylaştıracak kurullar meydana getirmeye muvaffık olmuşlardır. Umumi müfettişliğim zamanında onbir ilçe benim teşebbüs ve teklifim üzerine kurulmuştur. Ayrıca izah edeceğim gibi ilçe teşkilatını genişletmek, halkın hükümetle ve birbirleriyle olan ilişkilerini ilçelerde tamamıyla çözebilmek en iyi şekil olacaktır.

Umumi müfettişler zaman zaman bölgelerindeki valilerle toplanarak kadrosunda bulunan uzman müşavirleri, bilgileri içinde bulunan işlerin tetkikiyle görevlendirerek, sık sık geziler yaparak ve nihayet direktif verip

taleplerde bulunarak bölgesi içindeki illerde sağlık işlerinin iyi yürümesi, hastanelerin yapımı ve iyi işlemesi, yolların yapılıp onarılması, iyi korunması, tarım ve veteriner işlerinin geliştirilmesi ve verimli bir hale konulması, tohumların ıslahına, hayvan hastalıklarının önlenmesine, bizzat kendi uzman müşavirleriyle yakından takibe, kültür işlerinde bina tedarik ve temini, genel eğitim seviyesinin yükselmesi için icap eden yardımları yapması, teşviklerde bulunması, iskan işlerini çok yakından takip etmesi, belediye işlerinin düzenlenmesi faaliyetlerini yürütmüşlerdir.

Umumi müfettişlikler, valilerin vakit bulamadığı, yetişemediği veya il teşkilatının düşünemediği genel idareye ve mahalli işlere ait birçok işler üzerinde de durmuşlar, bu işleri temin etmişler ve ihtiyaçlarına göre genel muvazeneden yardımlar sağlayarak imar ve ıslahat işlerine de önem vermişlerdir."

B- İKİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞLİK

1. KURULUŞU

1 Ocak 1928 tarihinde kurulan birinci umumî müfettişlik, öncelikle emniyet ve asayiş işlerine önem vermiş, bölgede huzuru sağladıktan sonra kalkınma faaliyetlerini başlatmıştır. Yıllardan beri geri kalmış olan bölgede birinci umumî müfettişliğin çalışmalarıyla her alanda gelişme gözlenmiş buna bağlı olarak halkın refah düzeyi de yükselmiştir.

Birinci umumî müfettişliğin başarılı çalışmaları, hükümeti cesaretlendirmiş ve diğer bölgelerimizde de bu teşkilatın kurulması için harekete geçilmiştir. Bu amaçla İçişleri Bakanlığında görüşmeler yapılmış, ikinci umumî müfettişliğin hangi bölgemizde kurulacağını belirlenmesine çalışılmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda öncelikle Trakya Bölgesinde böyle bir teşkilata ihtiyaç olduğu tespit edilmiş ve ikinci umumî müfettişliğin burada kurulmasına karar verilmiştir.

Bu ihtiyaç nereden kaynaklanmıştır? Trakya Bölgesi o dönemde, konumundan dolayı (sınır bölgesi) Balkanlar'dan gelen sürekli bir göç hareketine maruz kalmaktadır. Aslında, yıllardır savaşlardan dolayı nüfusu azalmış olan bölge, insan kaynağına ihtiyaç duymakta, arazisinin geniş ve verimli olmasından dolayı bu göçmenleri ağırlayabilecekken yeterli tedbirler alınamadığı için Balkanlar'dan gelen nüfustan yararlanamamıştır. Romanya, Bulgaristan ve Yugoslavya'dan akın halinde gelen göçmenler, Trakya bölgesinde yeterli şartlar sağlanamadığı için her sene geri gönderilmiştir(61). İkinci umumî müfettişliğin Trakya'da kurulmak istenmesinin temelinde de bu sorun yatmaktadır. Hükümet, bu konuyla yakından ilgilenmiş ve çözüm olarak da Balkanlar'dan gelen Türk nüfusun sistemli ve planlı bir şekilde iskan edilmesi için Trakya bölgesinde umumî müfettişlik teşkilatı kurulmasına

(61) CHP 4.Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (9-16 Mayıs 1935). Ankara: Ulus Basımevi. 1935. s.143.

karar vermiştir(62). Bu karar, İçişleri Bakanlığının 19.02.1934 tarih ve 679 sayılı tezkeresi ile Bakanlar Kuruluna sunulmuştur. Bakanlar Kurulunun 19.02.1934 tarihli toplantısında konu görüşülmüş ve ikinci umumi müfettişliğin Trakya bölgesinde kurulması kabul edilmiştir. Buna göre Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale illerinde bayındırlık ve iskan işlerinin esaslı bir surette tanzim ve idaresi için 1164 numaralı kanun hükmüne göre belirtilen illerde "Trakya Umumi Müfettişliği" adıyla ikinci bir umumi müfettişlik kurulmuştur(63).

Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale illerini kapsayan ve 1934 yılında çalışmalarına başlayan ikinci umumi müfettişlik 1948 yılına kadar bölgedeki hizmetlerini sürdürmüştür.

2. ÇALIŞMA ALANI

Trakya bölgesinde kurulan İkinci Umumi Müfettişlik Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale illeriyle bu illere bağlı ilçe ve köyleri kapsamaktadır. İkinci umumi müfettişliğin kurulduğu dönemde Edirne: Uzunköprü, Keşan, Lalapaşa, Meriç, İpsala; Kırklareli: Vize, Pınarhisar, Demirköy, Lüleburgaz, Babaeski; Tekirdağ: Çorlu, Hayrabolu, Saray, Malkara, Çatalca, Şarköy, Silivri; Çanakkale: Gelibolu, Eceabat, Seddülbahir, Kilidbahir ilçelerinden oluşmaktadır(64).

İkinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, 1948 yılında kaleme aldığı "Trakya" adlı kitabında İkinci Umumi Müfettişlik bölgesinin sınırlarını şöyle çizmiştir(65):

"Türkiye Cumhuriyeti Devletine ait Trakya bugün Edirne,Kırklareli, Tekirdağ illeriyle çanakkale ilinin Gelibolu, Eceabat ve İstanbul ilinin Çatalca,

(62) "Trakya'nın Kalkındırılmasına Doğru", **Trakya Dergisi**. 1 Teşrinievvel 1936. S.3. s.13.

(63) B.C.A., Depo Klasör no:42, Dosya no:8, Belge no:10.

(64) Abidin Özmen, **Trakya**. Ankara: İçişleri Bakanlığı yay. 1948. Seri no:IV. S.2. s.32.

(65) y.a.g.e., s.8.

Silivri ilçelerini içine almaktadır. Bazı kayıtlar Türk Trakyası'nın doğu sınırını İstanbul Boğazına kadar uzatmakta iseler de İstanbul dolaylarının iklimi, halkı burasını Trakya'ya dahil etmeye imkan bırakmamakta olduğu gibi, Romalılar'ın da Trakya sınırlarını Çekmece'den itibaren çizdikleri tarih kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Trakya bölgesinin kuzeyini Anti Balkan tepeleri, Rezve Deresi, doğusunu Karadeniz İstanbul ili, güneyini Marmara Denizi, Çanakkale Boğazı ve Ege Denizi, batısını ise baştan başa Yunanistan Trakya'sı çevirmektedir. Edirne'nin istasyonu olan Karaağaç ve etrafındaki alanda Yunanistan ile 8 km.lik bir yer kara hududu halinde ise de diğer yerlerde Türkiye Trakyası'nı Yunan Trakyası'ndan Meriç nehri ayırmaktadır. Karadeniz kıyıları 65 mil, Marmara, Çanakkale Boğazı ve Ege Denizi kıyıları 427 mil olup kara sınırları Bulgaristan'la 219, Yunanistan'la 172 ve İstanbul bölgesiyle de 50 km. uzunluğundadır".

3.GÖREV ALANLAR

1934 yılında kurularak çalışmalarına başlayan İkinci Umumi Müfettişliğe ilk olarak daha önce birinci umumi müfettişlik görevinde bulunmuş olan İbrahim Tali Öngören atanmıştır. Öngören, 1935 yılında Diyarbakır milletvekili seçildiği için umumi müfettişlik görevinden ayrılarak Ankara'ya gitmiştir. İkinci Umumi Müfettişliğe ise İzmir Valisi Kazım Dirik getirilmiştir. 09.08.1935 tarihinde görevine başlayan Dirik, 03.07.1941 tarihindeki vefatına kadar umumi müfettişlik görevini sürdürmüştür.

Kazım Dirik 1881 yılında Manastır'da doğmuştur. İlk öğrenimini Manastır Askeri Rüştiyesinde, orta öğrenimini Manastır Askeri İdadisinde tamamladıktan sonra İstanbul'a gelerek Harp Okulu'na girmiştir. Buradan 1899'da Piyade Teğmen olarak mezun olmuştur. İlk subaylık yılları Rumeli'de geçmiştir. Debre Mutasarrıflığı ve Redif Kıt'aları Komutanlığı Mühimme Katipliğinde, Üsküp 5. Tümen ve Selanik Mıntıka Komutanlığı Yaverliğinde ve Mühimme Katipliğinde, İşkodra Vali ve Komutanı Filibeli Salih Zeki Paşanın

Yaverliğinde ve Mühimme Katipliğinde bulunmuştur. İkinci Meşrutiyetin ilanı sırasında, İşkodra'ya bağlı Karadağ sınırındaki Tuzsu ilçesinde kaymakam vekilliği yapmıştır. 1912'de Harp Akademisini bitirerek Kurmay Yüzbaşı olmuştur. 1914 yılında Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşına katılmasından sonra Dördüncü Ordu Komutanlığı emrine atanarak Suriye'de Menzil Müfettişliği görevinde bulunmuştur. Menzil Müfettişliğinden sonra Tümen Komutanlığına atanmış ve rütbesi Albaylığa yükseltilmiştir. Mütareke döneminde İstanbul'da bulunmuş Dokuzuncu Ordu Müfettişliği göreviyle Anadolu'ya geçmeye hazırlanan Mustafa Kemal'in teklifini kabul ederek Müfettişlik Kurmay Başkanı olmuştur(66).

Kazım Dirik, Erzurum Müstahkem Mevki Komutanlığı ve Vali Vekilliğinde bulunmuş, 15.Kolordu Komutanı Kazım Karabakir Paşa'nın görevle Erzurum'dan ayrılmasından sonra onun yerine vekalet etmiştir. Daha sonra Batum'u işgal eden Türk birliklerinin başında bulunmuş, Büyük Millet Meclisinin olağanüstü yetkili temsilcisi olarak Gürcistan Hükümetiyle yapılan görüşmelere katılmıştır. Bu görevden sonra Kazım Dirik'i merkezi Konya'da olan Batı Anadolu Menzil Müfettişliğinde ve Milli Müdafaa Vekaleti Sevkiyat ve Nakliyat Umum Müdürlüğünde görmekteyiz. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra Siirt Tümen Komutanlığına ve Vali Vekilliğine atanmış, rütbesi Tuğgeneralliğe yükseltilmiştir. Siirt'ten Bitlis Tümen Komutanlığına ve Vali Vekilliğine nakledilmiştir. 1925 yılında asaleten Bitlis Valiliğine atanarak mülki idareye geçmiştir. Bu görevi 1926 yılında atandığı İzmir Valiliği ve 09.08.1935 tarihinde başladığı İkinci Umumi Müfettişlik görevleri izlemiştir(67).

Kazım Dirik, askerlik ve idari hayatı boyunca yapmış olduğu hizmetlerden dolayı birçok takdirname, nişan ve madalyayla taltif edilmiştir. Ayrıca kendisine birçok il ve ilçenin Fahri Hemşehrilik beratı verilmiştir(68).

(66) İ.B.A., Sicil no:1643.

(67) İsmail Gün-Mahmut Ankara, **Kazım Dirik**. İzmir: 1971. s.51.

(68) Mehmet Aldan, **İz Bırakan Mülki İdare Amirleri**. Ankara: İçişleri Bakanlığı yay. 1990. s.367.

Türk Tarih Kurumu üyeliği, Trakya Eski Eserleri Sevenler Derneği Başkanlığı, Berlin ve Viyana Arkeoloji Enstitüleri daimi üyeliklerinde de bulunan Dirik, 03.07.1941 tarihinde İkinci Umumi Müfettişlik görevindeyken vefat etmiştir. Bu tarihten sonra ise umumi müfettişlik teşkilatının kaldırılmasına kadar Abidin Özmen bu görevi yürütmüştür(69).

4. ÇALIŞMALARI

1934 yılında kurularak İbrahim Tali Öngören'in idaresi altında çalışmalarına başlayan ikinci umumi müfettişlik, hizmetlerini 1948 yılına kadar sürdürmüştür. Ondört senelik bu zaman aralığında müfettişliğin merkezi Edirne olmuş, yapılan tüm çalışmalar buradan yürütülmüştür.

İkinci umumi müfettişlik bölgesi, birinci umumi müfettişlikten farklı olarak emniyet ve asayiş sorunu olmayan huzurlu ve sakin bir bölge olduğu için burada yapılan çalışmalarda, kalkınmaya öncelik verildiğini görüyoruz.

Uzun süren savaşlar sonucu Trakya bölgesinin nüfusu yarı yarıya düşmüş, hinterlandı daralmış ve doğal olarak da ekonomik durumu sarsılmıştı. Kalkınmaya öncelik verilmesinin nedeni bu olumsuz şartların değiştirilerek Trakya bölgesinin ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden gelişmiş yepyeni bir bölge olması içindi. İbrahim Tali Öngören de umumi müfettiş olarak göreve başladığı zaman bu doğrultuda hareket etmiş, bölgenin kalkınması, yöre halkının gelir düzeyinin yükseltilmesi için büyük çaba göstermiştir.

Öngören'in kalkınmaya yönelik yürüttüğü çalışmaların temelinde Trakya'nın verimli ve geniş arazisinin işlenmesi gelmektedir. Bu amaç doğrultusunda kozacılık, mandracılık, kooperatifçilik gibi kısa dönemli kurslar açılarak halk bilgilendirilmeye çalışılmış, sıtmayla mücadele için önlemler alınmış, tay ve boğa çiftlikleri kurulmuş, göl ve bataklıklar kurutulmuş, kredi

(69) İbrahim Tali Öngören ve Abidin Özmen'in biyografilerine Birinci Umumi Müfettişlik bölümünde yer verdiğimiz için sadece Kazım Dirik'in biyografisini sunuyoruz.

ve satış kooperatifleri açılmış, hayvancılık geliştirilmeye çalışılmıştır(70).

Kalkınma faaliyetleri devam ederken bu dönemde umumi müfettişliğin ilgilendiği bir diğer önemli olay da Balkanlar'dan gelen göçmenlerin Trakya bölgesinde uygun yerlere yerleştirilmesi olmuştur. Umumi müfettişlik kurulmadan önce, Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan'dan gelen Türk göçmenler, yeterli tedbirler alınamadığı için her sene geri gönderilmişlerdir. Umumi müfettişlik kurulduktan sonra ise bu konuyla yakından ilgilenilmiş, müfettişliğin yaptığı planlı çalışmalarla her sene belli sayıda göçmen Trakya bölgesine yerleştirilmeye başlanmıştır. Umumi müfettişlik bunların yerleşimi için gerekli şartları sağlamaya çalışmış öncelikli olarak da göçmen evlerinin yapımına başlanmıştır. 1937 yılının sonunda ise bu evlerden 8000'i tamamlanmıştır(71). Ayrıca gelen göçmenlerin büyük çoğunluğu çiftçi olduğu için Edirne, Çanakkale, Kırklareli ve Tekirdağ illerindeki boş olan toplam 178 çiftlik devlet tarafından istimlak edilmiş ve buralara da 350.000 göçmen yerleştirilmiştir(72). Göçmen çiftçilere her türlü yardımı sağlayan umumi müfettişlik, Lüleburgaz'da tohum üretme çiftliği açmış, yanlarında değişik cins tohumlar getiren çiftçiler bu üretme çiftliğinden yararlanarak çok verimli sonuçlar almışlardır. Savaşlar nedeniyle nüfusu azalmış olan Trakya bölgesi, göçmenlerin gelmesiyle hareketlilik kazanmış, boş olan toprakların göçmenler tarafından işlenmesi Trakya ekonomisini canlandırmıştır(73).

İbrahim Tali Öngören hem göçmen ailelerin iskan edilmesi, hem de Trakya bölgesinin kalkınmasına yönelik çalışmaları 1935 yılına kadar başarıyla sürdürmüş, bu tarihte yeniden Diyarbakır milletvekili seçilmesi üzerine umumi müfettişlik görevinden ayrılarak Ankara'ya gitmiştir. Öngören'den sonra ikinci umumi müfettişlik görevini Kazım Dirik üstlenmiştir. 1941 yılına kadar bu görevde kalan Kazım Dirik de kalkınmaya öncelik vermiş, aynı zamanda iskan

(70) "Trakya'nın Kalkındırılmasına doğru", *Trakya Dergisi*. 1 Teşrinievvel 1936. S.3. s.13.

(71) *Trakya Dergisi*, Şubat 1937. S.7. s.26.

Tan, 24 Haziran 1937.

(72) B.C.A., Depo Klasör no:2/2405.

(73) *Ulus*, 15 Mart 1937.

çalışmalarında düzenli bir şekilde yürütülmesini takip etmiştir

Kazım Dirik 1936 yılında Ankara'da yapılan umumi müfettişler toplantısına katılmış, toplantıda sunduğu raporunda ikinci umumi müfettişlik bölgesi hakkında bilgi vermiş, yürütülen kalkınma faaliyetleri yanısıra bölgenin sorunlarını da dile getirmiştir. İkinci umumi müfettişliğin bu dönemdeki durumunu değerlendirme imkanı bulduğumuz raporda, Kazım Dirik'in müfettişlik bölgesiyle ilgili tespitleri şöyledir(74):

"Trakyamız Osmanlı tarihinin son iki buçuk asrını hep hicranla geçirmiştir. İşgaller, istilalar bir piston gibi tahliye ve işgal edilmiş halkın derlenip toplanmasına imkan bırakmamıştır. Meşrutiyet biraz hareket göstermek istemiş fakat Osmanlı İmparatorluğu vatanında yapmış olduğu bazı yenilikler ve hareketler Avrupa'nın hoşuna gitmeyerek Balkanlar'ı ve arkasından da Birinci Dünya Savaşını doğurmuştur. Balkan harbi esnasında Bulgarlar'ın işgaline maruz kalan Edirne oldukça tahrip edilmiş ve Osmanlı Hükümeti Edirne'yi ve bilahare Türkiye Cumhuriyeti Trakya'yı teslim aldığı zaman kırmızı bakır tam takır darbı meseli gibi bomboş bir vaziyette teslim almıştır. Bulgarların istilası çok tahribat yaptığı gibi Yunanlılar'ın işgali de ondan aşağı kalmamıştır.

Bir milyon iki yüz bin ayaklı hayvanı Meriç'in batısına geçirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin böylece teslim aldığı bir bölgedeki köylerin bazılarında 20, 30 ve nihayet 40 hayvan kalmıştı. Bu bölgede tabiatın verdiği feyzin neticesi olarak ve tabiattan istifade edilerek kendiliğinden bir tasfiye hareketi başlamıştır. Hayvanları böyle azalan köylerde tekrar 1500, 1800 ve 2000 hayvan peyda olmak gibi bir artış başlamıştır. Bu da halkın hayvancılığa bağlılığını ve toprağın feyzinden istifade ettiğini gösterir. Bu istilalar birçok nehirleri bakımsız bıraktığından Meriç nehri donmuş, Sayın Bakanımın o muhite şeref verdiği zaman 30 sene önce 18 basamakla Meriç'e inilirken bugün basamaksız bir halde su alındığı görülmüştür. Bunlar o kadar dolmuş ki akmaz oluyor. Ve geriye teperek en kıymetli araziye basıyor. Ve bu vaziyet

(74) a.g.konferans, s.113-119.

beş-on sene devam ederse alacağı şekli düşünmek pek hazindir. Son ay içinde çıkan bir kanunla hükümetimizle Yunan hükümeti arasında bir anlaşma oldu. Bu anlaşmalar gereğince yakında bir temizleme hareketine başlanacaktır. Ve bu suretle birçok arazi kurtarılacaktır. Yine bu istilalar yüzünden koru ve ormanlardan de eser kalmamıştır. Yalnız Gelibolu ile Keşan arasında çam vardır. İstanbul ile Edirne arasına bir asfalt yol inşa edilerek iki tarafını ağaçlamak planlarımıza esas olarak girmiştir. Yol şebekesi üzerine harekete geçilmiştir. Devletin siyasetine göre İstanbul'dan Edirne'ye kadar yapılacak asfalt, bilahare hududa kadar devam edecektir. Vilayetler kendi kudretlerine göre yol faaliyetine devam etmektedirler.

Burada bir asayiş sorunu yoktur. Adi vakalar az miktarda ve normaldir. Asayiş durumu üzerinde iştigal edecek bir mevzu yoktur. Asayiş düzgündür. Kaçakçılığımız da normal bir haldedir. Tek tük hadiseler beşeri hadiselerdir. Jandarmamız her yerde vazifesini çok muvaffakiyetli bir surette yapmaktadır. Jandarma Genel Komutanı hareketlerinde çok muvaffak oluyor. Jandarmamızın ahlakı yerindedir. Halk hürmetle karşılıyor. Bir iki noktada tecrübesizliği vardır. Fakat her zaman böyle süt liman olmayabilir. Balkanlar'la burun buruna bir vaziyetteyiz. Yarın belirecek harpler, karşı karşıya gelecek hadiseler akla gelir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa'da biricik parçası olan Trakya da bu bakımdan nazarı çeker. Bu asayıştan toplu bir surette hareket söz konusu olabilir. Çapul için buraya hiçbir yerden çete gelmez. Çünkü barınamaz. Burada yatak olamaz. Bulgaristan'dan ve Yunanistan'dan gelecek de olamaz. Geçen sene bizi telaşa düşüren bir çete hadisesi oldu. Ve derhal zabıta ve ordu kuvvetleri işbaşına geldiler.

İstanbul Vilayetinin o civardaki teşekkülleri de emrime girmiştir. Aynı zamanda Gümrük Muhafaza Komutanına yalnız telefonla malumat verilmesi üzerine derhal Karadeniz ve Akdeniz birer motör çıkartmak suretiyle inzibat ve asayişle alakadar olmuştur. İnzibat itibariyle adi vaka ve soygunculuk mevzubahis değildir. Bunlarda casusluk olur. Define aramak gibi maksatlarla gelenlere itimat edilmiyerek casusluk damgasını kor ve kendisini kayıt altına

alırız. Nihayet burada büyük bir demiryolu vardır ki onun köprülerini kurmak, taarruzdan masun bulundurmak için bir istihbarat şebekesi lazımdır.

Umumi Müfettişlikteki bu istihbarat teşkilatı kafi değildir. Biraz zayıftır. Bunu ayrıca arz edeceğim. Bu teşkilatı organize etmedikçe umumi müfettişliği bu hadiselerden mesul tutmak güçleşir. Burada Çerkezler, Pomaklar ve Yahudiler vardır. Çerkezler Türkiye'nin Avrupa mıntıkasında yoktur. Biga ve Gönen havalisinde vardır. Mütareke ve milli savaşımızda Çerkez ve bazı Pomak köylerinin birleşerek bize acı neticeler verdiği malumdur. Bundan sonra herkez namusuyla çalışıyor ve onlardan bir zarar görülmüyor. Bu demek değildir ki tedbir almayalım. Çerkez kesafetine dokunmuş değiliz. Kültür ve içtimai hareketler ilerledikçe böyle batıl endişeye kapılmayacaklarından eminim. Burada Pomaklık mevzuu üzerinde konuşalım. Pomaklar son asırda Balkanlar'da bulunmuş ve Türk kültüründen uzak kalmış olduklarından dil bakımından zaafa uğramışlardır. 18-20 Pomak köyünde kaldım. Tetkik ettim. Tehlike görmüyorum.

Alaka ve kültür arttıkça bunlarda da büyük bir düzelme vardır. Kendiliklerinden Türk dilinden başka lisanla konuşmamak için karar almışlardır. Lehçeleri o kadar düzgündür ki adeta İstanbul lehçesi gibidir. Türkçe öğrenen çocuklar kendi aileleri arasında, evde ve dışarda Türkçe'den başka konuşmaları jurnal ederler. Büyük Pomak köylerine mutlaka mektep açıyoruz. Küçüklerine de yavaş yavaş giriyoruz. Mektep ve öğretmen tedariki müşkül olunca yatılı pansiyonlarında kendi hayatlarından bir iki derece farkla yaşatmak yolunu tutuyor ve o suretle kültür hareketlerini temine çalışıyoruz.

Bölgemizde Aleviler vardır. Aleviler bütün memlekette bir iki milyonu aşmıştır. Bunlar eski Türkmenlerdir. Bunlardan Türklüğün asalet davasını güdenler de vardır. Bunlara tahtacı, kızılbaş derler. Bunlar öbür köylerimizden daha liberal ve topludurlar. Vaziyetleri endişe verici değildir. Pomak köyleri en zengin ve gelişmeye çok müsait köylerdendir. Bunlar kültür ve terbiye hareketleri ile ıslah edilebilirler. Bizim asayiş durumumuzu böylece arzettikten sonra Yahudilere geçelim:

İki sene önce bir hareket olmuş. Bu Yahudiler İstanbul ve Çanakkale'ye inmişler. Bunların mevcudu Trakya'da 15-20 bin, Çanakkale'de de o kadardır. Bunlar sanayiye ellerine almışlar. Bütün ekonomi şebekesine girmiş ve teşkilatlanmışlardır. Uzun yıllar bütün bu memleket bünyesini emmeye başlamışlardır. Bütün köylere kadar Hasan ve Hüseyin namı altında girerek ticaret işlerini ellerine almışlardır. Pasif bir surette yerleşmişlerdir. Bunlara zorlayıcı hareket doğru değildir. Mukabil ekonomik hareket lazımdır. Büyük harekete geçmek icap eder. Kooperatifleşmek lazımdır. Geçen sene yanlış kurumlar yüzünden beş altı kredi kooperatifi yanmıştır. Bu sene 57 kooperatif esası hazırlanmış ve paraları bankaya yatmıştır. İktisat ve ziraatla mutabakat hasıl olmuş, organizatörler gelmiş, 83 tarım kooperatifi Trakya bölgesini sarmıştır. Bunları gelecek sene yüze çıkarmak için icap eden tedbirler alınmaktadır. Bu teşekkül 3280 köyü pek iyi sarar ve halkı faizci ve tefecinin elinden kurtarır. Altı sene önce İzmir'de olduğu gibi Ziraat Bankasının yardımıyla Edirne ve Tekirdağ'da 75 muhasebe kursu açılmış ve bunların çoğunu da Bulgaristan'dan gelen gençler teşkil etmiştir. Kooperatifleri kurarken tekniğe ve bilgiye dayanmak lazımdır. Yahudilere birinci darbe de budur.

Ziraat Bankası, propoganda şebekesine ehemmiyet vermiştir. Kuş yemi ve buna benzer mahsulleri avans vermek suretiyle Yahudilerin kapatmasından kurtarmak tedbirleri alınmıştır. Yahudiler köylünün elinden mahsulunu yanlış ve kendi menfaatine uygun fiatlar göstermek suretiyle almakta ve halkı aldatmakta idi. Bu suisitimalin önüne geçmek için tedbirler alınmış ve İstanbul piyasasından her gün bültenler getirtip ilan etmek suretiyle hakiki fiyattan halk haberdar edilmiştir. Bu hareket tarzımız çok iyi neticeler vermiştir.

Bir de ipek meselesi vardır: Bütün kozayı da yine Yahudiler alıyordu. Yapılan teşebbüslerle Banka para verdi. Ve bu suretle sönük olan dutçuluğa ehemmiyet verdik. Koyunculara iki defada ikişer yüz bin lira aldık. Sümer Bank yapağıcılık ile alakadar oldu. Böylece Yahudilerin elindeki işlere siper yaptık. 83 kooperatif üzerinde bağcılık ve saire gibi 12 madde üzerinde Ekonomi

Bakanlığıyla mutabık kalınmıştır. Bundan sonra satış kooperatifleri Trakya'mıza girdiği zaman Devletin bankalarına dayanarak ferahlık olacaktır.

Balkanlar'da yaş madde üzüm, yağ, bal ve yumurta dış piyasaya sevk edilirken bizim birkaç vagon kavun sevk edişimiz dikkati çekerse de bunun da çaresine bakılacaktır. Balkanlar Amerika ve Hamburg gibi çok para getiren dış piyasaya maddeler sevkeder ve bizden üstün çalışırken geri kalmamız doğru değildir. Ekonomi hareketlerine ehemmiyet vermemiz bundandır.

Hayvancılık hareketini Ziraat Bakanlığıyla el ele vererek organize etmiş bulunuyoruz. Hayvancılık hareketi bugün en büyük adımını atmıştır. Beş senelik program çizilmiştir. Her bölge 20-25 köyden ibarettir. Baytar ve muavin baytarlardan 38-40 arkadaş bu savaşa başlamış ve hayvanları burmuştur. 250.000 koyuna aşı vermişlerdir. Hayvanlarda ruam, verem ve vebayı bakari yoktur. Şarbon vardır. İyi bir teknikle çalışıyorlar. Haralardan alınan hayvanlarla Köprüce köyünde bir tay ve bir boğa çiftliği açıyoruz. Bulgar ırkından çok mevcut yoktur. Haralardan alınan boğaların maliyeti 35 liradır. Halbuki Bulgaristan'dan bin müşkülâtla yüz ellışer liraya 25 boğa getirdik.

Köylümüzün kollektif hareketleri sayesinde aşı istasyonları açılıyor. Sekiz yerde köylünün ayağına gidiyoruz. Gitmedikçe köylü aşı yaptırmaz. İzmir'de özel idarenin yardımıyla köylü hayvanını kendi getiriyor. Kıbrıs'tan merkep aygırları getirdik. Köylü bu hareketleri çok muvaffakiyetle yapıyor. Bir merkep aygırı 140-150 liraya geliyor. Bunu bir köylü getiremez. 30-40 köylü birleşip beşer lira verince bir merkep aygırı alır. Özel idare, bakımı da temin etti mi mesele lehimize döner. Trakya'da, kıvrıcık koyun ırkı en meşhur olduğu halde %18 nisbetinde karışık bir ırk arz etmektedir. Bunun ıslahı da hayvancılığın geliştirilmesi planına girmiştir.

Tarım hareketleri için daha büyük bir plan yapılmıştır. Komisyondan çıkan bir kanunla köy hareketleri planına girmiştir. Sayın Bakanın ehemmiyet verdikleri bu hale, tarım kalkınması Devlet kalkınması olduğundan, bunu tam bir intizam haline koymak için Devletin bütün alakalı makamları harekete geçecektir. Başbakanımızın buyurdıkları gibi külfeti intizama koymak lazımdır. Devlet buradaki durumunu ve Avrupa'daki kıt'asını çok sağlam tutabilmek için

orduya nisbetle bir göçmen siyaseti takip ediyor. Bu güne kadar gelen göçmenlerin adedi 70 binden 75 bine çıkmıştır. Arazi meselesi mühimdir. Göçmene arazi yetiştirmek ona nüfus başına kafi miktarda arazi vermek onların yemelerini, giymelerini, planlı köylerde oturtulmalarını temin eylemek, hayvan vermek ve arazi sürdürmek büyük toprakları para ile traktörlerle islah etmek büyük bir harekettir. Göçmen işi Bakanlığın emrinde bulunduğu zaman bu hareket başlamış, bilahare Sağlık Bakanlığına devredilmiş ve tahsisatı arttırıldığından daha güçlü bir hareket halini almıştır. Sayın Bakanımızın geçen sene Komisyonadaki beyanatının bir parçasını şükranla hatırlatayım. (Bütün Trakya'da ne bir aç ve de ne bir açık yoktur.) buyurmuşlardır. O devirden bu devre kadar daha bir çok gelişme oldu. Bütün Trakya'yı kapsayan bir sıtma mücadelesi teşkilatı mevcut olduğundan bu hususta da büyük bir hareket başlamıştır.

Göçmenlere toprak verilmiştir. Kendilerine toprak verilmiş olan bu göçmenlerden bazılarının tapuları olduğu halde mahalli adliyeler göçmen aleyhine karar verince Başkanımız büyük bir hassasiyet göstermişler ve "göçmenin arazisi mutlaka tapulanacaktır, çünkü gelmeye hazırlanan halk üzerinde kötü tesir yapmış olmasın" buyurmuşlardır.

Bu esas dahilinde iki kanun çıktı. Bunlardan birisi göçmenleri tapulandırmak için basit tahrir hareketleridir. Fakat bu tahrirden ne netice alacağımızı bilmiyoruz. Elimizde sağlam hareket şudur. İki milyon dekar arazi vardır. Nüfus başına on dönüm itibariyle aşağı yukarı iki yüz bin göçmen alınabilir. Kuru haline giren araziye ihya pek külfetli olacaktır. Toprak kanunu çıkarsa bonolarla halledileceğinden derhal o çiftlikler tevzi edilecektir.

Trakya'nın bir sıkıntısı da susuzluktur. Suyu var fakat bize düşmandır. Sebebi; büyük nehirlerin tahribatı dolayısıyla bize vefa edememesidir. Bir çok istilalar köy su menbalarını bakımsız bıraktığı için bir çok yerlerde bu menbalar azalmıştır. Bu su azlığı dolayısıyla keyfiyeti Ziraat, Bayındırlık ve İşleri Bakanlığının dikkatine arz ettim. Bakanlıklar hassasiyetle üzerinde durdular. Devlet işi olduğu için geçen haftaki ziyaretimde Başbakan'a da arz ettim. Umumi Müfettişlerin selahiyeti mevzu bahis olduğu sırada da bizim

Trakya'mızda artezyen kuyularıyla meşgul olmak icap eder ve bir çok yerlerde bu tesisatla meşgul olmamız lazımdır. Alpulu, Uzunköprü ve İğneada'da daha geniş bir surette artezyenle vaziyeti ıslah edeceğiz. Elverir ki devlet elini koysun. Köy kalkınmasından bahsederken bütün bunların yoğunluk merkezi özel idarelerin bütçeleridir. Kültür hareketleri bütçenin %40'ı ile 65'ini oluşturur. Ziraat, baytar, nafia ve hele nafia şebekesi haklı olarak memleketin en büyük endişesine cevap vereceği için ağır basıyor. Hususi bütçelerden sarfedilen paralar yeterli olmuyor. Trakya yol şebekesine Bayındırlık Bakanlığı el atmasaydı büyük yol yapılamazdı. Bayındırlık Bakanlığının verdiği işler müsbet oluyor. Bayındırlık Bakanlığının mesuliyetine bünyenin bel kemiğini tutan büyük yollar verilirse diğer küçük yollar da vilayetlerin kendi bütçeleri dahilinde yapılır. Yol sıkıntımız her yerde büyüktür. Yarın Balkanlar'da bir hadise olur ve bu hadise teşrinievvel-şubat aylarına tesadüf ederse endişeli olur. Traktörler, büyük bataryalar, tanklar için yol lazımdır. Bu itibarla Trakya'da yol meselesini ileri almak lazım gelir.

Kültür hareketi bazı vilayetlerde genişlemiştir. Bazı yerlerde daha geridir. Derecelere ayırmak üzere kültür alanında hareket muhakkaktır. Bazı yerlerde yeni mektep yaptıramıyoruz. Okur, yazar %35-40'ı bulmaz. Mektep hareketi olmayınca tabiatıyla köy kalkınmasına daha çok hız vermek lazımdır. Bölge köy yatılarını kültürden mahrum olan yerlerde teksir etmek lazımdır. Bu köy kalkınmasında Eğitim Bakanlığı acı bir istatistik karşısında kaldı. 34.000 mektepte öğretmen yoktur. Bir hamle olmak üzere ordunun mümtaz çavuşlarından bir unsuru ele aldı. Çavuş öğretmenleri yetiştirmeye başladı. Bunun için de Eskişehir'de bir öğretmen kursu açtı. Bu çavuşlar tecrübeden sonra köylerin heyeti umumiyesine vefa edemiyecektir. Bu hareketten daha önce Macaristan ve Yugoslavya'da olduğu ve Bakanlığa takdim ettiğim raporda da arz eylediğim gibi köyün muhtarı yanında bir tarım ustabaşısı bulundurmaktır. Toprak, tohum, makine işlerini, bitkileri mahveden haşerelerle mücadeleyle öğreten köy bünyelerine bunları vermek ve köy kalkınmasına böylece başlamak iyi bir sonuca doğru yürümek icap eder. Bu konuda Başbakanımızın ilgilendiği köy kalkınma bankasını teklif ettim. Bu teklifim

İşleri Bakanlığında da yer buldu. 1280 köyümüzün 950'sinde köylünün kendi emekleriyle ziraat yapıyor ve mahsulü bankaya yatırılıyor. Bu para bir de köy bütçelerinin %5 sermayesi elde tutularak köy kalkınma bankası vücuda getirilir. Belediyeler bankası gibi köylerin su, köprü, kuyu gibi ihtiyaçlarına ve köylerin kalkınmasına yarar. Bunlar Ziraat Bankasının kendi şubelerinde köylerin hesabı carisine alınacak ve altı müşavirin kontrolünde bulunacaktır. Müdür ve aza gibi masraflı teşkilat olmayacaktır. Hesap ettik bunun yıllık 80.000 liradan aşağı değildir. Beş senede 400.000 lira köyleri ihya eder. Anladığıma göre Cumhuriyet idaresinin daha kapsamlı bir idaresi olur. Bugünün büyük bir ihtiyacıdır. Memleketin iskan siyaseti daha dikkatli takip edilmeli. Her bölgeden ne beklenirse ona göre teksif edilmelidir. Büyüklerimiz Trakya iskan siyasetine karşı buyurdular ki cephenin en yakını Trakya'dır. Bir harp karşısında orada bir milyon iki yüz bin nüfus olmalı ki o nüfus bir milyon beş yüz bine çıksın. Bir buçuk milyonluk bir kitle toplanırsa orada bir ordu toplanır ve beslenebilir. O vakte kadar ordunun diğer kısımları da yetişebilir. Siyasanın çekirdeği budur. Kalkınma davası üzerinde memleketin hassasiyeti gittikçe artıyor. Bu noktada idare bakımından bir bilgi eksikliği tebarüz ediyor. Valilerin, kaymakamların, nahiye müdürlerinin, baytarların, muhtarların ünite metodu henüz tebarüz etmemiştir. 60 vali vardır. Usul tarzı ayrı ayrıdır. Muhtarlardan önce nahiye müdürlerinin kursu daha mühimdir. Nahiye müdür ve muhtarlarına valinin gözü önünde kursu açtırmalı, bu kurs hareketi ileri gitmeli ve köylerde gençlerden marangoz, demirci vesair sanatkarlar da yetiştirmelidir. Macaristan ve Bulgaristan'ın yapmakta olduğu kurs hareketlerinden ilham alıyorum. Ziraat Bakanlığından müsaade aldım. Bulgaristan'a iktisat müşavirini gönderiyorum. İktisat ve Ziraat Bakanlıklarının daha feyizli ve gür olan vilayetlerde kooperatif hareketleri ileri gitmektedir. Bazı vilayetlerde bu teşekkülün adı dahi anılmamıştır. En küçük köylerde dahi tefecilerin tahribatı ağırdır. En küçük satıcı parasız para kazanıyor. Mevsiminde yünle, mevsiminde ayniatla ödenmek üzere para veren çoktur. Köylü 50 yumurta veriyor. Onunla bir patik bile alamıyor. Kanunlarla önlemek istediğimiz tefecilik yaşıyor. Halkı sülük gibi emiyor. Ekonomi Bakanlığının

çıkarttığı kanunlar sayesinde büyük tefeciler kalmamıştır. Fakat küçükler köylüyü mahvediyor.

Müfettişi umumilerin merkezde bir kişiden mürekkep birer takip bürosu olsun, o suretle işleri takip edilsin, daha kolaylıkla emellerimiz tahakkuk eder.”

Umumi müfettişler toplantısından sonra müfettişlik bölgesine dönen ve toplantıda alınan kararlar doğrultusunda çalışmalarına devam eden Kazım Dirik, kalkınmaya yönelik hizmetlerini sürdürmüştür. Bu dönemde köy kalkınmasına yönelik çalışmalar ağırlık kazanmış, köylülerin bilinçlendirilmesi, bilgilerinin ve görgülerinin arttırılması için köy eğitimleri görevlendirilmiştir. Eğitimler tarım ve hayvancılıkla ilgili, bilgiye ve tekniğe dayalı pratik uygulamaları öğretmişlerdir. Yeni göçmen köylerinin kurulmasıyla köy eğitimlerine daha çok iş düşmüş, bu eğitimler yeni gelen göçmenlere her konuda yardım etmeye çalışmışlardır(75).

Umumi müfettişlik köylülerin mesleki ve genel kültürlerini arttıracak pratik bilgi kitapları da yayınlamıştır. Bu kitaplarda hayvan bakımı, tavuk hastalıkları, yumurtacılık, gübre, çayircılık, arıcılık gibi doğrudan doğruya köylünün ilgili olduğu çalışma alanlarında ona destek olacak pratik bilgiler verildiği gibi tarihi eserleri koruma, Cumhuriyet Tarihi, Türkiye coğrafyası, sağlık bilgisi gibi köylünün genel kültürünü arttırıcı bilgiler de verilmiştir. Fiatları 1 ile 5 kuruş arasında değişen kitaplar herkesin anlayabileceği çok sade ve açık bir dille yazılmışlardır(Ek-3). Bunların dışında köylüyü disiplinli ve sistemli çalışmaya alıştırarak köy bütçesi, köy kütüğü ve günlük iş evrakı gibi küçük el kitapları da bastırılmıştır(76).

Köy kalkınmasına yönelik umumi müfettişlik tarafından yürütülen bir diğer çalışma da zirai kredi ve satış kooperatiflerinin kurulmasıdır. Ziraat Bankasının desteğiyle kurulan bu kooperatiflerle köylü, tefecilerin elinden

(75) *Trakya Dergisi*, Kanunisani 1937. S.6. s.3.

Trakya Dergisi, Ağustos 1936. S.1. s.1.

76) *Ulus*, 8 Kanunisani 1937. s.5.

Trakya Dergisi, Mayıs 1937. S.10. s.34.

Ulus, 17 Nisan 1937. s.4.

kurtulmuş, kazancını en iyi şekilde değerlendirmesi sağlanmıştır(77).

Ekonomik faaliyetler bu şekilde sürdürülürken bir yandan da kültür hizmetleri devam etmiş, umumi müfettişliğin çalışmalarıyla Edirne'deki bütün tarihi eserlerin sicilleri hazırlanmıştır. Bu siciller levhalara yazılarak abide halinde olan yapıların kapılarına asılmıştır. Şehrin tarihi ve turistik yerleri için Türkçe ve Fransızca olmak üzere bir rehber hazırlanmıştır. Umumi müfettişliğin başkanlığı altında Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Koruma Kurulu oluşturulmuştur. Bu kurulun çalışmalarıyla Trakya bölgesindeki birçok tarihi yapı onarılmış, aynı zamanda yeni anıtlar da yaptırılmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir(78):

-Edirne'de Selimiye Cami bölümlerinden Darülcemal'in onarılması ve Etnoğrafya müzesi haline getirilmesi,

-Havza'da Mimar Sinan'ın eserlerinden Vezir Sokullu Mehmet Paşa Camii'nin restore edilmesi,

-Çorlu Süleymaniye Camii'nin onarılması,

-Edirne'de Saruca Paşa caminin onarılması,

-Vize'de II.Murat devrine ait hamamın onarılması,

-İnece Bucağı parkının tanzimi ve Atatürk anıtının yaptırılması,

-Gelibolu'da Gazi Süleyman Paşa anıtının yaptırılması,

-Pehlivan köyü'nde Atatürk anıtı, Mehmetçik anıtı ve park yapımı,

-Kırklareli Üsküp köyü park ve Atatürk anıtının yaptırılması.

Eski Eserleri Koruma Kurulu Edirne'de tarihi Türk mezar taşları müzesinin açılması için de hazırlıklarına başlamıştır(79).

Ekonomik ve kültürel faaliyetlerin yanısıra imar faaliyetlerinin de hızlı bir şekilde devam ettiği Trakya bölgesinde, şehir ve kasabaların su, elektrik, okul, hastane, mezbaha, harita, şehir planı, park ve iskele gibi önemli ihtiyaçları İçişleri ve Bayındırlık Bakanlıklarının planlarına uygun olarak yürütülmüştür. Şark demiryollarının satın alınarak istasyonların tamiri, yeni göçmen ve örnek

(77) Cumhuriyet, 17 Şubat 1939.

(78) Ulus, 19 Teşrinievvel 1936. s.2.

(79) Son Posta, 20 Mayıs 1937. s.5.

köylerin kurulması, asfalt yolun Lüleburgaz'a kadar getirilmesi, vilayet ve kazalar arasında toprak yolların şose haline getirilmesi, umumi müfettişliğin bu dönemde yürüttüğü diğer imar faaliyetleridir(80).

İkinci umumi müfettişlik kurulmadan önce, savaşıardan dolayı nüfusu azalmış, ekonomisi çökmüş, ulaşımın yetersiz olduğu ayrıca eğitim ve sağlık alanlarında da şartların oldukça kötü olduğu Trakya Bölgesi, müfettişliğin kurulmasıyla her alanda büyük bir hareketlilik yaşamış; göçmenlerin düzenli bir şekilde iskan edilmesi ile nüfusu artmış, toprakların ekilip biçilmesiyle, yeni yolların yapılmasıyla ekonomisi canlanmış, eğitim ve sağlık alanlarında da ilerlemeler kaydetmiştir. Bu tespitlerimizi rakamlarla somutlaştıracak olursak; umumi müfettişlik kurulmadan önce Trakya bölgesinde 33'ü şehir, 889'u köy okullarında 922 öğretmen, 469'u üç, 113'ü beş dershaneli 528 ilkokul mevcuttu. Öğrenim çağındaki 98.827 çocuktan da ancak 50.918'i okula devam ediyordu. Umumi müfettişlik kurulduktan sonra ise Edirne'de 1 lise, 1 Kız Enstitüsü, 1 Erkek Sanat Enstitüsü, 1 Öğretmen Okulu, 1 Ticaret Ortaokulu, 1 Böcekçilik Okulu ile kasabalarda ve köylerde 212 ilkokul; Kırklareli'de merkezde, Lüleburgaz'da olmak üzere 2 Ortaokul, 1 Erkek Orta Sanat Okulu ve 174 ilkokul; Tekirdağ ilinde merkezde, Çorlu'da 2 Ortaokul, 1 Kız Enstitüsü, 1 Erkek Orta Sanat Okulu, 1 Akşam Kız Sanat Okulu ve 242 ilkokul; Gelibolu'da 1 Ortaokul, 1 Akşam Kız Sanat Okulu ve 1 Erkek Orta Sanat Okulu, 31 ilkokul; Çatalca'da 1 Ortaokul, Silivri ile birlikte 96 ilkokul açılmıştır. Bütün bu okullarda 1800 orta ve lise öğrencisiyle 112 öğretmen, sanat ve meslek okullarına devam eden 1888 öğrenci ile 104 öğretmen, ilkokula devam eden 89.175 öğrenci ile 1166 öğretmen bulunmaktadır. Gördüğümüz gibi umumi müfettişlik kurulduktan sonra hem okulların sayısında hem de öğrenci ve öğretmenlerin sayısında büyük bir artış gözlenmiştir(81).

Eğitimden sonra sağlık alanına baktığımız zaman, umumi müfettişlik kurulmadan önce bu bölgede 5 hastane ve toplam 225 yatağın mevcut olduğunu görüyoruz. Müfettişliğin çalışmalarına başlamasıyla ilk olarak

(80) *Ulus*, 12 Ekim 1937. s.7.

(81) Abidin Özmen, *Trakya*. Ankara: İçişleri Bakanlığı yay. 1948. Seri no:IV, S.2. s.29.

Edirne'de 65 yataklı bir hastane açılmıştır. Daha sonra Keşan'da 15 yataklı, Kırklareli ve Tekirdağ'da da 50'şer yataklı 2 doktorlu hastaneler hizmete girmiştir. Meriç, Lüleburgaz, Demirköy, Malkara, Gelibolu, Eceabat, Babaeski, Vize, Saray, Şarköy, Silivri ve Çatalca'da da 5'er yataklı dispanserler açılmıştır. Çorlu'da açılan 200 yataklı askeri hastane ise askerlerin yanısıra bölge halkına da hizmet vermiştir(82).

Eğitim ve sağlık işlerinin dışında bayındırlık alanında da büyük gelişmeler katedilmiş, umumi müfettişlik kurulmadan önce; 274 kilometresi şose, 144 kilometresi tesviye halinde 419 kilometrelik yola sahip olan bu bölge, umumi müfettişlik kurulduktan sonra yeni yolların açılmasıyla ve mevcut olanların da yeniden düzenlenmesiyle geniş bir ulaşım ağına sahip olmuştur. İstanbul-Avrupa demiryolu Trakya'nın başlıca nakliye damarı olmuş, Enez, İbrice, Gelibolu, Tekirdağ, Ereğli, Silivri, Midye ve İğneada iskeleleri de deniz araçlarıyla Trakya'nın ithalat ve ihracat işlerine hizmet etmişlerdir(83).

Sonuç olarak diyebiliriz ki Trakya bölgesi ikinci umumi müfettişlik kurulduktan sonra eğitim, sağlık, ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda büyük bir gelişme kaydetmiş, kalkınmaya yönelik atılımlarıyla giderek ilerleyen ve refah seviyesi yükselen bir bölge olmuştur. Trakya bölgesindeki olumlu gelişmeler aynı zamanda, yeni devletin büyüme hızına da önemli bir katkı sağlamıştır.

1941 yılına kadar Kazım Dirik'in, daha sonra da Abidin Özmen'in önderliğinde sürdürülen kalkınma faaliyetleri 1948 yılına kadar devam etmiştir

1948 yılında artık umumi müfettişliğe ihtiyaç kalmadığı düşüncesiyle bu kurumun çalışmalarına son verilmiş ve ikinci umumi müfettişlik teşkilatı da kaldırılmıştır.

(82) Özmen, a.g.e., s.30.

(83) Özmen, a.g.e., s.31.

C- ÜÇÜNCÜ UMUMİ MÜFETTİŞLİK

1. KURULUŞU

Birinci ve ikinci umumi müfettişlik bölgelerinde görülen gelişme ve buralardaki halkın yaşam şartlarındaki ilerleme, bu teşkilatın diğer bölgelerimizde de kurulabileceği düşüncesini gündeme getirmiştir. Üçüncü umumi müfettişliğin nerede kurulacağı tartışılmaya başlanmış, öncelikli olarak, hangi bölgemizde bu teşkilata ihtiyaç olduğu saptanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Başbakan İsmet İnönü doğu illerini kapsayan bir yurt gezisine çıkmış, gezi sırasında birinci umumi müfettişlik bölgesindeki birçok il, ilçe ve bucağı ziyaret etme fırsatı bulmuştur. Umumi müfettişliğin çalışmaları hakkında da incelemelerde bulunan İnönü, burada yapılan hizmetleri yerinde görmüştür. 1935 yazında gerçekleştirilen bu gezi aynı zamanda üçüncü umumi müfettişliğin kurulacağı bölgenin belirlenmesinde de etkili olmuştur(84).

İsmet İnönü doğu bölgesine yaptığı gezi sonrasındaki izlenimlerini Cumhurbaşkanı Atatürk'e bir rapor halinde sunmuştur. Raporda doğu ve güneydoğu bölgesinde yapılan ve yapılması gereken işler belirtilmiş, bunun yanısıra birinci umumi müfettişliğin çalışmaları hakkında da bilgi verilmiştir. İsmet İnönü doğu bölgesinin güney kısmını oluşturan ve birinci umumi müfettişliğe bağlı olan iller arasındaki koordinasyonun çok iyi olduğunu, ancak bunun yanında doğu bölgesinin kuzeyinde kalan iller arasında ise kopukluklar olduğunu ve bu illerin müfettişliğe bağlı illerden daha geride kaldığını gözlemlemiş, bunu da raporunda belirtmiştir(85).

İnönü'nün Atatürk'e sunduğu rapor sonrasında, üçüncü umumi müfettişliğin nerede kurulacağı tartışmaları son bulmuş ve hükümet İnönü'nün

(84) Usman Eti, *Milli Şef İsmet İnönü'nün Güneydoğu Gezileri*. İstanbul: 1940. s.29.

Abidin Özmen, "Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce", *İdare Dergisi*. Ocak 1947. S.184. s.241.

(85) Eti, a.g.e., s.30.

tespitlerini göz önüne alarak, doğu bölgesinin kuzey kısmında kalan illeri içine alacak bir müfettişliğin kurulması için gerekli çalışmaları başlatmıştır.

Yapılan çalışmalar sonucunda da Bakanlar Kurulunun 6 Eylül 1935 tarih ve 2-3199 sayılı kararıyla Üçüncü Umumi Müfettişlik kurulmuştur(86).

Üçüncü umumi müfettişliğin kurulması ile birlikte doğu bölgesindeki umumi müfettişlik sayısı da ikiye çıkmış; müfettişliklerin çalışmalarıyla yıllardan beri çeşitli nedenlerden dolayı geri kalmış olan bölge, gelişmeye ve kalkınmaya yönelik atılımlara sahne olmuştur.

2. ÇALIŞMA ALANI

Üçüncü Umumi Müfettişliğin çalışma alanı Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon ve Ağrı illeriyle, bu illere bağlı ilçe ve köyleri kapsamaktadır.

Üçüncü umumi müfettişlik kurulduktan sonra, halkın hükümetle ilgili resmi işlerini daha rahat yürütebilmesi için bölgedeki bazı nahiyeler ilçe haline getirilmiştir. Bu ilçeler: Erzurum iline bağlı Aşkale, Karayazı, Horasan; Trabzon iline bağlı Yomra, Ozanlar; Çoruh iline bağlı Ardanuç ve Viçe'dir(87).

Üçüncü umumi müfettişlik bölgesinin toplam nüfusu 1.900.000'dir.

3. GÖREV ALANLAR

Bakanlar Kurulunun 6 Eylül 1935 tarih ve 2-3199 sayılı kararıyla kurulan Üçüncü Umumi Müfettişliğe ilk olarak Erzurum Valisi Tahsin Uzer atanmıştır. Uzer'in 1939 yılındaki vefatından sonra bu göreve İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Nazif Ergin getirilmiştir. 1946 yılında Sivas Milletvekili seçilen Ergin, müfettişlik görevinden ayrılarak çalışmalarını TBMM'de sürdürmüştür. Nazif Ergin'den kısa bir süre sonra umumi müfettişliklerin çalışmaları durdurulduğu için üçüncü umumi müfettişliğe de yeni bir müfettiş atanmamıştır.

(86) B.C.A., Dosya Klasör no:57, Dosya no:40, Belge no:16.

(87) *Ulus*, 30 Ocak 1937. s.

a) TAHSİN UZER

Tahsin Uzer 1878'de Selanik'te doğmuştur. Öğrenim yılları Selanik, Hamidiye İptidai Mektebi, Selanik Rüştîyesi ve İstanbul İdadisinde geçmiş, 1897'de de Mülkiye mektebinden mezun olmuştur(88).

Devlet hizmetindeki ilk görevi, 1897'de tayin olduğu Pürsiçan Bucak Müdürlüğüdür. Pürçisan nahiyesinden sonra da sırasıyla Çiç, Ağnus bucaklarında görev yapmıştır. 1902'de Razlık, 1903'te Gevgili, 1905'te Florina, 1908'de Kesendre ve Selanik merkez kaymakamlıklarında bulunmuştur. İkinci Meşrutiyetten sonra ise 1909'da Drama, 1912'de de Beyoğlu mutasarrıflıklarında görev yapmıştır. Mutasarrıflıktan sonra valilik makamına yükseltilmiştir. Sırasıyla Van, Erzurum ve Suriye valiliklerinde bulunmuştur. 1918'de merkezi İzmir'de bulunan Aydın Valiliğine tayin edilmiş, burada üç hafta kadar görev yaptıktan sonra, İttihatçı olduğu gerekçesiyle görevden alınmıştır(89).

Tahsin Uzer 1919'da İzmir Milletvekili seçilmiş, Osmanlı Mebuslar Meclisine katılmış ancak İstanbul'un işgali ve Mebuslar Meclisinin fesh edilmesinden sonra tutuklanarak Malta'ya sürgün edilmiştir. Sürgünden döndükten sonra ise TBMM'ye İzmir Milletvekili olarak katılmıştır. 1925'te Ardahan, 1927'de Erzurum, 1933'te de Konya Milletvekili olarak parlamentodaki görevine devam etmiştir(90).

6 Eylül 1935 tarihinde Üçüncü Umumi Müfettişlik görevine atanan ve dört sene Trabzon'da görev yapan Uzer, 3 Kasım 1939'da rahatsızlığı nedeniyle umumi müfettişlik görevinden ayrılmış, 3Aralık 1939'da da vefat etmiştir(91).

(88) Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*. Ankara: TTK yay. 1987. s.2.

(89) *Cumhuriyet*, 4 Kanunievvel 1935. s.5.

(90) Aldan, a.g.e., s.301.

(91) Mehmet Aldan, "Tahsin Uzer", *İdare Dergisi*. S.377. s.225.

b) NAZİF ERGİN

1893'de Sivas'ta doğmuştur. İlk öğrenimini Sivas ve Tokat'ta yapmış sonra İstanbul Sultanisi'nden mezun olmuştur. 1914'de Siyasal Bilgiler Fakültesini bitirdikten sonra aynı yıl Sivas Öksüzler Yurdu müdürlüğüne tayin edilmiştir. 1916'da Niksar Kaymakam Vekaletliğinde bulunmuş ise de tekrar Sivas'daki görevine dönmüştür. 1920'de Turhal, Direkli ve Kayadibi bucak müdürlüklerinde görev alarak idare mesleğine girmiş ve stajını tamamlayarak 23 Ekim 1920'de Gürün kaymakamlığına tayin olmuştur. Gürün'den sonra sırasıyla Zara ve Hafik kaymakamlıklarında bulunmuştur.

1923'de Mülkiye Müfettişliği, 1925'de de Bakanlık Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü görevlerinde bulunan Nazif Ergin, 1931'de Ordu Valiliğine atanmıştır. 1933'de Antalya Valisi, 1934'de Posta Telgraf Umum Müdürü, 1938'de Kütahya Valisi, 1939'da Konya Valisi, aynı yıl İçişleri Bakanlığı Müsteşarı olmuştur. 1940'da Üçüncü Umumi Müfettişliğe atanarak Erzurum'da görev yapmıştır. 1946'da Sivas Milletvekili seçildiği için Umumi Müfettişlik görevinden ayrılmış ve çalışmalarını TBMM'de sürdürmüştür.

Kendi isteğiyle 24 Ekim 1946 tarihinde emekliye ayrılmış, 3 Eylül 1965'de ise vefat etmiştir(92).

4. ÇALIŞMALARI

Yeni Devlet'in kurulmasıyla birlikte özellikle 1923'lü yıllarda kalkınmada ülke genelinde yaygınlık ilkesi benimsenmiş, Doğu ve Batı arasındaki gelişmişlik farklarını giderebilmek için çalışmalar başlatılmıştır. Ancak savaştan yenik çıkmış olan devlet bu çalışmaları oldukça güç şartlar içersinde yürütmüş, özellikle ilk yıllarda maddi kaynaklar ordu için kullanıldığından (iç ayaklanmalar yüzünden) kalkınmaya yönelik harcamalar oldukça sınırlı olmuştur(93).

(92) İ.B.A., Sicil no:1222.

(93) Son Posta, 22 Mayıs 1937. s.5.

Ayaklanmalar bastırılıp, ülkede belli bir istikrar sağlandıktan sonra kalkınmaya öncelik verilmiş ve bütçeden önemli bir pay yeni yatırımlara ayrılabilmiştir.

Birinci umumi müfettişliğin doğuda kurulması öncelikli olarak emniyet ve asayişin sağlanması amacını taşımıştır. Çünkü Şeyh Sait isyanından dolayı burası karışık bir dönem geçirmiş, isyanın bastırılmasından sonra, bölgede huzuru ve güvenliği sağlamak için merkezin uzantısı olan umumi müfettişlik teşkilatı ilk olarak burada kurulmuştur. Ancak her ne kadar emniyet ve asayişin sağlanması öncelikli olarak düşünülse de yeni devletin kalkınmada ülke genelinde yaygınlık ilkesini benimsemesi, buna karşılık doğu bölgesinin de gelişmişlik düzeyi olarak diğer bölgelerden oldukça geride olması ve kalkınmaya daha çok ihtiyaç duyması umumi müfettişlik teşkilatının ilk olarak bu bölgede kurulmasında etkili olan en önemli faktör olmuştur.

Birinci umumi müfettişliğin çalışmalarına başlamasıyla birlikte eğitim, sağlık, ekonomi, sosyal ve kültürel alanlarda gelişmeler yaşanmış, bu alanlara yapılan yatırımlarla doğu bölgesinin kalkınması için uğraş verilmiştir. Müfettişliğe bağlı sekiz il arasında koordinasyon tam olarak sağlanmış, ekonomik, sosyal ve coğrafi açıdan ortak özelliklere sahip olan iller kısa sürede bölgedeki diğer illerden daha refah bir seviyeye ulaşmışlardır. Doğu bölgesinin güneyinde kalan bu iller müfettişliğin çalışmalarıyla birbirleriyle bağlantı kurmuşlar, yardımlaşma içerisine girmişlerdir. Ancak doğu bölgesinin kuzeyinde kalan iller ise müfettişliğin çalışmalarından yararlanamamışlar ve herhangi bir gelişme içerisine de girememişlerdir. Bu durum bir dengesizlik yaratmış, aynı zamanda Doğu'nun bütünüyle gelişmesini ve batı seviyesine ulaşmasını isteyen hükümetin politikasına da ters düşmüştür. İller arasındaki farklılıkların giderilmesi için harekete geçen hükümet, birinci umumi müfettişlik dışında kalan illerde de böyle bir teşkilatın kurulması için çalışmalara başlamıştır. İnönü'nün doğu gezisi sonrası iller arasındaki gelişmişlik farklarını içeren raporunu Atatürk'e sunması ise bu çalışmalara hız kazandırmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda da doğu bölgesinin kuzey kısmında kalan Kars,

Gümüşhane, Erzincan, Çoruh ve Trabzon illerini kapsayan üçüncü umumi müfettişlik 06.04.1935 tarihinde kurularak buradaki hizmetlerine başlamıştır.

Üçüncü umumi müfettişliğin merkezi Erzurum olmuş, bir ara umumi müfettişlik bürosundaki tadilat dolayısıyla merkez Trabzon'a taşınmış, ancak kısa bir süre içinde büronun yenilenmesiyle umumi müfettişlik merkezi yeniden Erzurum olmuştur(94).

Üçüncü umumi müfettişliğe ilk olarak Tahsin Uzer atanmıştır. Uzer'i İnönü'nün doğu gezisi sırasında Erzurum Valisi olarak görmekteyiz. İnönü ile birlikte Doğu bölgesindeki birçok il ve ilçeyi gezen Tahsin Uzer, dönüşte gezideki izlenimlerini Tan gazetesinde şöyle dile getirmiştir(95):

"Son yüzyıl içinde Çarlık muharebelerinin ızdıraplı tarihini göğsünde taşıyan şark illerinde, bu kahramanlar diyarında bu defa idare ve huzur yolunda alınan kat'i ölçüler cumhuriyetin cezri düşüncelerini yaklaştıran ve canlandıran bir davadır.

Gene bu geniş ana gövdede gizli ve faydasız kalan servet kaynaklarını, madenlerini, ormanlarını işletecek, güzel ovalarını sulayarak milletin yaşayışına elverişli, devlete de verimli bir hale koymak için yerinde ve değerinde yapılan araştırmalar şarkın ekonomi alanında çok canlı bir kalkınmadır.

Büyük bir kudret ve siyasetle, İran sınırlarına doğru ün alan Devlet Demiryolları ana hatlarının geçmesi, Erzurum'a erişmesi ve bilhassa İran transit işinin yeniden eski, tarihi ve tabii istikametine çevrilmesi şark illeri halkının refahını müjdeleyen ve tam yukardan gelen bir sadadır.

Sağlık, iskan, kültür işlerinde Başbakanın isabetli düşünceleri ve bu uğurda yapılacak mücadele ve fedakarlıklar şarkı canlandıracak, yükseltecek manadadır, kıymettedir.

Başbakan doğu illerinin büyük işlerini hükümet cephesinden böylece birer birer halle doğru yürürken beri tarafta köylü ile, her sınıf halk ile baba, evlat, kardeş gibi konuştu, görüştü. Köylünün evlerini gezdi; yaşayış tarzlarını gördü; tarlalarını, hayvanlarını dolaştı; tarım vaziyetlerini anladı.

(94) *Ulus*, 15 Teşrinievvel 1936.

(95) *Tan*, 29 Ağustos 1935.

Hemen her yerde halkın, kendisine söyledikleri müşkülleri, dilekleri, şikayetleri yanında bulunan ilbaylara, ilçebaylara, memurlara sordu, soruşturdu.

Memurların cevaplarını köylüye dinletti. Halkın itirazlarını da devlet adamlarına işittirdi. Cumhuriyet rejimine uygun gitmeyen hükümet işarlarını adamakıllı hırpaladı.

İşte bu uzun ve tarihi yolda ve yolculukta İsmet İnönü bir röntgen bakışı ve görüşü ile doğu bünyesindeki hastalığı buldu... Şarkta yapılacak devlet işlerini tasarladı, topladı. Eksikleri, ihtiyaçları anladı.

Tarihi raporunu (reçetesini) Büyük Şefine sundu."

Tahsin Uzer'in İnönü ile birlikte Doğu bölgesinde incelemelerde bulunması, bölgenin eksikliklerini, ihtiyaçlarını yerinde görmesi umumi müfettiş olarak atanmasında en büyük etken olmuştur. Üçüncü umumi müfettiş olarak göreve başladığı zaman da bu eksikliklerin ve ihtiyaçların giderilmesi için çalışmış, bölgenin sorunlarını bilen bir kişi olarak yetkilerini bunların çözümü için kullanmıştır. Tahsin Uzer 1936 yılında katıldığı umumi müfettişler konferansında bölgesiyle ilgili bir rapor sunmuştur. Raporunda bölgenin sorunlarını ve bu sorunların çözümü için alınması gereken tedbirleri şu şekilde açıklamıştır(96):

"Müfettişliğimiz henüz bir yaşındadır. Sekiz vilayeti içerir. Son sayımda 1.900.000 nüfus tesbit edilmiştir.

Buraya memur olduğumda, bilhassa Başbakan İsmet İnönü'nün seyahatlarında bölgede oldukça karışıklık vardı. Başlıcaları Şorikli Hasan ve iki arkadaşı Taşkesenli Hüseyin ki bu önce 8 jandarmamızla bir nahiye müdürümüzü öldürmüştür. Bilahare Hasankale hapishanesinden kaçan Ali Mendiloğlu Tefvik ve bir de Elmalı nahiyesinde Hamit ve arkadaşları ile Tortum ve Oltu bölgesinde altı kişilik Aptullah çeteleri vardı. Bunları tutmak ve ortadan kaldırmak için valilerden beklenen mesai neticesi görülemedi. Her nedense her vilayet kendi vilayeti hududunda çalışır ve jandarmasını da bu çevrede kullanır

(96) a.g.konferans, s.79-91.

sanılırdı. Her vilayetten piyade ve süvari kırkar ellişer jandarma kuvveti aldık. Bunlarla gereken mıntikalarda müfrezeler tertibi yaptık. İstihbarat tedbirleri aldık ve bu işe önem verildi. Bakanlıktan gösterilen kolaylık ve bilhassa para yardımı sayesinde bir buçuk ay içinde hepsi ortadan kaldırıldı. Bu suretle bölgede çete kalmamıştır. Yeni bir çete teşekkül etmiyeceğini de güvençe söz verebilirim. Firari ve katil de hemen hemen yoktur. Adliye kaçağı olarak 20 ile 25 kişi vardır. Diğerleri tutuluyor veya teslim oluyorlar.

Bölgede sorunlara, arazinin azlığı ve darlığı da sebep olmaktadır. Bu arada takdir ve şükranla arz ederim ki Gümüşhane, rüştünü ve ehliyetini isbat etmiş durumdadır. Bihassa Kelkit kazasından söz etmek gerekir. Kazada ancak bir katil vak'ası kaydolunmaktadır.

Kaçakçılık hemen hemen yoktur. Çünkü komşu Rusya bunlara karşı acımasız davranmaktadır. Yalnız göç suretiyle bazı eşya getiriliyor. Bunlar da yakalanıyor.

Hükümet daimi binaları meselesi çok mühimdir. Bir çok yerlerimizde halkın evlerinden çok kötü, dam denebilecek yerlerde oturulmaktadır. Kazalarımızda Hükümet binası hemen hemen yoktur. Olanlar da haraptır. Halbuki gerek köylü ve gerek her sınıf halk Hükümetin mevcudiyetini görebilmek için evvela Hükümet binasına bakıyor. Halkın evleri Hükümet dairelerinden çok iyidir. İşte bu ihtiyacın bir program ve planla zaman içinde giderilmesi lazımdır.

Yol faaliyetleri bölgemizde iyidir. Bölgede iktisadi kalkınma için yol faaliyetimiz çok faydalı olacaktır. Sayın Başbakanımızın da seyahatlarına isabet eden günlerde doğuda, bilhassa Erzincan Vilayetinde bu ızdırap kendini göstermekte idi. Sayın Yüksek Başbakanımız bölgenin bu hususta muhtarip olduğunu gördüler. Hep birlikte şahit olduk. Demir yolunun Erzurum'dan başlaması bu ızdırabı yüzde elli teskin etti. İran transiti Müfettişliğinin merkezi olan Erzurum iktisadiyatını canlandırdı. Yarı yarıya kapanmış olan dükkanlar hemen hemen açıldılar. Bu suretle Erzurum ve yukarı vilayetlerimizde oldukça refaha şahid olacağız.

Bu yıl fındık mahsulü de oldukça iyi gitti. Bütün mıntıkada yirmi milyon liralık, müfettişlik mıntıkasında beş buçuk milyon liralık satış olmuştur. Tütün iyi satılmış; hayvanat piyasası da iyidir. Ekonomi Bakanının seyahatlarından çok istifade görülmüştür. Madenlerde faaliyete geçilmesi, Iğdır'ın sulanması, Erzurum'da bir iplik ve aynı zamanda bir aba, şayak fabrikaları, Trabzon'da et ve balık fabrikaları yapılması kararları, mıntıkanın yüzünü güldürmektedir. Mıntıkada ihracat birliklerinin vücuda getirilmesi de mühim bir hareket olacaktır. Elbette şimendüferin Erzurum'a gelmesiyle bunların faydalarını da iyi idrak edeceğiz.

Su işi; Palandöken'den Erzurum'a su getiriliyor. Erzincan için de faaliyete geçilmiştir. Bu işimizi Bayındırlık Bakanlığı halletmiştir. 16 kazamızda da bu gibi faydalı teşebbüslere girişilmiştir. Mıntıkam itibariyle yüksek makamlarından çok yardımlar gördüm. Halk iyidir. Karadeniz kabadayı ve cesurdur. Erzurum'u önce de tanırım. Cumhuriyet idaresinden, icraatından, inşaatından çok memnundur."

Umumi müfettişler toplantısında müfettişlerin raporları dışında ayrıca, müfettişlik bölgelerindeki eğitim, sağlık ve imar işleri de görüşülmüş, yapılan görüşmelerde üçüncü umumi müfettişlikteki durum şu şekilde açıklanmıştır(97):

Eğitim durumu: 393'ü şehir, 468'i köy okullarında olmak üzere 861 öğretmen, 325'i üç, 91'i beş sınıflı 416 ilkokul vardır. Öğrenim çağındaki 216.000 çocuğun 47.412'si okula devam etmekte olup oran %22,3'tür. Bu oran Erzurum'da %33'e çıkmakta, Ağrı'da %8,5'a düşmektedir.

Sağlık durumu: 7 hastane ve 285 yatak vardır.

Bayındırlık işleri: 572 km. şose, 644 km. tesviye halinde 1216 km. yol ve 443'ü beton ve kargir, 583'ü ahşap olmak üzere 1026 köprü vardır.

Tahsin Uzer, yukarıdaki olumsuz şartların düzeltilmesi için çalışmalarına başlamış, doğunun kalkınması için gerekli olan en önemli unsurun demiryolu olduğuna inanarak da kalkınmaya yönelik ilk faaliyetlerini bu alanda

(97) a.g.konferans, s.242.

başlatmıştır. Sivas'tan Erzurum'a doğru yapılmakta olan demiryolu, Uzer'in girişimleriyle Erzurum tarafında da yapılmaya başlanmış, bu suretle iki buçuk yıl içinde Erzurum demiryolu ile Sivas'a, Ankara'ya, İstanbul'a, Samsun'a ve Mersin'e bağlanmak amaçlanmıştır(98). Demiryolunun dışında Trabzon-Tahran yolunun faaliyete geçmesiyle birlikte, bölgede büyük bir canlılık yaşanmış, bu yol için Bayındırlık Bakanlığının da desteğiyle Almanya'dan 24 kamyon ve 12 otobüs getirtilmiştir. Ayrıca Trabzon limanının açılmasıyla bölge ekonomisi giderek gelişmeye, aynı zamanda da dışa açılmaya başlamıştır(99).

Kalkınmaya yönelik faaliyetlerin yanısıra imar çalışmalarına da önem verilmiştir. Bu yöndeki ilk çalışmalar Erzurum'da başlatılmış, ünlü şehircilik uzmanı Lamberg Erzurum'a davet edilmiştir. Aynı zamanda İstanbul'un şehir planlamasını da yürüten Lamberg, üçüncü umumi müfettişliğin davetini hiçbir maddi teklif ileri sürmeden kabul etmiş, Erzurum'a gelerek şehrin modern ve düzenli bir şekilde yeniden imar edilmesi için çalışmalarını başlatmıştır. Lamberg öncelikli olarak bir plan hazırlamış, planda Erzurum'da yapacağı çalışmaları şöyle açıklamıştır(100):

"Şehirde tarihi ve mimari çok kıymetli eserler var. Ancak bu eserler görülmüyor. Onları meydana çıkarmak ve süslemek gereklidir. Halk çok dağınıktır. Bu durum belediye ve devlete ait kamu işlerinde güçlükler neden olmaktadır. Erzurum binaları, yapı bakımından kübik mimariye uygundur. Sanayi merkezi, pazarları uygun yerlerdedir. Yeni şehrin büyük alanını süsleyecek olan Atatürk anıtı bu modern parçaya ayrı bir kıymet verecektir. Bu gün Erzurum kabuğuna çakılmış bir haledir. Yarın bu hayatın değişeceğini de göz önünde tutmak lazımdır. Erzurum, Trabzon'dan başlayarak bütün doğu hükümetlerine ulaşan büyük transit yolu ile Erzincan'dan gelen şimendiferin birleştiği noktaya gelmekle çok önemli ve büyük bir ticaret şehri olacaktır.

(98) Yurd, 1 Temmuz 1936. S.64.

(99) Ulus, 19 Mart 1937.

(100) Ulus, 17 Eylül 1937.

Yurd, 15 Eylül 1936. S.69.

Transit yolunu şehrin kuzeyinden geçirerek pazar yerlerini kalabalıktan kurtaracağız. Yeni istasyon şehrin merkezine muhtelif istikametlerden bağlanacaktır. Büyük parklar ve kültür bakımından büyük hizmet beklenen sinema binasını, stadyumu, şehrin kaldırım ve kanalizasyon ihtiyaçlarını düşüneceğiz. Çifte Minare'yi büyük bir park içine alarak çevresindeki eserlerle beraber bu alanı tarih tetkik yeri haline getireceğiz."

Lamberg'in planı başarıyla uygulanmış, Erzurum kısa sürede modern bir şehir havasına bürünmüştür. Lamberg'in çalışmaları dışında umumi müfettişliğin yürüttüğü diğer çalışmalar da şunlardır: Erzurum'da büyük ve modern bir iplik fabrikasının temelleri atılmış, lğdır pamuklarının işlenmesi amaçlanmıştır. Trabzon'da 200 yataklı bir hastane yaptırılmış, et ve balık fabrikalarının da yapımına başlanmıştır. 16 il ve ilçenin elektrikle aydınlanması için Bayındırlık Bakanlığıyla temasa geçilmiştir. Okul yapımına büyük önem verilmiş, illerdeki okullara pansiyonlar yapılarak çevre köylerden gelen öğrencilerin buralarda kalması sağlanmıştır. Ziraat işlerine de önem verilmiş, bölgenin farklı yerlerinde küçüklü büyüklü ziraat konbinaları kurulmuş, bunun yanında Erzurum'da bir hayvan deposu, Göle kazasında da yeni bir hara yapılmıştır(101).

Üçüncü umumi müfettiş Tahsin Uzer, Tan gazetesine verdiği demecinde müfettişlik bölgesindeki kalkınma faaliyetleri ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır(102):

"Bölgemizde demiryolu faaliyeti son aşamasına gelmiş sayılabilir. Erzurum hattına, Sivas'tan olduğu gibi Erzurum'dan da başlanmış bulunması, inşaatın süratle ilerlemesi, transit yolunda faaliyetin artması, yeni Erzurum mahallesi ve istasyonunun kurulması, birçok kasaba ve şehirlerde elektrik ışığı ve içme suları temin edilmesi Doğu illerinin çehresini inanılmayacak derecede değiştirmiştir. Bu sene fındık mahsulümüz son derece iyi yetişti. On seneden

(101) Ulus, 19 Mart 1937.

Son Posta, 9 Nisan 1937.

Ulus, 10 Ağustos 1937.

(102) Tan, 9 Kasım 1936. s.4.

beri,görölmeyen yüksek fiatlarla satıldı. Tütün mahsulü de iyi işaretler gösteriyor. Suriye'ye iyi parayla yapılan hayvan ihracatı halkı çok sevindirmiştir. Yeni ümran eserleri, yolar, fabrikalar, halkın refah seviyesi üzerinde tesirini göstermekte gecikmedi. Bölgemizde bir üniversite açmak için de çalışmaları yürütüyoruz. Sağlık vaziyeti de iyidir. Yalnız hekimsizlikten şikayetçiyiz. Düşünün ki iki milyon nüfuslu sekiz vilayetimizde ancak 69 doktorumuz var. Eczanemiz de son derece az. Hesap ettim 450.000 nüfusa bir eczane düşüyor. Buna karşılık İstanbul'un bir mahallesi sayılan Beyoğlu'nda 800 doktor bulunduğunu teşbit ettim. Hekimlerimizin doğu illerine gitmeyi niçin bir fedakarlık saydıklarını bir türlü anlamıyorum. Ben eminim ki bir kere oraya gelseler İstanbul'a dönmeyi canları istemeyecektir."

Üçüncü umumi müfettişliğin yapmış olduğu hizmetler sonucu Uzer'in de demecinde belirttiği gibi bu bölge her yönden gelişmeye başlamış, uzun yıllar savaşlar, istilalar ve ayaklanmalar sonucu geri kalmış olan doğu bölgesi birinci ve üçüncü umumi müfettişliklerin yürüttüğü hizmetlerle Batıdaki gelişmişlik düzeyini yakalamaya çalışmıştır.

D- DÖRDÜNCÜ UMUMİ MÜFETTİŞLİK

1. KURULUŞU

Dördüncü umumi müfettişliğin kuruluş amacı diğer üç müfettişlikten biraz daha farklıdır. Birinci, ikinci ve üçüncü umumi müfettişliklerde kalkınma, emniyet ve asayişin sağlanması gibi genel amaçlar önem kazanmışken bu müfettişliğin kuruluş amacı Dersim (Tunceli) ve çevresine yönelik olmuştur. Doğu bölgesinde hem birinci hem de üçüncü umumi müfettişlik varken Dersim ve çevresi için ayrı bir müfettişlik kurulmasına niçin ihtiyaç duyulmuştur?

Umumi müfettişlik kurulmadan önce, Dersim'deki sosyo-ekonomik yapıya baktığımız zaman şeyhlerin ve ağaların hakim olduğu feodal bir yapıyla karşılaşırız. Bu yapıyı sadece Dersim'le sınırlamak yanlış olur. O dönemde Bütün Doğu Bölgesinde aynı yapıyı görüyoruz. Şeyh Sait isyanının temelinde de bu sosyo-ekonomik yapının yattığını daha önce belirtmiştik. Cumhuriyetin ilanını takip eden yıllarda özellikle Şeyh Sait ayaklanmasından sonra, diğer doğu illeriyle birlikte Dersim de önemle dikkate alınmış ve kesin ıslahat esaslarının saptanması için incelemelere başlanmıştı. Yapılan incelemeler umumi müfettişliğin kurulmasından önce ve sonra olmak üzere iki bölümde araştırılabilir.

1926 yılında İçişleri Bakanlığı, Diyarbakır Valisi Cemal Bey'e ve Elazığ'da bulunan Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'e Dersim hakkında araştırma yapmalarını ve izlenimlerini rapor halinde bildirmelerini görev olarak vermiştir. Bunlardan Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey 2 Şubat 1926'da İçişleri Bakanlığı'na sunduğu raporunda Dersim hakkındaki izlenimlerini şöyle dile getirmiştir (özetle) (103):

"Yaptığım temasların bende bıraktığı izlenime göre, Dersim, gittikçe Kürtleşiyor, ölküleşiyor ve dolayısıyla tehlike büyüyor. Hükümeti yıllardan bu

(103) Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938), Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı yay. 1972. s.375.

yana uğraştıran Dersim sorunu, eski yönetimin kötülükler kalıtından başka birşey değildir. Yeni hükümetin bazen adil davranışı, bazen zayıf, bazen de faydasız politikası Dersim'i sürekli bir kargaşa yuvası durumuna getirmiştir. Sivil ve asker büyüklerin iyileştirme ve uslandırma gibi karşıt düşünceleri, ikircikli ve korkutma iktidarında olmayan eski yönetim merkezlerini sürekli biçimde uğraştırmıştır. Dersim Cumhuriyet Hükümeti için bir çıbandır. Bu çıban üzerinde kesin bir ameliye yapmak ve üzüncü olasılıkları önlemek, ülkenin selameti bakımından mutlaka gereklidir..... Cehaletin, geçim darlığının, iç ve dış aldanmaların, Kürtlük eğilimlerinin, son irtica hareketini (Şeyh Sait isyanı) tedibten doğan intikam duygularının, dinsel ve toplumsal devrimler dolayısıyla, kara güçlerin uyandırdığı kötü telkinlerin etkisinde bulunan avam, halk, reis, bey ve ağa gibi kimselerin tutsağı ve oyuncağıdır. Eşkiyalık bunların kışkırtmalarıyla olmaktadır. Geçen yıl kararlaştırılan iyileştirmeler, elverişli ve uygun bir zamana ertelenmişti. Bu siyasal düşüncelerin esası, Musul sorunuydu ki o da kesin bir sonuca bağlanmamış olduğuna göre, daha fazla geciktirilmeye tahammülü kalmayan Dersim sorununun bir an önce çözülmesi uygun bir ileri görüşlülük olur”.

Hamdi Bey görüldüğü gibi çok karamsar, çok ulusalcı bir çözümleme yapıyor. Vali Cemal Bey'in görüşleri ise daha yumuşaktır. Cemal Bey raporunda şunları yazmıştır(104):

“.... Dersimliler öldürülmekten, göç ettirilmekten korkuyorlar. Şimdiye kadar gelen memurlar bu yersiz kanaatleri bertaraf edememişlerdir. Aşiret ve kabileler arasındaki karşılıklı soygunculuk devam etmekte ve düşmanlığın uzayıp gitmesine sebep olmaktadır. Üç-beş şahıs müstesna, ağalar ve reislerde dahil bütün Dersimliler son derece fakirlik ve zaruret içinde çırpınmaktadırlar. Soygunculuk hareketlerinin sebebi, yaşamak hissi ve endişesidir. Dört yüz seneden beri Dersim'e hükümet nüfuzu girmemiş, ilmi anlam ve kapsamı ile bir otorite kurulamamıştır. Her Dersimli, hayatını, malını korumak kaygısı ile silahlı bulunmak zorunluluğunda kalmıştır.... Baskılar son bulur ve bilinçli

(104) a.g.e., s.377.

davranılırsa, Dersimliler Cumhuriyet'in çok sadık ve özverili koruyucuları olabilirler".

Bu raporlardan sonra hükümet, doğrudan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'yı, Dersim hakkında incelemeyapmakla görevlendirmiştir. Şükrü Kaya, üç aya yakın araştırma yapmış, bizzat Dersim'e giderek incelemelerde bulunmuştur. Üç ay sonra raporunu hazırlayarak Hükümete sunmuştur. Toplumsal yapı ve asayiş sorununun ön planda olduğu rapordan bazı bölümler şöyledir(105):

"Dersim'e yakın yerlerdeki halk, malından ve canından emin olmadıkları gibi manevi cesaret ve direnme güçlerini kaybediyorlar. Bu yakın çemberin dış çevresi de cezasız kalan bu olayların etkisi altında ziraat ve ticaret noktasından maddi olarak ve asayişsizlik yüzünden manevi olarak muzdariptirler. Dersim'in içindeki manzara da bundan daha az acı ve acıklı değildir.... Cehalet, fakirlik, arazi ve geçim darlığı, bazı aşiret bireylerini şuraya buraya tecavüze sevk ediyor. Eğer bazı katil ve hırsızlar, aşiretler arasına karışmış bulunuyorlarsa, artık aşiret hayatı kalktığı için, egemenliklerinin olmamasından ve sözleri geçmediğindendir. Hükümet, istediği zaman, onları yakalayabilir ve gasp ettikleri malları alıp sahiplerine verebilir. Hükümet aşiret sistemini kaldırırca Dersim meselesi halledilir".

Bu raporların dışında bir de Naşit Uluğ'un Dersim ile ilgili hazırlamış olduğu toplumsal bir araştırması vardır. Şeyh Sait isyanından sonra Doğu Anadolu'ya giden Naşit Uluğ, "Derebeyi ve Dersim" adlı araştırmasını burada edindiği izlenimler doğrultusunda hazırlamıştır. Uluğ'a göre "Doğudaki ayaklanmalara yol açan derebeyidir. Tanzimat ve Meşrutiyet derebeyine ödün verdi, onları oyalayarak varlıklarının sürmesine yardımcı oldu. Cumhuriyet bu yanlışı yapmayacaktır. Derebeyin varlığını Cumhuriyet istemiyor. Cumhuriyet nazarında, bir bey ile bir köylü arasında fark yoktur. Köylü, beyin eşyasından sayılamaz. Bey istediğini astırıp kestiremez. Bey, köyün sahibi, köyün bütün üretiminin, bütün emeğinin, içinde yaşayanların ve hatta doğacakların sahibi

(105) Vecihi Timuroğlu, **Dersim Tarihi**. Ankara: 1991. s.36.

değildir. Bey kanunu tanıyacaktır. Bey, Hükümet dairesinde masanın başına oturup, istediği şeyi yaptırmak için jandarmayı kullanamayacaktır”(106). Uluğ derebeyi için bunları söylerken şeyhler için de şunları söylüyor: “Şeyh biliyor; İstiklal Mahkemesi ve Büyük Millet Meclisi, kendisinin resmi ticarethanesi olan tekkesini kapatmıştır. Artık, bir üfürüğe mukabil bir koyun alamayacaktır. Artık, tekkesi feyz almaya gelen cahil kadınlarla dolup taşmayacaktır. Artık, müritleri, ayağını görmek için bir altın, dizini görmek için üç altın, kınalı sakalını görmek için beş altın, peçeli yüzünü görmek için on altın vermeyecektir”(107).

Naşit Uluğ, Şeyh Sait ayaklanmasının da bu feodal güçler tarafından düzenlendiğini ve yenilgiye uğratıldığını vurgulayarak “13 Şubat 1925’te Piran’da Şeyh Sait şeyhlik düzenini diriltmek için ayağa kalkıyor. Bey, ağa, şeyh, çelebi, derebeyi hepsi birdir. Lakapları ne olursa olsun, bu mazi yadigarları, birbirinin aynıdırlar” diyor. Uluğ, Şeyh Sait ayaklanmasından sonra Doğu Bölgesinin durumunu incelediği araştırmasını Dersim üzerinde yoğunlaştırıyor. Fatih’in İstanbul’u aldığı yıl Dersim’in de devlete katıldığını, ama beş yüz yıl önce nasılsa, Dersimli, beş yüz yıl önce nasıl yaşıyorsa, yine öyle yaşadığını gözlemlediğini belirtiyor. Bu durumu da Dersim’de egemen güç olan şeyh ve ağaların halkı ezmesine bağlıyor(108).

Naşit Uluğ’un araştırmasının dışında Dersim bölgesiyle ilgili birinci umumi müfettiş İbrahim Tali Öngören de bir araştırma yapmış, bu araştırmasında Dersim ile ilgili tespitlerini şöyle açıklamıştır:”Halk çok fakirdir. Ziraate elverişli toprağın azlığı dolayısıyla, birkaç keçinin ürünü ile yaşıyor. Dersim’e yakın yerlerdeki halk; malından, canından emin değildir; bu halkın manevi cesaret ve direnme gücü de kırılmıştır. Dersim’in içi daha acıklıdır. Çemişkezek, Pertek, Mazgirt ve Hozat kazalarında aşiret hayatından ayrılmış olan çiftçilerin de ağaların eline düştüğü görülüyor. Devlete asker ve vergi

(106) Naşit Uluğ, *Derebeyi ve Dersim*. Ankara: Hakimiyet-i Milliye Matbaası. 1932. s.6.

(107) Uluğ, a.g.e., s.7.

(108) Uluğ, a.g.e., s.21.

veren bu halk canını ve malını korumak için kendilerine musallat olan aşiretlere de haraç vermek mecburiyetindeydiler, soyuluyorlar, öldürülüyorlardı. Aşiretler arasındaki düşmanlık da pek canlı bir halde idi. Bu düşmanlık tarih boyunca birbirlerini soymalarından başka, eski idarelerin aşiretleri birbirlerine kırdırmak Dersim'e hakim olunabileceğini zanneden sakim hareketlerinden de hatıralar ve izler taşıyordu. Dersim'in kurtarılması için, devlet tam tedbirler almalıdır; aşiret sistemi ve aşiret geleneği yıkılmalıdır. Bu sistemin tehlikesi aşiretlerin silahlı olmasındadır. Dersim silahlarını vermelidir. Devlet teşkilatı kuvvetle, adalet ve kültürle Dersim'de kurulmalıdır. Bunun için idare teşkilatı yeniden düzenlenmelidir. Adliye makinası mutlak surette seri bir şekilde işletilmelidir. Yollar yapılmalı, dağınık köyler toplanmalı, halkın yaşamasına müsait olmayan yerlerdeki köyler nakledilmeli, okullar açılmalı, sağlık teşkilatı kurulmalı, kazanç, ticaret ve iş imkanları sağlanmalıdır. Bu suretle devletin bir zorbalık vasıtası değil, her zaman iyilik getiren ve iyilik isteyen bir teşkilat olduğu bu geri kalmış insanlara ispat edilmelidir"(109).

Bütün bu raporlar ve araştırmalar sonucunda hükümet Dersim için ıslahat kararları almış, bölgedeki sorunların temelini oluşturan aşiret sistemine son verebilmek için çalışmalara başlamıştır. Kazım Orbay ve Abdullah Alpdoğan Dersim'e gönderilmiş, iki komutan burada incelemeler yapmışlar, halkı dinlemişler, kasabalara, köylere giderek sorunları yerinde görmüşlerdir. Birinci umumi müfettiş Abidin Özmen'le de görüşen komutanlar bölgenin sorunlarıyla ilgili ondan da bilgi almışlardır. Ankara'ya dönüşlerinde hükümete Dersim ile ilgili tespitlerini aktaran komutanlar, bölgedeki olayları yakından takip edecek ve tam yetki ile ele alacak güçlü bir teşkilatın oluşturulması gerektiğini bildirmişlerdir(110).

Komutanların tespitlerini dikkate alan hükümet, Doğu Bölgesinin kuzeyinde ve güneyinde kurulmuş olan umumi müfettişliklerin başarılı çalışmalarını göz önüne alarak Dersim'de de böyle bir teşkilatın kurulmasına

(109) Naşit Uluğ, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*. İstanbul: 1939. s.144.

(110) Özmen, a.g.mk. s.241.

karar vermiştir. Dersim ve çevresi için idari alanda yeni bir kanun hazırlayan hükümet, dördüncü umumi müfettişliğin kurulacağını da ilk olarak bu kanunda belirtmiştir. 25 Aralık 1935'te kabul edilerek yürürlüğe giren 2884 sayılı bu kanunun ilk maddesinde; "Tunceli iline, Korgeneral rütbesinde bir kişi vali ve komutan olarak atanacaktır. Bu kişi aynı zamanda kurulacak olan Dördüncü Umumi Müfettişliğin de Umumi Müfettişi'dir" denmektedir(111). Dersim ve çevresi için idari alanda yeni düzenlemeler getiren 2884 sayılı kanunun hemen ardından da (6 Ocak 1936) dördüncü umumi müfettişliğin kurulduğuna dair 8823 sayılı kanun çıkartılarak yürürlüğe girmiştir. Kanunda "Orta Anadolu'nun doğu kısımlarında ve bilhassa şark halkının yoğun bulunduğu Dersim çevresinde idare ve güvenlik işlerinin esaslı surette tanzim ve hükümet denetiminin daha yakından gerçekleştirilmesini temin için yeniden kurulacak Bingöl ve Tunceli ve Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinden ayrılacak Elaziz illerini kapsayan dördüncü bir Umumi Müfettişlik kurulduğu belirtilmiştir(112).

Dördüncü Umumi Müfettişliğin kurulmasından sonra, -daha önce Dersim'de incelemelerde bulunarak buradaki durum hakkında hükümete bilgi veren- Korgeneral Abdullah Alpdoğan umumi müfettişliğe atanmış, 10.01.1936 tarihinde hem vali hem de umumi müfettiş olarak görevine başlamıştır.(113)

Dersim'i şeyh ve ağaların etkisinden kurtararak medeni bir seviyeye ulaştırmak için çalışmalarına başlayan Alpdoğan, buradaki görevini 1943 yılına kadar sürdürmüş, bu tarihten sonra da görevini Korgeneral Muzaffer Ergüder'e devretmiştir.

2. ÇALIŞMA ALANI

Dersim 25 Aralık 1935 tarih ve 3197 sayılı kanunla il haline getirilmiş

(111) Düstur, Üçüncü Tertip. c.17. s.165.

(112) Düstur, Üçüncü Tertip. c.17. s.235.

(113) B.C.A., Dosya Klasör no:47, Dosya no:27, Belge no:43.

ve Tunçeli ismini almıştır. Erzincan ilinin Pülümür ilçesiyle, Elazığ ilinin Nazımiye, Hozat, Mazgird, Ovacık, Pertek, Çemişkezek ilçeleri de Tunceli iline bağlanmıştır. Yine aynı kanunla Bingöl de il haline getirilmiş, Muş ilinin Genç, Çapakçur, Solhan ve Bingöl ilçeleriyle Erzincan ilinin Kiğı ilçesi bu ile bağlanmıştır(114).

Dördüncü Umumi Müfettişliğin çalışma alanı, Bingöl, Tunceli ve Elazığ illeri ile bu illere bağlı ilçe ve köyleri kapsamaktadır(Ek-2). Müfettişlik bölgesi 40.000 kilometre kare büyüklüğünde olup, nüfusu 350.00'dir. Bu nüfusun 107.000'i Tunceli'nde, 181.000'i Elazığ'da, geri kalan nüfus da Bingöl'dedir(115).

3. ÇALIŞMALARI

Doğu Anadolu'da derebeylik düzeni, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeyi aldığı zamandan beri vardı ve Batı ile Doğu Anadolu'nun yönetimi ayrı esaslara dayanmakta idi. Tanzimat'tan sonra Batı Anadolu'daki gelişim, Doğudakinden farklı olmuştur. Doğuda şeyh ve ağaların egemen olduğu bir sistem uygulanmıştır. Burada yaşayan köylünün toprak kölesinden farkı yoktu.

Cumhuriyetin ilanından sonra merkezi otoritenin kuruluşu, çökmüş olan Osmanlı İmparatorluğunun yerini genç ve devrimci Türkiye Cumhuriyeti'nin alması, bölgede feodal otorite kurmuş olan şeyh ve ağaları korkuya düşürmüştür. Çıkarlarının tehlikeye girdiğini gören şeyhler ve ağalar, genç cumhuriyete ve onun getirdiği ilkelere tepkilerini Şeyh Sait isyanıyla göstermişlerdir. Cumhuriyetin ilanı ile Dersim ile ilk temas da bu isyanla olmuştur. Şeyh Sait isyanından sonra diğer doğu illeriyle birlikte Dersim de önemle dikkate alınmış ve kesin ıslahat esaslarının tespiti için incelenmesine başlanmıştır.

Dersim sadece Cumhuriyet döneminde değil Tanzimat ve Meşrutiyet

(114) *Düstur*, Üçüncü Tertip. c.17. s.165.

(115) Uluğ, a.g.e., s.173.

dönemlerinde de devletin uğraştığı sorunlu bölgelerden biri olmuştur. O dönemlerde de aşiret sistemini kaldırarak, şeyh ve ağaları kontrol altına almak isteyen devlet, birtakım ıslahat girişimlerinde bulunmuştur. İlk olarak, 1854 yılında idari teşkilatta yapılan bir değişiklikle Hozat merkez haline getirilmiştir. Burası 40-50 haneli bir köy iken kısa sürede 1600 evli bir kasaba olmuştur. Bunun dışında eğitime önem verilmiş, yeni okullar açılmıştır. 1891 yılında Dersim’de 750 öğrencili 9 ilköğretim ve 170 öğrencili 6 medrese vardı. Buralara öğrenci toplamak için her çocuğa senede bir elbise, bir kuşak ve bir fes, ayrıca her gün yüz dirhem buğday ekmeği verilmiştir. Derebeyler elde edilmeye çalışılmış, aşiret reisleri kaza kaymakamı yapılmış, bunlara çeşitli nişan ve rütbeler verilmiştir. 1863 yılında Dersim’in o zamanki en büyük derebeyi olan Hüseyin Bey, Vidin’e sürülmüştür(116). Ancak Dersim’in ıslahına yönelik bu girişimler -aşiret reislerinin engellemeleri sonucu- kısa dönemli faydalar sağlamış, feodal yapıda köklü bir değişiklik yapılamadığı için aşiret sistemi cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir.

Cumhuriyet döneminde ise; Dersim’i medeniyete ulaştırmadan doğu bölgesinde istikrar ve emniyetin sağlanamayacağını düşünen Yeni Devlet, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerindeki gibi kısa vadeli çözümler yerine kalıcı çözümlerin üretilmesi için harekete geçmiştir. İlk olarak Dersim, il haline getirilmiş ve Tunçeli ismini almıştır. Erzincan ilinin Pülümür kazası ile Elazığ ilinin Nazımiye, Hozat, Mazgirt, Ovacık, Pertek, Çemişkezek kazaları da buraya bağlanmıştır(117).

Dersim il haline getirildikten sonra, idaresi ile ilgili de özel bir kanun hazırlanmıştır. Kanunun ilk maddesi "Tunceli iline, Korgeneral rütbesinde bir kişi vali ve komutan olarak atanacaktır. Vali aynı zamanda kurulacak olan Dördüncü Umumi Müfettişliğin de Umumi Müfettişi olacaktır" şeklindedir(118). Kanunun yürürlüğe girmesinin hemen ardından da dördüncü

(116) Tan, 17 Haziran 1937.

(117) Düstur, c.17. s.171.

(118) Düstur, c.17. s.165.

umumi müfettişliğin kurulduğuna dair 8823 sayılı kanun çıkartılmıştır(119).

Tunceli'ye yönelik arka arkaya çıkartılan kanunlarla devlet, buradaki aşiret sistemini ortadan kaldırıp, Cumhuriyet ilkelerini uygulamadaki kararlılığını göstermiştir. Özellikle dördüncü umumi müfettişliğin çalışmalarına başlamasıyla, devletin eskisi gibi geçici ıslahat hareketleriyle değil köklü reformlarla Dersim'e geldiği feodal beyler tarafından da anlaşılmaya başlanmıştır.

1936 yılında kurulan dördüncü umumi müfettişliğin başına General Abdullah Alpdoğan getirilmiş, Alpdoğan hem vali hem de umumi müfettiş olarak Dersim'deki ıslahat hareketlerini yürütmüştür.

Dersim'deki feodal yapının ortadan kaldırılarak halkın ağa ve beylerin hakimiyetinden kurtarılması, dördüncü umumi müfettişliğin başlattığı ıslahat hareketlerinin temel amacıdır. Halkın ekonomik yapısı düzeltilmeden, yeni geçim kaynakları sağlanmadan bu amacı gerçekleştirmenin güç olduğunu düşünen Alpdoğan ilk olarak Erzurum-Sivas demiryolu hattının inşaatında çalışmak üzere birçok Dersim'liye iş bulmuş ayrıca Dersim içinde yürütülen yol faaliyetlerinde de halka iş imkanı sağlamıştır. En büyük hizmet ise köylünün tefecilerin elinden kurtarılması olmuştur. Köylü şehirde 70 kuruşa satabileceği malı yolunu bilmediği için şehre götürememiş ve 5 kuruşa tefeciye satmak zorunda kalmıştır. Karşılığında da tefeciden 10 kuruşluk bir malı 30-40 kuruşa almıştır. Umumi müfettişliğin çalışmalarıyla tefecilerin faaliyetine son verilmiş ve köylüye şehrin yolu öğretilmiştir. Böylece eskiden beylerin kölesi durumunda olan halk kendi ürününü satarak para kazanmaya başlamış, emeğinin karşılığını almıştır(120).

Dördüncü Umumi Müfettişliğin kalkınma faaliyetleri içersinde yürüttüğü bir diğer önemli çalışma da yeni yolların yapılması olmuştur. Umumi müfettişlik kurulmadan önce arabaların giremediği patika yollara sahip olan Dersim, müfettişliğin çalışmalarıyla ulaşımın arabalarla sağlandığı yeni yollara

(119) Düstur, c.17. s.235.

(120) Tan, 17 Haziran 1937.

sahip olmuştur. Yapılan yollar sayesinde çevresindeki yerleşim merkezlerine de bağlanan Dersim, yavaş yavaş kabuğunu kırmaya ve medeniyetle tanışmaya başlamıştır. İlk olarak Pertek ile Tunceli arasına beton bir köprü yapılmış, böylece Murat nehrinin ayırdığı Pertek ve Tunceli birbirine bağlanmıştır. Aradaki patika yollar da genişletilerek arabaların rahatça ulaşım yapabilmesi sağlanmıştır. Tunceli-Pertek yolunun yapılmasından sonra Elazığ-Pertek-Hozat-Pülümür yolunun yapılması için çalışmalar başlatılmış, Pertek-Mameki-Pülümür arasındaki toprak yol da genişletilmiştir(121). Tunceli'nin ilçeleriyle bağlantıları yeni yolların yapımıyla sağlanmaya çalışılırken, demiryoluna da önem verilmiş, Erzurum demiryolunun Iliç durağı Tunceli'nin kenarından geçirilmiştir. Yeni yolların yapılması imar faaliyetlerini de kolaylaştırmış, kamyonlarla taşınan inşaat malzemeleri Tunceli ve çevresine rahatlıkla ulaşabilmiştir. Karakol, hastane, okul, hükümet konağı gibi yeni binaların yapımıyla imar çalışmaları hızlı bir şekilde yürütülmüştür.

Umumi müfettiş Abdullah Alpdoğan, 1936 yılında Ankara'da yapılan umumi müfettişler konferansına katılmış ve bu konferansta müfettişlik bölgesindeki çalışmalar hakkında bilgi vermiş; imar faaliyetlerinden yol yapımına, eğitim ve sağlık hizmetlerinden asayiş sorununa, ekonomik durumdan ziraat ve ormanlara kadar her alanda yürütülen faaliyetleri ayrıntılarıyla açıklamıştır(Ek-4).

Alpdoğan, bölgenin sağlık durumuyla ilgili tespitlerinde, umumi müfettişlik kurulmadan önce özellikle sıtma ve frengi hastalığının yaygın olduğunu, buna karşılık doktor sayısının çok yetersiz olduğunu belirtmiş, müfettişliğin çalışmalarıyla bu iki hastalığa karşı mücadele ettiklerini bu amaçla öncelikle bölgeye seyyar sıtma doktorları getirttiklerini açıklamıştır. Ayrıca Çapakçur ve Pülümür'de yeni dispanserler açıldığını, Palu, Mazgirt, Hozat ve Ovacıkta da dispanser yapımına başlandığını belirtmiştir(122).

(121) *Ulus*, 12 Eylül 1937.

(122) a.g. konferans. s.100.

Alpdoğan eğitimle ilgili açıklamalarında da; umumi müfettişlik kurulmadan önce okul sayısının yetersiz olduğunu ancak müfettişliğin çalışmalarıyla okul sayısının arttırıldığını belirtmiştir. Dördüncü umumi müfettişlikteki öğrenci sayısının 5209 olduğunu belirten Alpdoğan, Maarif Vekaletinin yardımıyla bu sayının arttırılacağını açıklamıştır(123).

Umumi müfettişler konferansında sunduğu raporunda, ekonomik durum hakkında da bilgi veren Alpdoğan, emniyet ve asayiş düzeldikçe ekonomik durumun da geliştiğine dikkati çekmiştir. Yeni yolların yapılmasının ve mevcut olanların düzeltilmesinin de bu gelişmeye katkı sağladığını belirtmiştir.

Umumi müfettişliğin çalışmalarıyla seyyar satıcılar yasaklanmış, kaza merkezlerinde pazarlar kurulmuş, Elaziz'de borsa açılmış, maden işletmelerindeki (Ergani'de bakır, Guleman'da krom) işçi sayısı arttırılmıştır(124).

Umumi müfettişlik devlet işlerinin çabuklaştırılması, asayiş ve emniyetin güçlendirilmesi amacıyla telefon ve telgraf hatlarının yapımına da önem vermiş, ilk aşamada Bingöl-Çapakçur, Pülümür-Nazimiye, Mazgirt-Pertek, Ovacık-Kemah arasına toplam 200 km.'lik bir telgraf hattı çekilmiştir(125).

Umumi müfettişliğin yürüttüğü bu çalışmalarla Dersim ve çevresinin eski çehresi değişmiş, modern bir kimlik kazanması sağlanmış, daha önceki dönemlerde görünmeyen bir değişim süreci başlamıştır. Ancak her yenileşme döneminde olduğu gibi tepkilerin gelmesi gecikmemiş, Dersim'in değişim sürecinden rahatsızlık duyan ağalar çıkarlarını korumak için halkı devlete karşı kışkırtmışlar daha da ileri giderek ayaklanmalar çıkartmışlardır. İlk ayaklanma 1937 yılında başlamış, Dördüncü Umumi Müfettişlik ayaklananların üstüne gitmeden önce bir bildiri yayınlayarak teslim olanlara hiçbir şey yapılmayacağına dair teminat vermiştir. Bildiride şöyle denmektedir(126):

(123) a.g. konferans. s.102.

(124) a.g. konferans. s.103.

(125) a.g. konferans. s.97.

(126) **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi yay. 1972. s.411.

"Gözünüzle görüyorsunuz ki, askerlerimiz Bobyebaba, Koz Dağı, Dolubaba, Azizabdal ve Zel Dağını tutmuş, her taraftan ve yakından sizi çember içine almıştır. Tayyarelerimiz de üstünüzde dolaşüyor ve ne yaptığınızı görüyor. Birkaç akılsızın yalan sözlerine aldanarak onlara uydunuz. Evinizden, tarlanızdan ayrılarak korku, heyecan, zahmet ve ızdırap içinde sefil ve aç bir halde çukur yerlere ve havasız karanlık mağaralara çoluk, çocuk ve hayvanlarınızı götürdünüz. Açlık ve sıcaktan bunlar arasında hastalık çıkacaktır. Bu yerlere sığınmakla takipten kurtulacağınızı sandınız. Kahraman askerlerimizin güvendiğiniz dağları aştı ve her tarafa girip çıktı, en son sığındığınız yerlere girmek için hazırdır. Fakat devlet, evlatlarına kıymaz. Onlara hiçbir zaman fenalık yapmak istemez. İtaatsizlik yapan evladını döğerken de yüreği acır. Sizin de yaptığınıza nedamet ettiğinizi ve pişman olduğunuzu biliyoruz. Sizi felakete sürükleyenlere kızdığınızı ve beddua ettiğinizi işitiyoruz. Size ve bilhassa çoluk ve çocuğunuza çok hem de çok acıyoruz. Bu azaptan ve sefaletten kurtulmak için yegane çare devletin kucağına dehalet edip gelmektir. Akıllı olanlar bu işe hemen giriştiler ve şimdi Erzincan'da, Pülümür'de, Nazımiye'de, Mazgirt'te ve Ovacık'ta rahat ve huzur içinde oturuyorlar. Hükümet, kendi sözünü dinleyen evlatlarına daima iyilik yapar. Bugünkü perişan halinize son verip takipten ve ağır cezadan kurtulmak istiyorsanız, işte size son nasihatımızı ve şefkatli sözümüzü tekrarlıyoruz. Eğer çoluk ve çocuğunuza acıyorsanız siz de bizim gibi düşünürsünüz ve yaparsınız. Gelip dehalet edenler ızdırap ve zahmetten kurtulurlar. Gelmeyenlerin üzerine askerimiz yürüyecek ve tayyarelerimiz uçacaktır. Bunların hepsi yakalanıncaya kadar arama devam edecektir. Takipten kimse kurtulamayacaktır.

Kurtuluş ve selamet yolu devletin kucağına iltica edip şefkat istemektir. Hükümete ve askerlere çabuk dehalet ediniz ve sefaletinize son veriniz. Dehalet edenlere iyi bakılması için merkezlere emir verilmiştir.

Koçuşaklılar birkaç cahilin yaptığından çabuk pişman oldular ve hükümetin şefkatine dehalet ettiler ve takipten kurtuldular. Şimdi köylerinde rahat oturuyorlar. Eşkiyalığa karışmamış olanlar köylerinde iş ve güçleri ile meşgul bulunuyorlar. Bu akıllı Tuncelililerin hali size örnek olsun".

Bildirinin dağıtılmasından sonra pişman olanlar teslim olmuşlar, ayaklanmayı sürdürenler ise askeri güçlerce kontrol altına alınarak cezalandırılmışlardır. Ancak Dersim’li ağalar halkı ayaklandırmak için bahaneler aramaya devam etmişlerdir. Çünkü, suçları tecil edilmiş, nüfus ve askerlikten cezaları kaldırılmış, askerlik süreleri altı aya indirilmiş, vergi borçları hafifletilmiş, toprağa kavuşmuş ve devletin yaptırdığı yollarda bir lira gündelik iş bulan Dersim’liler, ağalara aldırnamaya başlamışlardı. Köprülerin kurulduğunu, yolların açıldığını, günde 60 kamyon dolusu inşaat malzemesinin Dersim topraklarına girdiğini, hastasına dispanserlerin kapısının daima açık olduğunu, 19 okulun bir yıl içinde yeniden açıldığını, hayvancılığın ve ziraatin iyileştirilmesi için devletin yardım ettiğini, tohum ve fidan verdiğini, ağaçlarını aşılattığını gören halk, ağayı dinlememeye başlamıştı. Artık halkı köle gibi kullanamayacağını anlayan ağalar ise halk üzerinde hala etkili olan güçlerini kullanarak yeniden devlete karşı kışkırtmayı başarmışlar ve 1938 yılında yeni bir ayaklanma çıkartmışlardır. Bu ayaklanma da 1937 yılında çıkan ayaklanma gibi kısa sürede bastırılmış, asiler yakalanarak batıya sürgün edilmişlerdir(127).

Ayaklanmaların bastırılıp, huzurun sağlanmasından sonra imar faaliyetlerine devam edilmiştir. Elazığ’da 80 yataklı bir cüzzam hastanesi ile askeri hastanenin temelleri atılmış, halk evi ve kız enstitüsü inşaatları ise bitirilerek hizmete açılmışlardır(128). Elazığ’ın dışında Hozat, Pertek, Mameki ve Çemişkezek’te de imar çalışmaları devam etmiş, karakol, okul, hastane, halkevi binalarının inşasına başlanmıştır(129).

Dördüncü Umumi Müfettişliğin yürüttüğü ıslahat çalışmalarıyla Dersim aşiret sisteminden kurtarılmış ve Cumhuriyet reformlarının uygulandığı bir il haline gelmiştir. Umumi müfettişlik teşkilatının kaldırılmasına kadar da Dördüncü Umumi Müfettişlik buradaki hizmetlerini sürdürmüştür.

(127) Naşit Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**. İstanbul: 1939. s.158.

(128) **Ulus**, 26 Temmuz 1937.

(129) **Ulus**, 5 Temmuz 1937.

E- UMUMİ MÜFETTİŞLİKLERİN KALDIRILMASI

Kuruldukları bölgelerde; emniyet ve asayişin sağlanmasından, eğitim ve sağlık işlerine yol yapımından halkın ekonomik durumunun iyileştirilmesine, kültürel ve sosyal faaliyetlerden ticarete kadar her alanda hizmet veren Umumi Müfettişlikler çok partili hayata geçildikten sonra 21.11.1952 tarihinde çıkarılan 5990 sayılı yasa ile yürürlükten kaldırılmıştır(130).

Umumi Müfettişlik teşkilatının kaldırılması ilk olarak 1948 yılı bütçe görüşmelerinde gündeme gelmiş, yapılan görüşmeler sonucunda Bakanlar Kurulu kararıyla Umumi Müfettişlik kadrosu (L) cetveline alınarak çalışmaları durdurulmuştur(131). 1951 yılı bütçe görüşmelerinde tekrar gündeme gelen Umumi Müfettişlikler, Demokrat Parti Diyarbakır Milletvekili M.Remzi Bucak tarafından eleştirilerek tamamen kaldırılmaları istenmiştir.

Bucak, Umumi Müfettişliklerin 1951 yılı bütçesi içerisinde yer almasını eleştirerek "İtiraf edeyim ki bu maddeyi (umumi müfettişlik giderlerine ait madde) gördüğüm zaman yüreğim titredi. Bu memleketin siyasi idari tarihinde kapkara bir leke olarak yer almış olan umumi müfettişlerin masraf bütçelerine, bir lira dahi olsun, Demokrat Parti Hükümetinin ilk bütçesinde bir paranın yer almış olması bendenizi üzüntüye sevk etmiştir. Maalesef biz bu takririmizle başımıza Demokles'in kılıcı gibi durmakta olan bu kurumun karşımızda durmasını istemiyoruz. Hükümetten bu kurum hakkında düşünceleri nedir, onu sormak istiyorum. Bir de bu menfur kurumu kaldırmayacaklar mı? Bu konuda açıklama rica ediyorum." demiştir. Bucak'ın konuşmasından sonra Bütçe Komisyonu adına söz alan Bolu Milletvekili Mahmut Güçbilmez ise "umumi müfettişlikler 1948'de Bakanlar Kurulu kararıyla (L) cetveline alınmış, bu suretle hayatına son verilmiştir. Fakat kanunları halen yürürlükte olduğu için Bakanlar Kurulu arzu ettiğinde bu kurumu yine uygulayabilir. Uygulanmasına

(130) Düstur, Üçüncü Tertip. c.34. s.91.

Zafer, 22 Kasım 1952.

(131) İl Genel Yönetimi, c.I. Ankara: İçişleri Bakanlığı İç Düzen yay. 1972. S.8. s.27.

karar verilecek mi, verilmeyecek mi? Bu hususa Bakanın karar vermesi gereklidir.” diyerek Umumi Müfettişlik teşkilatına ait kanunların kaldırılmasını istemiştir. İçişleri Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu ise umumi müfettişliklerle ilgili eleştirilere cevap vererek “İçişleri Bakanlığı merkez ve taşra teşkilatı ile ilgili bir kanun hazırlamaktadır. Bu kanun çıkartılınca umumi müfettişlikler tamamen ortadan kalkmış olacaktır. Demokrat Parti iş başında kaldığı müddetçe memleketin başında Demokles’in kılıcı bulunamaz.” demiştir(132).

Ancak, umumi müfettişliklerin kaldırılması İçişleri Bakanının belirttiği merkez ve taşra teşkilatı kanununun çıkartılması bile beklenmeden gerçekleşmiştir. Diyarbakır Milletvekili Remzi Bucak 24 Ocak 1952 tarihinde Umumi Müfettişlik teşkilatına dair ek ve tadillerin yürürlükten kaldırılması hakkındaki kanun teklifini TBMM’ye sunmuştur.

İdari sistemde ülke düzeyinde etkili bir yasanın kaldırılması, genelde tasarı olarak düzenlenmesi geleneğine uymayan bir yöntem benimsenerek Meclise sunulan bu teklif, umumi müfettişliklerle ilgili ağır suçlamaları içermektedir. Umumi müfettişliklerin idari ve siyasi tarihimizde iğrenç ve korkunç kanlı sayfalar açtıklarını iddia eden Bucak, Meclise sunduğu teklifinde Umumi Müfettişliklerin kaldırılması ile ilgili gerekçelerini şöyle dile getirmiştir(133):

“Lozan Anlaşmasıyla bugünkü milli sınırlar içinde müstakil ve kuvvetli bir devlet olarak teşekkül ve şekillendikten kısa bir zaman sonra, İmparatorluk devrindeki vilayet, liva ve kaza esasına dayanan idari bölünme şekli terk edilmiş, yerine bugünkü vilayet, kaza ve nahiye esasına dayanan idari bölünme şekli kabul edilmiş ve bu suretle vilayetlerimizin sayısı 63’e çıkmıştır.

Ancak, siyasi düşüncelerle, gereğinden fazla küçültülerek meydana getirilen illerden bazılarının iktisadi, teknik ve coğrafi özellikleri göz önünde bulundurularak beyinlerinde umumi ve müşterek bir takım menfaatlerin mevcut olabileceği düşünülmüş ve bu gibi illerin bir merkezden ve bir elden

(132) Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, c.5. Ankara: 1951. s.663.

(133) TBMM Zb. C. c.16. s.224.

idaresini sağlamak amacıyla halen kaldırılmasını istediğimiz 16.07.1927 gün ve 164 sayılı kanunla, Umumi Müfettişlikler kurulmuştur.

Ancak ne garip ve acı bir gerçektir ki, Umumi Müfettişliklerin kurulmasından kaldırılmasına kadar geçen zamana şöyle bir baktığımızda, adı geçen idareye tabi tutulmak şanssızlığına uğramış olan vilayetlerimizde tesis ve kuruluş amacıyla en ufak bir bayındırlık eserine rastlanmamakta bilakis hemen her köşesinden 'Hindistan Valii Umumiliği' idare tarzı ve kokusu gelmektedir. Bu bakımdan, Umumi Müfettişlikler idari ve siyasi tarihimize, iğrenç ve korkunç kanlı sayfalar eklemekten başka bir iş görmemişlerdir.

Bu nedenle tesis ve teşekkül amacından tamamen ayrılarak hatta aksine bir hedef takip ederek en az on altı vilayetimizde adı ancak iğrenti ve ürperme ile hatırlanabilen bu Umumi Müfettişlik kurumunun tarihi rollerini artık bitirdikleri bir gerçektir.

Bugün içinde bulunduğumuz demokratik devir ve anlayış havası içinde ise geçmiş bu kadar kanlı ve korkunç olan bir idari şeklin kanunlarının, halen kanunlarımız arasında canlı olarak yer alması endişeye neden olmakta ve 1951 Bütçe görüşmeleri sırasında da belirttiğimiz gibi adeta Demokles'in kılıcı gibi başımızın üzerinde bir tehdit ve terör aracı olarak yaşatıldığı kanaatini vatandaş da endişe ile hissetmektedir.

Sabıkali devirler yaratmamak azminde olan demokratik zihniyet ve anlayışın temsilcisi olan iktidarımızın, umumi müfettişlikleri hortlatabilecek olan 1164 sayılı Kanunu, bütün ek ve tadilleriyle birlikte yürürlükten kaldıracağı inancıyla bu kanun teklifini arz ve teklif ediyorum."

Umumi Müfettişlikleri Demokles'in kılıcına benzeterek terör ve tehdit aracı olarak gören Bucak'ın bu teklifinde ne kadar objektif olduğu tartışılır. Umumi müfettişliklerin hiçbir bayındırlık eseri yapmadığını iddia eden Bucak, ya müfettişliklerin çalışmalarını hiç araştırmamış, ya da yaptıkları faaliyetleri görmemezlikten gelmiştir.

Bucak'ın teklifi İçişleri ve Bütçe Komisyonlarında da görüşülmüş, komisyonlar gerekçeleri haklı bularak umumi müfettişlik teşkilatının kaldırılması isteğini uygun bulmuştur. Komisyonların raporlarından sonra 21.11.1952 tarihinde

Umumi Müfettişlik teşkilatının kaldırılmasına dair 5990 sayılı kanun çıkartılmış, bu yasayla umumi müfettişliklerin görevleri sona ermiştir. 25.06.1927 tarih ve 1164 sayılı Umumi Müfettişlik teşkiline dair kanun ile, bu kanuna ek ilgili kanunlar, hükümler ve teşkilat kadroları tamamen yürürlükten kaldırılmıştır(134).

(134) Dstr, nc Tertip. c.34. s.91.

SONUÇ

Cumhuriyet dönemi yönetim tarihinde 25 senelik bir hayata sahip olan Umumi Müfettişliklerin, idari ve siyasi tarihimizdeki yerini saptamaya yönelik bu çalışmada varılan sonuç ne olmuştur? Bunu bölüm, bölüm şöyle özetleyebiliriz.

Umumi Müfettişlik teşkilatı her ne kadar Cumhuriyet döneminde uygulanmışsa da bu teşkilatın temeli 1864 tarihli İdare-i Vilayet Nizamnamesinde atılmıştır.

Araştırmamın giriş bölümünde de belirttiğim gibi Osmanlı İmparatorluğu tarihinde yeni yöneliş ve arayışlar dönemi olan Tanzimat'tan önceki klasik yönetim yapısının özelliği, tüm otorite ve yetkileri tek elde toplayan katı bir merkezilik anlayışıdır. Bu dönemde merkezi yönetim, Padişahın doğrudan ve mutlak otoritesine dayanırken, taşra yönetimi merkezin tam denetimi altında tutulmuştur.

Tanzimat döneminde idari yapıyı incelediğimiz zaman ise ilk başta, Tanzimat'tan önceki dönemde uygulanan merkezilik anlayışının hem merkezi yönetimde hem de taşra yönetiminde yoğun bir şekilde devam ettiği görülmüştür. Ancak Tanzimat'tan sonra uygulanan koyu merkeziyetçilik uygulamalarının sakıncaları çok geçmeden belirmiş, bu uygulamalar merkezi yönetimin işlerini ağırlaştırdığı gibi yerel yönetimleri de işlerlikten yoksun bırakmıştır. Böylece Tanzimat yönetimi sürececek olan bir ikilemle karşılaşmıştır. Bir yandan yönetimin etkin ve hızlı işleyebilmesi için yerel yöneticilere yeterince eylem özgürlüğü ve yetki tanımak isterken, öte yandan ayrılıkçı eğilimlerin kök saldığı geniş bir imparatorluk üzerinde merkezi birlik ve denetimi sağlamak amaçlanmıştır. Ancak alınan tüm tedbirlere rağmen merkezilik eğilimi başarıya ulaşmamış, ülkenin her yanında bu eğilime karşı ayaklanmalar çıkmıştır. Hem bu ayaklanmaların etkisi hem de Tanzimat Fermanının getirdiği yenilikleri yetersiz bulan batılıların baskısı sonucu, Osmanlı Devleti Islahat Fermanı adı verilen yeni bir reform fermanı

hazırlamıştır. 1856 Islahat Fermanından sonraki gelişmeler ve Osmanlı vilayet yönetiminin aldığı biçim, günümüz Türkiye'sinin yönetsel yapısını büyük ölçüde etkilemiş hatta belirlemiştir diyebiliriz. Bu dönemde 1864 İdare-i Vilayet Nizamnamesinin çıkartılmasıyla yönetsel bölünme alanında yeni bir düzenlemeye gidilmiş, en büyük yönetim birimi eyaletten vilayete çevrilmiştir. Bu nizamnameye göre; vilayetler sancaklara(liva), livalar kazalara, kazalar da köylere ayrılmaktadır. Yöneticilere gelince; bunlar vilayette vali, sancakta mutasarrıf, kazada ise kaymakamdır.

1864 Nizamnamesini bütün imparatorlukta uygulamaya cesaret edemeyen Bab'ıali, bir ön uygulama alanı seçmiş ve böylelikle Tuna vilayeti bu nizamnamenin uygulanabileceği eyalet olarak seçilmiş; Niş, Vidin ve Silistre eyaletleri "Tuna Vilayeti" olarak birleştirilmiştir. Gerek Islahat Fermanının yarattığı tepkiler, gerekse o zamana kadar vilayet idaresinde görülen aşırı düzensizlik, Tuna bölgesinde huzursuzluğun artmasına ve dış devletlerin buradaki halkı kışkırtmasına neden olmuştur. Bu uygulamanın ilk olarak Tuna bölgesinde gerçekleşmesinde de saydığımız bu nedenler etkili olmuştur.

Tuna bölgesindeki bu uygulamanın, Şeyh Sait isyanından sonra hem Doğu Bölgesindeki huzursuz ortamın düzeltilmesi hem de ekonomik, sosyal ve coğrafi yönden ortak özelliklere sahip iller arasındaki koordinasyonu sağlamak amacıyla kurulan Umumi Müfettişlik teşkilatıyla benzer özellikler gösterdiği saptanmıştır. Tuna vilayetinde en yetkili kişi ve padişahın buradaki temsilcisi olan vali ile, umumi müfettişlik bölgesindeki en yüksek idari amir olan umumi müfettişin görev ve yetkilerinin hemen hemen aynı olduğu tespit edilmiştir. Hem vali, hem de umumi müfettiş görev alanları içinde güvenliği sağlamak, iller arasındaki koordinasyonu kurmak, halkın refah ve huzurunu sağlamak, kanun ve nizamnamelerin uygulanmasını sağlamakla görevlidirler. Bu iki uygulama arasındaki benzerlikler bizi, umumi müfettişlik teşkilatının temellerinin 1864 İdare-i Vilayet Nizamnamesiyle atıldığı sonucuna götürmüştür.

1864 nizamnamesinin başarılı sonuçlar vermesinden sonra 1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesinin çıkartıldığını görüyoruz. Meşrutiyet

dönemlerinde de uygulanan bu nizamname, 1913 İdare-i Umumiye Vilayet Kanununun çıkartılmasına kadar yürürlükte kalmıştır.

1913 İdare-i Umumiye Vilayet Kanunundan önce 1902 yılında Rumeli Vilayetleriyle ilgili olarak çıkarılmış olan talimatnameye dikkat çekilerek, umumi müfettişlik teşkilatının ilk kez bu talimatname ile Türk idari sisteminin içersine girdiği tespit edilmiştir.

Bu talimatnameye bağımlı olarak Hüseyin Hilmi Paşa'nın ilk umumi müfettiş olarak Makedonya'ya atandığı ve bu bölgedeki emniyet ve asayişin düzeltilmesinden, ekonomik yaşayışın yükseltilmesinden ve eğitim işlerinin geliştirilmesinden sorumlu olduğu belirtilmiştir.

1902 talimatnamesi ile ilk kez Türk idari sisteminin içersine giren umumi müfettişlik teşkilatının hem 1913 İdare-i Umumiye Vilayet Kanunu'nda hem de 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yer alan umumi müfettişlik teşkilatının kurulmasıyla ilgili düşüncelere basamak teşkil ettiği açıklanmıştır.

1913 yılında çıkarılan yeni kanun ile yönetim birimleri yine vilayet, sancak, kaza ve nahiye şeklinde belirlenmiştir. Bu kanunun bizim için en önemli maddesi ise Umumi Müfettişlik Teşkilatının kurulmasıyla ilgili bölümü olmuştur. Bu bölüm maddeleriyle birlikte verilerek, 1927 yılında kurulan umumi müfettişlik teşkilatıyla arasındaki benzerlikler ortaya çıkarılmıştır. 1913 İdare-i Umumiye Vilayet Kanunu'nun uygulanmasına geçilemediği için umumi müfettişlik teşkilatının da Osmanlı idari sisteminde sadece kağıt üzerinde yerini aldığı, idari yaşamda herhangi bir faaliyette bulunamadığı belirtilmiştir.

Umumi Müfettişlik teşkilatının Osmanlı dönemindeki gelişimi bu şekilde belirlendikten sonra Yeni Türkiye Devletinin idari yapısındaki gelişmeler incelenerek umumi müfettişliklerin bu yapı içerisindeki yeri saptanmaya çalışılmıştır.

Yeni Devlet kurulduktan sonra idari yapıdaki değişimler Anayasal döneme geçişle başlamış, 24 maddelik kısa bir anayasa olan 1921 Anayasası'nın 14 maddesi yönetimle ilgili maddeleri içermiştir. Bu anayasayla liva birimi kaldırılarak yönetim birimi; vilayet, kaza, ve nahiye şeklini almıştır. 1921 Anayasası'nın yönetimle ilgili son iki maddesi Umumi Müfettişlik

teşkilatına ayrılmıştır. Bu maddeler incelendikten sonra Meclisteki görüşmeler aktararak umumi müfettişliklerin Türkiye mülki teşkilatının, vilayet, kaza ve nahiye şeklinde sıralanan kademelerinden biri gibi düşünülmediği, ayrıca bir çeşit bölge kuruluşları da olmadığı belirlenmiştir. Umumi Müfettişlik teşkilatının Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yer almasından sonra Bakanlar Kurulunca 5 Ekim 1921 tarihinde umumi müfettişliklerle ilgili bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Bu çalışmayla ilk kez yayınlanan bu tasarı, umumi müfettişliklerin görev ve yetkileriyle hangi bölgelerde kurulacakları ortaya çıkarılmıştır. Hem olağanüstü güç şartların olması, hem de 1921 Anayasası'nın kısa dönemli bir anayasa olması umumi müfettişlik teşkilatının oluşturulmasını engellemiştir. 1924 Anayasası'nda ise bu teşkilata hiç yer verilmediği görülmektedir.

1864 İdare-i Vilayet Nizamnamesiyle temelleri atılan, 1913 İdare-i Umumiye Vilayet Nizamnamesi ve 1921 Anayasası metinlerinde yer alan umumi müfettişlik teşkilatının uygulanmasına 1927 yılında geçildiği saptanmıştır.

1921 Anayasası'yla belirlenen yeni idari bölünmeyle liva birimi kaldırılmış, bunun sonucu olarak da fiziki sınırları küçük çok sayıda il oluşmuştur. Eski sistemde üç-beş livanın birleşmesiyle bir vilayet oluşmuş ve livaların geliri de bağlı oldukları vilayette toplanmıştır. Toplanan gelir de her livaya eşit olarak dağıtılmıştır. Böylelikle iller arasındaki ekonomik denge korunmuştur. Ancak yeni idari bölünme bu dengeleri bozmuş, bazı livalar kendi nüfuslarını bile besleyemez duruma düşmüşlerdir. Hükümetin yeni idari bölünmeden kaynaklanan sorunları umumi müfettişlik teşkilatıyla çözümlmeye çalıştığı saptanmıştır. Umumi müfettişliğin kurulması ile ilgili aşamalar da ayrıca belirtilmiştir. Umumi Müfettişliğin ilk olarak doğu bölgesinde kurulduğu saptanmış ve bunun nedenleri açıklanmıştır.

Birinci Umumi Müfettişliğin kuruluşu ile ilgili bilgiler verildikten sonra çalışmaları üzerinde durulmuş, ayrıca burada görev yapan müfettişlerin biyografileri sicil dosyalarından yararlanılarak sunulmuştur. Birinci Umumi Müfettişlik incelenirken bölgenin sosyo-ekonomik yapısı üzerinde durulmuş, umumi müfettişliğin çalışmaları bu yapı içerisinde değerlendirilmiştir. Birinci

Umumi Müfettişliğin bölgede emniyet ve asayişin sağlanmasına önem verdiği, kalkınma faaliyetlerinin bölgede huzur ve istikrarın sağlanmasından sonra başladığı belirtilmiştir. Ayrıca bu müfettişliğin incelenmesi sırasında 1936 yılında yapılan umumi müfettişler konferansı hakkında da bilgi verilmiş, bu konferansta müfettişlerin sunduğu raporlar ilk kez bu araştırma ile gün ışığına çıkarılmıştır. Raporlarla; umumi müfettişlik bölgeleri, bu bölgelerin o dönemlerdeki sorunları, umumi müfettişlerin bölgelerinde yürüttükleri hizmetler kendi ağızlarından aktarılmıştır.

Birinci Umumi Müfettişliğin başarılı çalışmalarının hükümeti cesaretlendirdiği ve diğer bölgelerde de bu teşkilatın kurulması için harekete geçildiği tespit edilmiştir.

İkinci Umumi Müfettişliğin Trakya'da kurulduğu belirlenmiş, bu bölgenin seçilmesinin nedenleri de ayrıca açıklanmıştır. Balkanlar'dan gelen göçmenlerin iskan edilmesi bu müfettişliğin yürüttüğü en önemli çalışma olarak tespit edilmiştir.

Bunların yanısıra İkinci Umumi Müfettişliğin köy kalkınmasına verdiği önem de belirtilmiştir. Ayrıca, bu müfettişlikte görev yapan umumi müfettişlerin biyografilerine yer verilmiş ve ikinci umumi müfettişliğin çalışma alanı çizilmiştir.

Üçüncü umumi müfettişlik incelenirken; Doğu Bölgesinde kurulma nedenleri üzerinde durulmuş, bölgede yürütülen kalkınma faaliyetleri belirtilmiş, ayrıca burada görev yapan umumi müfettişler hakkında da bilgi verilmiştir.

Dördüncü Umumi Müfettişliğin kurulmasında ise; birinci ve üçüncü umumi müfettişliğin varlığına rağmen Dersim için ayrı bir umumi müfettişlik oluşturulmasına dikkat çekilmiştir. Dersim'in sosyo-ekonomik yapısı incelenerek burada hakim olan aşiret sisteminin üzerinde durulmuştur. Dersim için Cumhuriyet döneminden önce yapılan ıslahat çalışmalarına yer verilmiş, ancak bunların kalıcı olmadığı saptanmıştır. Cumhuriyet döneminde ise Dersim için kalıcı çözümler üretildiği gözlenmiş, Dördüncü Umumi Müfettişliğin de bu çözümlerin bir parçası olduğu tespit edilmiştir. Dördüncü Umumi Müfettişliğin

bu bölgede yürüttüğü kalkınma faaliyetleri ve bu faaliyetler sonucu Dersim’de görülen gelişme de ayrıca belirtilmiştir.

Dördüncü Umumi Müfettişliğin kaldırılmasından sonra umumi müfettişliklerin idari yapıdaki yeri de noktalanmıştır. Umumi müfettişliklerin çok partili hayata geçildikten sonra kaldırıldığına dikkat çekilmiştir. Umumi müfettişlik teşkilatının kaldırılacağına dair Bakanlar Kurulunun bir yasa tasarısı hazırlayıp Meclise sunmadığı, Demokrat Parti milletvekili M.Remzi Bucak’ın umumi müfettişliklerin kaldırılması ile ilgili Meclise sunduğu teklifin görüşülerek kabul edildiği, böylece bu örgütün kaldırıldığı tespit edilmiştir. Meclise sunulan bu teklifin umumi müfettişliklerle ilgili ağır suçlamalar içerdiği de gözlenmiştir.

Bucak’ın teklifinin kabul edilmesinden sonra 21.11.1952 tarihinde çıkartılan 5990 sayılı kanunla, 25.06.1927 tarih ve 1164 sayılı kanunla kurulan Umumi Müfettişlik teşkilatının yürürlükten kaldırıldığı belirlenmiştir.

Bölüm bölüm tespit ettiğimiz sonuçların dışında, umumi müfettişliklerle ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursak; Cumhuriyet dönemi yönetim tarihinde 25 senelik bir hayata sahip olan umumi müfettişliklerin hem üstlendikleri idari görevle, hem yürüttükleri kalkınma faaliyetleriyle hem de ulusal birliği ve bütünlüğü sağlamaya yönelik çalışmalarıyla, Yeni Devlet’in yapılanmasında önemli bir rol üstlendiklerini görüyoruz.

Kuruldukları bölgelerde; emniyet ve asayişin sağlanmasından, eğitim ve sağlık işlerine, yol yapımından halkın ekonomik durumunun iyileştirilmesine, kültürel ve sosyal faaliyetlerden ticarete kadar her alanda hizmet veren umumi müfettişlikler Yeni Devlet’in kalkınmasına destek olmuşlardır.

Umumi müfettişlikler vilayet, kaza gibi bir idari bölünme birimi olmamalarına rağmen çalışma bölgeleri içinde hükümetin, bakanlıkların temsilcisi olarak geniş yetkilerle donatılmışlar, valilerden görüş alma, direktif verme, sonuçları alma, devlet dairelerinin işleyişini denetleme gibi yetkilere sahip olarak Yeni Devletin idari yapısı içinde belli bir yere sahip olmuşlardır.

Umumi müfettişlikler, Cumhuriyet reformlarını i lerine sindiremeyen ve devlete karşı ayaklanan gruplarla da mücadele ederek, bunlara karşı almış oldukları tedbirlerle, ulusal birliği ve bütünlüğü sağlamaya çalışmışlardır.

Umumi müfettişlikleri bugünün şartları içerisinde değerlendirdiğimiz zaman sahip oldukları olağanüstü yetkileri eleştirebiliriz. Ancak o günün şartlarında normal yetkilerle ne güvenlik sağlanabilirdi, ne de istikrar. Güvenliğin ve istikrarın olmadığı bir ortamda da kalkınma faaliyetlerini yürütmek her halde sadece hayal olurdu.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a) Belgesel Nitelikli Kaynaklar

Ayın Tarihi, S.37. İstanbul: Devlet Matbaası. 1936.

B.C.A., Bakanlar Kurulu Kararları, Depo Klasör No:42, Dosya No:8.

_____, Depo Klasör No:54, Dosya No:10.

_____, Dosya No:26, S.598.

_____, Dosya No:28, S.2/303.

_____, Depo Klasör No:43, Dosya

No:15, Belge No:7.

_____, Depo Klasör No:57, Dosya No:40,

Belge No:16.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Müfettişi Umumilik Kanun Layihası.

Karar No:1115, c.No:3. Sıra No:253.

Düster, İkinci Tertip. c.5. Dersaadet: 1330.

Üçüncü Tertip. c.1-9. İstanbul: 1929.

Üçüncü Tertip. c.17. İstanbul: 1936.

İçişleri Bakanlığı Arşivi, Sicil Dosya No: 1222.

_____, Sicil Dosya No:1643.

_____, Sicil Dosya No: 2851.

_____, Sicil Dosya No: 4072.

Sicilli Kavanini. c.12. Ankara: Cihan Kitabevi. 1935.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları. c.1. Ankara: TBMM

Basımevi. 1980.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. c.3. Ankara: TBMM

Matbaası. 1940.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. c.7. Ankara: TBMM Basımevi. 1944.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. c.5. Ankara: TBMM Basımevi. 1951.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. c.13. Ankara: TBMM Matbaası. 1958.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. c.1. Ankara: TBMM Matbaası. 1959.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. c.33. Devre 2. İçtima Senesi 4.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. 1164 Numaralı Kanun Dosyasından 240 Sıra Sayılı Basma Yazı.

Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun Ve Umumi Müfettişlik Kadrosu. T.C. Dahiliye Vekaleti İdare-i Umumiye Vilayeti Müdüriyeti Umumiyesi. S.5903. Ankara: 1927.

Umumi Müfettişlik Kanununun Tatbikine Dair Talimatname. Ankara: Gün Matbaası. 1927.

b) Gazete ve Dergiler

Cumhuriyet.

Diyarbakir.

Hakimiyet-i Milliye.

Son Posta.

Tan.

Ulus.

Yeni Yurd.

Yurd.

Zafer.

İdare Dergisi.

Trakya Dergisi.

c) Araştırmalar

AKŐİN,Sina. **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**. İstanbul: 1980.

ALDAN,Mehmet. **İz Bırakan Mülki İdare Amirleri**. Ankara: İçişleri
Bakanlığı yay. 1990.

_____. "Tahsin Uzer", **İdare Dergisi**. S.377. Ankara: 1988.

AYBARS,Ergün. **İstiklal Mahkemeleri**. İstanbul: 1995.

AYDEMİR,Şevket Süreyya. **İkinci Adam**. c.1. İstanbul: 1966.

ATATÜRK,Mustafa Kemal. **Nutuk**. c.I-II. Ankara:1986.

BAYRAK,Mehmet. **Kürt Sorunu**. İstanbul: 1993.

BAYUR,Yusuf Hikmet. **Türk İnkılabı Tarihi**. c.I-Kısım II. Ankara: TTK
yay. 1991.

BERKES,Niyazi. **Türkiye'de Çağdaşlaşma**. Ankara: 1973.

CEMAL,Behçet. **Şeyh Said İsyanı**. İstanbul: 1955.

C.H.F. 10. Yıldönümü Rehberi (1923-1933). Ankara: 1933.

C.H.P. 4.Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (9-16 Mayıs 1935).
Ankara: Ulus Basımevi. 1935.

ÇADIRCI,Musa. **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve
Ekonomik Yapıları**. Ankara: TTK yay. 1991.

Diyarbakır İl Yıllığı. Ankara: 1973.

ERDEHA,Kamil. **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**. İstanbul: 1993.

ETİ,Usman. **Milli Şef İsmet İnönü'nün Güneydoğu Gezileri**. İstanbul:
1940.

GÜN,İsmail-ANKARA,Mahmut. **Kazım Dirik**. İzmir: 1971.

GÜNEŞ,İhsan. **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel
Yapısı (1920-1923)**. Eskişehir: 1985.

Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi. İstanbul: Cumhuriyet
Matbaası. 1939.

İĞDEMİR,Uluğ. **Sivas Kongresi Tutanakları**. Ankara: TTK yay. 1969.

İl Genel Yönetimi. c.1. Ankara: İçişleri Bakanlığı yay. 1972. S.8.

- KARAL, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi**. c.5. Ankara: TTK yay. 1983.
- KILI, Suna-GÖZÜBÜYÜK, Şeref. **Türk Anayasa Metinleri**. Ankara: İş Bankası yay. 1985.
- MARDİN, Şerif. **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**. Ankara: İş Bankası yay. 1964.
- MUMCU, Ahmet. "1924 Anayasası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**. c.II. S.5. Ankara: 1986.
- OKANDAN, Recai Galip. **Amme Hukukumuzun Ana Hatları**. İstanbul: İÜHF yay. 1977.
- _____. **Amme Hukukumuzda İkinci Meşrutiyet Devri**. İstanbul: 1947
- ORTAYLI, İlber. **Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği**. Ankara: 1985
- _____. **Türkiye İdare Tarihi**. Ankara: TODAİE yay. 1974.
- _____. **Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)**. Ankara: TODAİE yay. 1974.
- _____. **Türkiye'de Taşra Yönetimi ve Yöneticiliğinin Evrimi**, Ankara: 1976.
- ÖZBUDUN, Ergun. **1921 Anayasası**. Ankara: 1992.
- ÖZMEN, Abidin. "Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce", **İdare Dergisi**. S.184. Ankara: 1947.
- _____. **Trakya**. Ankara: İçişleri Bakanlığı yay. 1948. Seri No.4. S.2.
- ÖZTÜRK, Kazım. **Türk Parlamento Tarihi**. c.I. Ankara: 1993.
- PAYASLIOĞLU, Arif. **Merkezi İdarenin Taşra Teşkilatı Üzerine Bir İnceleme**. Ankara: TODAİE yay. 1966.
- SELEK, Sabahattin. **Anadolu İhtilali**. c.I. İstanbul: 1976.
- SENCER, Muzaffer. **Türkiye'nin Yönetim Yapısı**. İstanbul: 1986.
- SOYAK, Hasan Rıza. **Atatürk'ten Hatıralar**. c.1. İstanbul: 1973.
- ŞİMŞİR, Bilal. **İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938)**. Ankara: 1975.

TANÖR,Bülent. **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**. İstanbul: Der.yay. 1992.

_____. **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**. İstanbul: 1992.

TİMUROĞLU,Vecihi. **Dersim Tarihi**. Ankara: 1991.

TOSUN,Mustafa. **Türkiye'de Valilik Sistemi**. Ankara: TODAİE yay. 1970.

TÖNÜK,Vecihi. **Türkiye'de İdare Teşkilatının Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu**. Ankara: İçişleri Bakanlığı yay.1945. Seri:3. S.1.

TUNÇAY,Mete. **T.C.'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**. İstanbul: 1992.

TURAN,Şerafettin. **Türk Devrim Tarihi II**. Ankara: Bigi yay. 1992.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938). Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı yay. 1972.

ULUĞ,Naşit. **Derebeyi ve Dersim**. Ankara: Hakimiyet-i Milliye Matbaası. 1932.

_____. **Tunceli Medeniyete Açılıyor**. İstanbul: 1939.

UZER,Tahsin. **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi**. Ankara: TTK yay. 1987.

UZUNÇARŞILI,İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi**. c.1. Ankara: 1988

_____. **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**. Ankara: TTK yay. 1984.

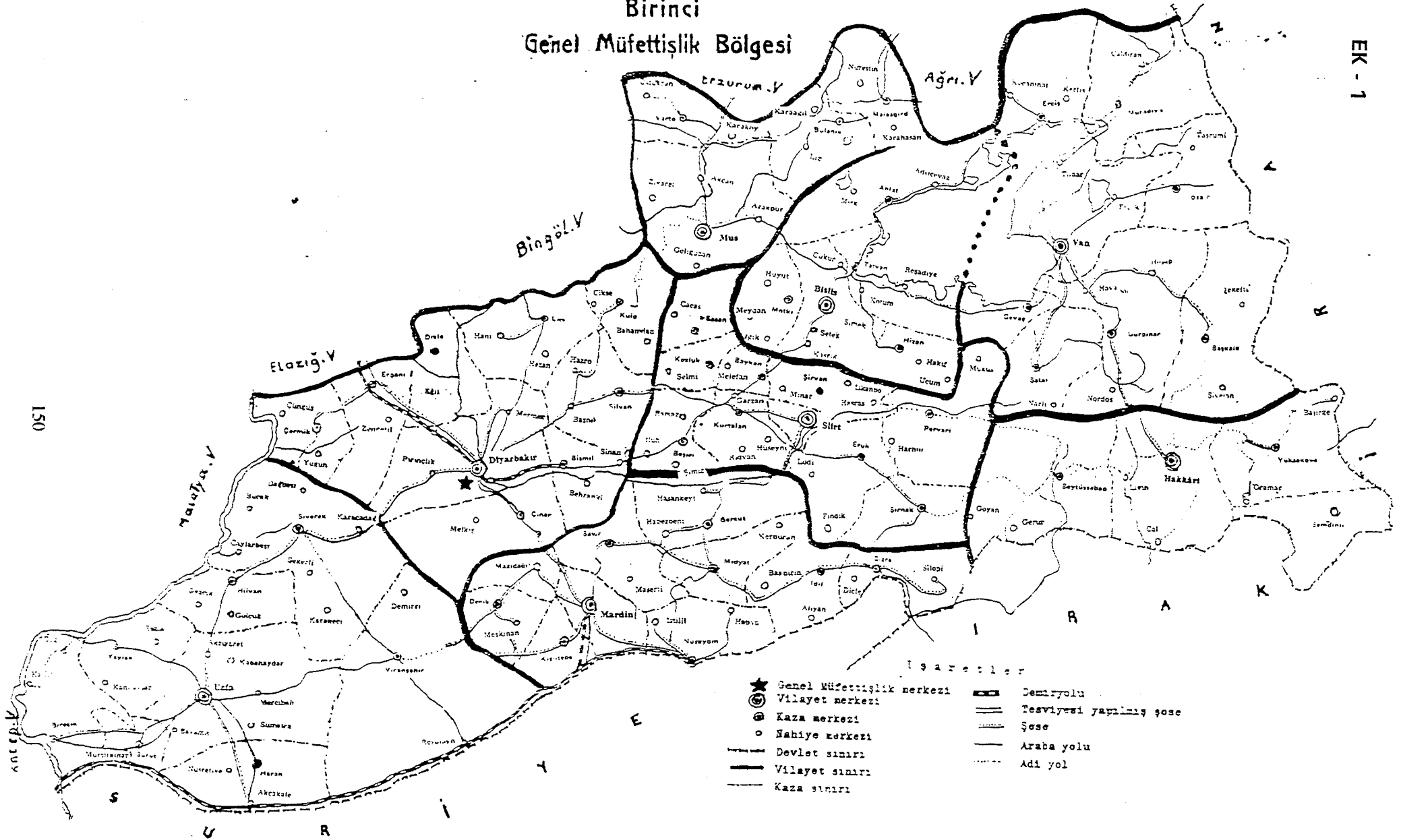
_____. **Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları**. c.1-2. Ankara: TTK yay. 1984.

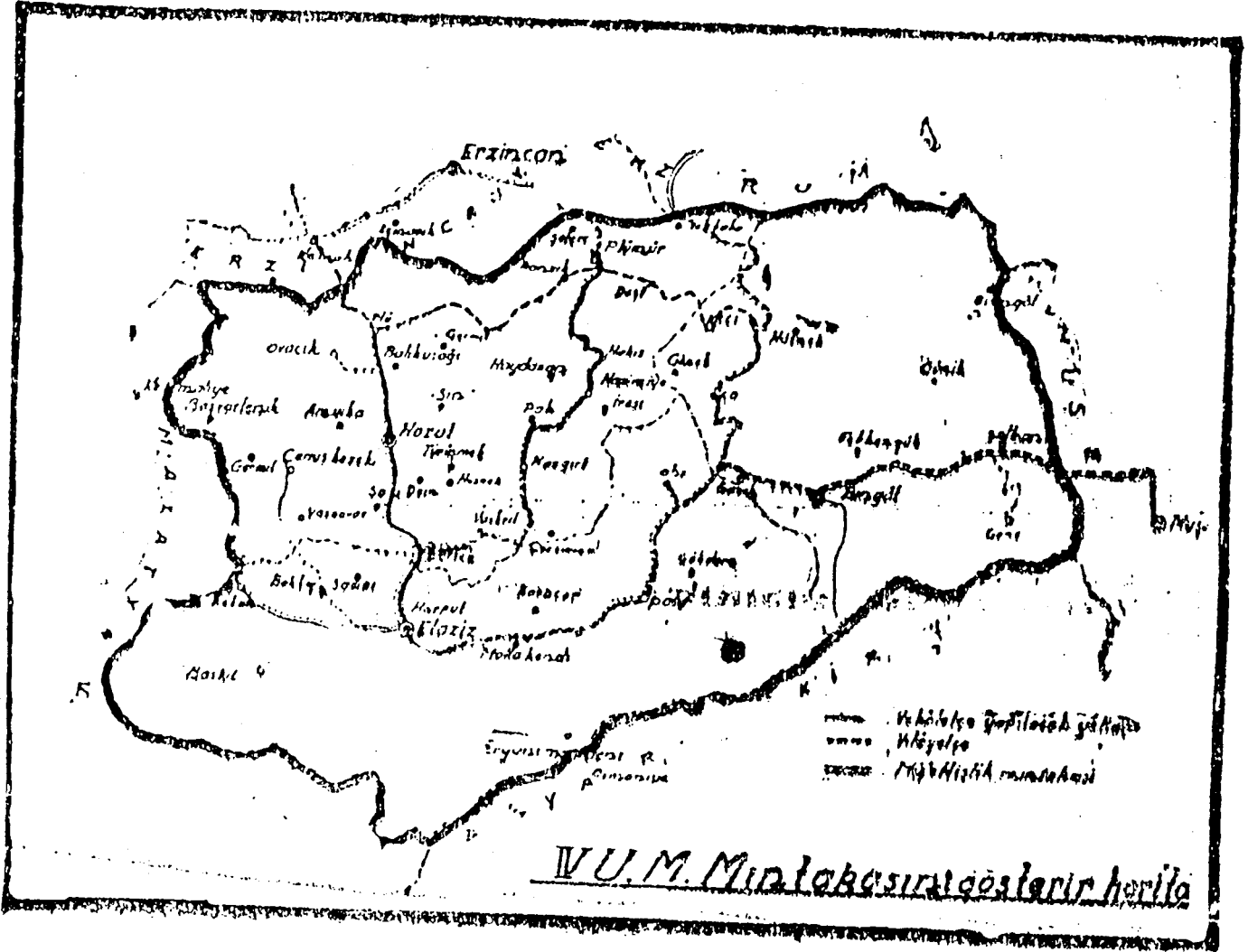
Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen Toplantı Zabıtları İle Rapor ve Hülasası. Ankara: Baş Vekalet Matbaası. 1937.

YAYLA,Yıldızhan. **Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri**. İstanbul: 1982.

Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi

EK - 1

TRAKYA UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİ KÖY BÜROSU YAYINLARI

KEMAL ŞAĞBAN	<i>Yeni Arıcılık</i> , Edirne İl Basımevi, 1936
RAHMİ YILDIZOĞLU	<i>Hayvan Yemlerinden Sudan Çayırı</i> , Edirne İl Basımevi, 1936
MUZAFFER SAYMAN	<i>Çayırıcılık üzerine öğütler</i> , Edirne İl Basımevi, 1936
CEMAL TANIŞMAN	<i>Gübre</i> , Edirne İl Basımevi, 1936
SELAHATTİN KANDEMİR	<i>Köylüye Türkiye Coğrafyası Bilgileri</i> , İstanbul, Halk Basımevi, 1936
" "	<i>Köylüye Cumhuriyet Tarihi</i> , İstanbul, Halk Basımevi, 1936
" "	<i>Tarihi Eserlerimizi Sevelim Ve Koruyalım</i> , İstanbul, Halk Basımevi, 1936
" "	<i>Türk Kadını Köylü Kadını</i> , İstanbul, Halk Basımevi, 1936
ENVER AKDOĞAN	<i>Sun'î Tohumlama</i> , İstanbul, Halk Basımevi, 1936
SALAHATTİN BATU	<i>Hayvan Bakımı</i> , İstanbul, Halk Basımevi, 1936
" "	<i>Köy Kütüğü ve Köy Anketi</i> , Edirne, Aziz Basımevi, 1936
Dr.LÜTFİ OĞUL TÜRK	<i>Boğmaca Öksürüğü</i> , İstanbul, Cemal Azmi Basımevi, 1936
" " " "	<i>Kokain-Heroin</i> , İstanbul, Cemal Azmi Basımevi, 1936
Dr.TALAT İÇBİLEN	<i>Köylüye Kızıl, Kızamık ve Kabakulak Hastalığı İçin Öğütler</i> , İstanbul, Cemal Azmi Basımevi, 1936

İSMET İNÖNÜ-CELAL BAYAR	<i>Küçük San'atler Kongresinde İsmet İnönü Ve Celal Bayar'ın Nutukları</i> , İstanbul, Halk Basımevi, 1937
Dr.İZZET ARKAN	<i>Köylüler İçin Sıtma Hakkında Kısa Bilgiler</i> , İstanbul, Halk Basımevi, 1936
M. ZİHNİ DERİN	<i>Kavak Ağaçları</i> , Edirne İl Basımevi, 1937
KEMAL ATATÜRK	<i>1 İkciteşrin 1936'da Atatürk'ün Kamutay'daki Nutku</i> , İstanbul, Halk Basımevi, 1936
M. ZİHNİ DERİN	<i>Arılı Kovanların Kış Durumuna Konulması</i> , İstanbul, Halk Basımevi, 1936
RAŞİT DEMİRTAŞ	<i>Aile Ocağı</i> , İstanbul, Halk Basımevi, 1937
A. ENVER AKDOĞAN	<i>Keneler = Sakırgalar, Kan İşeme Hastalığı ve Bunlarla Savaş Yolları</i> , İstanbul, Halk Basımevi, 1937
ASIM AYKURT	<i>Yeni İpekböcekçiliği Klavuzu</i> , İstanbul, Halk Basımevi, 1937
A. ENVER AKDOĞAN	<i>At Yetiştiriciliğinde Aşım Durakları ve Faydaları</i> , İstanbul, Halk Basımevi, 1937
ASIM AYKURT	<i>Yeni Dutçuluk Bilgisi</i> , İstanbul, Halk Basımevi, 1937
SALİH ZEKİ ÇAMLICA	<i>Tavşancılık</i> , İstanbul, Halk Basımevi, 1937
A. ENVER AKDOĞAN	<i>Kümes Hayvanlarının Adi ve Bulaşıcı Hastalıkları I</i> , İstanbul, Halk Basımevi, 1937
" " "	<i>Kümes Hayvanlarının Adi ve Bulaşıcı Hastalıkları II</i> , İstanbul, Halk Basımevi, 1937
KEMAL ATATÜRK	<i>Atatürk'ün Nutku</i> , Edirne İl Basımevi, 1937
İHSAN TANÜLKÜ	<i>Tapu İşleri</i> , İstanbul, Halk Basımevi, 1937
HAYRETTİN AYIŞIK	<i>Köy Muhtarlarının Adli Vazifeleri</i> , İstanbul, Halk Basımevi, 1937
Ş.M.ERDEN-M.ÜNSAL	<i>Vergiler</i> , İstanbul, Halk Basımevi, 1937

C. ATAY

Köy Muhtarlarının Kültürel Ödevleri, İstanbul,
Halk Basımevi, 1937

FEVZİ ÜLGEN

Köy Muhtarlarına Ziraat Bilgileri, İstanbul, Halk
Basımevi, 1937

M. GİRAY

Köylüye Hayvancılık Bilgileri, İstanbul, Halk
Basımevi, 1937

DÖRDÜNCÜ UMUMİ MÜFETTİŞ ABDULLAH ALPDOĞAN'IN UMUMİ MÜFETTİŞLER KONFERANSINDA SUNDUĞU RAPOR

Başbakanın 1935 yılında yaptığı doğu seyahati sonrasında yazdıkları yüksek raporlarında Dersim ve çevresi için kaydedilen görüşler Bakanlar Kurulunca tasvip buyurulmuştur. Bunun sonucu olarak 1936 senesinin ikinci günü yayınlanan kanunlar gereğince 4.umumi müfettiş ile Tunceli teşkil olunmuştur. Tunceli vali ve komutanı ve 4. Umumi Müfettiş sıfatı ile 1936 senesi ikinci ayının birinci günü bir subay ile birlikte Elaziz'e vararak işe başladım.

Elaziz Vilayetinin teşkilatını mevcut bir vilayet halinde çalışır buldum. Fakat Bingöl Vilayeti ile Tunceli Vilayeti ve Müfettişlik karargahı yeniden teşkil edilmek gerekiyordu. Tunceli Vilayetinin işleri Elaziz memurlarına vekalet ve vazife ilavesi suretiyle, Bingöl Vilayeti işleri de Çapakçur Kaymakamı ve kazasınca gördürüldü. Kazalara gelince, Çapakçur kaymakamı başka tarafa nakledilmiş hareket etmek üzere idi. Genç kazası ile Solhan kazasının ve Tunceli'de Nazimiye ile Ovacık kazasının kaymakamları yoktu. Nahiyelerinin çoğunun müdürü yok idi. Nahiyele kapalı idi. Komutan ve subaylarından bir çoğu eksik bir seyyar jandarma alayı Hozat'ta, bir jandarma taburu Mazgirt'te, bulunuyordu. Mıntıkanın idare makinesinin manzarası bu idi.

Tunceli Hususi İdaresinden kanuna uygun para sarfı için umumi meclisi toplatarak 1935 bütçesinin hemen vücuda getirilmesi lazım idi. Bu maksatla kaza kaymakamları ile daire müdürlerinden müteşekkil Tunceli Umumi Meclisi şubatın on dokuzuncu günü toplandı. Vali ve komutan ilk defa olarak Tunceli ile 4. Müfettişlik teşkilatındaki maksadı bu meclise anlattı.

Merkezdeki işlerin tezgahlanmasını müteakip martın yirmi altısında seyahata çıktım. Çemişkezek-Hozat-Pertek-Mazgirt-Nazimiye-Karakoçan-Çapakçur-Palu kazalarını atla gezdim. Kasabalar ve köylerde halkla görüştüm. Kış çok; nehirler coşkun olduğu böyle bir zamanda halk ile yaptığım

temaslarda müfettişliğin ve vilayetin teşkili hakkındaki hükümet kararlarını anlatışım halkın üzerinde derin tesiryapmış ve hükümetin ciddiyet ve azmini anlatmıştır.

İşe başladığım zamana kadar 4. müfettişlik mıntıkasında can ve mal emniyeti yoktu. Çünkü gerek Bingöl vilayetinde ve gerekse Tunceli vilayetinde silahlı çapul kolları gezer, halkı ve köyleri vurur, bu kollar Erzurum, Erzincan, Muş gibi yakın vilayetler mıntikasına geçerek oradan aldıkları yardımcılarla birlikte yolları keser, adam öldürür, köy, ağıl, değirmen, karakol basar; davar, eşya, para çalarlar idi. Yabancı memleketlerden ve yakın vilayetlerden bizim mıntıkaya gelmiş bazı insanlar halkı devletin aleyhine ayaklanmaya ve silah kullanmaya teşvik ederlerdi. Mıntikanın asayiş ve emniyet manzarası da budur.

Teşkilatımız tahakkuk edince bir önceki paragrafta yazılan suçları yapanlar ve yaptırımlar endişeye düşmüşlerdi. Bu endişeli insanlar aralarında mektupla, toplanma suretiyle konuşmalar yapmış ve kararlar almışlardır. Bunlar da şunlardır:

Hükümet ciddi bir tedbir alıyor. Bunun neticesi olarak;

- a) Bizleri Ermeniler gibi kırıp imha edecek,
- b) Öldürücü havalı yerlere göndermek suretiyle öldürecek,
- c) Islahat yapıp adam edecek,

(a, b) maddeleri tatbik olunursa silahla ölünceye kadar karşı koymak kararı halk tarafından alınmış olduğu işitilmiş ve öğrenilmişti. Halkın kafalarında esen rüzgar da bu idi.

Umumi meclisten dönen kaymakamların ve seyahatımda kendimin halkla yaptığım temaslarda, Hükümetin maksadı:

- a) Mıntika halkını ıslah etmek,

b) Mıntıkayı diğer vilayetler gibi imar etmek olduğu, kanuna itaat lüzumu, suç işleyenlerin cezalandırılacağı, suçsuzların hükümetten hakiki evlat muamelesi göreceği anlatılmıştır. Vali ve kumandana yüksek selahiyetler veren Tunceli Kanununun içeriği de anlatılmıştır.

Cumhuriyet Hükümetinin kendilerini Türk soyundan bildiği ve herkesin vicdani akidesine karışmadığı ve fakat kimsenin kimseyi de şu veya bu mezhebe girmeye teşvik ve icbara selahiyettar olmadığı da anlatılınca

gönülden hükümete bağlılık duyguları doğduğu de sezildi. Ve bütün memurlara yukarıdaki esaslar dahilinde muameleler yapılması da emirle tebliğ edildi. Bundan başka devletin o mıntıkanın imarı için tahsis ettiği (4.000.000) lira ile neler yapılacağı programı da anlatıldı. Bu programa nazaran müfettişlik dahilinde hükümet konakları, kışlalar ve karakollar, mektepler, subay ve memur evleri, yol ve köprüler yapılacaktır. Bu imarat yapılmadıkça 4. Müfettişlik mıntıkasında yapılacak ıslahat devamlı ve esaslı olamaz.

Cumhuriyet Hükümetinin 1936 yılı için tahsis ettiği para 500.000 lira nakittir. 1937 senesi için de 500.000 liralık taahhüdada girebilmektedir. Bu paralarla aşağıdaki işlerin görülmesi kararlaştırılmıştır:

a) Keşif bedeli (500.000) lira olan Elaziz-Pertek-Hozat-Pulur şosası. Bu şosa müteahhidine ihale edilmiş ve inşaat başlamıştır.

b) 200.000 lira keşif bedelli olan Mazgirt-Nazımiye-Pülümür yolunun açılması ve sınai imalatının yapılması münakaşadadır.

c) 100.000 lira keşif bedelli bina inşaatının yapılması, bu binalar;

Ovacık'ta: bir jandarma taburu kışlasıyla bir Hükümet konağı,

Pülümür'de: bir jandarma taburu kışlası,

Sin, Amukta, Karaoğlan, Danzik, Kahmut, Kalan gibi nahiyelerde karakol ve nahiye Hükümet konaklarıdır.

d) Keşif bedelleri 300.000 liraya baliğ olan Murat nehri üzerinde Elaziz'le, Palu arasında Külüşkür mevkiinde 180 metre ve Pertek'te 120 metre tulünde beton köprü inşası,

1.000.000 liralık bu inşaat programının ağırlık merkezi ikinci teşrin nihayetine kadar tatbik mevkiine kondu. Yani taahhüde bağlandı. Çoğunun inşaatına da başlandı. (Yalnız köprülerle Mazgirt-Pülümür yoluna ve bir iki karakola ait muameleler ikmal edilmek üzeredir.)

Bingöl, Tunceli vilayetleriyle kazalarının hükümet konaklarını devlet nüfuz ve kuvvetinin cahil gözler önünde çabucacık azametiyle gösterilebilmesini temin için ve Türklük duygusunun kökleşmesi için de mekteplerin, dispanserlerin, hastanelerin yaptırılmasını çok faydalı bulurum. Yeni kurulacak kaza merkezlerinde ve yeni yapılan kışlalar civarında hükümet memurları ile subaylar için evler yapılmasına zaruret vardır.

Devlet işlerinin çabuklaştırılması, asayiş ve emniyetin kuvvetlendirilmesi vasıtalarından birisi olan telgraf hatlarımızdan bu sene yapılanlar şunlardır:

a) Bingöl-Çapakçur,

b) Pülümür-Nazımiye,

c) Mazgirt-Pertek,

d) Ovacık-Kemah, telgraf hatlarıdır. 200 kilometreden fazladır. Bu hatların kısa zamanda yapılışından dolayı Nafia Bakanlığına minnet ve şükran hislerimiz vardır.

Telefon hatlarımız bunlardır:

a) Çapakçur-Fahran-Oğnut-Bingöl,

b) Çapakçur-Kiğı,

c) Nazımiye-Plümür,

d) Hozat-Pülür-Zeranik,

e) Hozat-Sin,

f) Hozat-Amutka, telefon hatlarıdır. 300 kilometreyi kaplar. Bunlar içinde Dahiliye Vekaletinden, jandarma bütçesinden gördüğümüz bir kısım yardımları şükranla arz ederim. Bu telefon hatları Elaziz'in, Erzincan'la telefonla konuşmasını temin etmiştir.

İmar işlerimize nihayet vermeden evvel;

a) 300 kilometre tulünde olan Muş-Çapakçur-Elaziz yolunda otomobil ile on saatte gelinebilecek şekilde tadilat, ıslahat ve tamirat yapılmıştır.

b) Geçilmesi müşkülleşmiş olan Elaziz-Ergani yolunda da tamirat yapılmıştır.

c) Ohi-Kiğı yolu, otomobil ile seyahat edilebilir hale getirilmiştir. Önümüzdeki sene Kiğı-Sansa boğazı ağzı açılarak, Elaziz-Kiğı-Sansa boğazı-Erzurum ve Erzincan otomobil yolu yaz için temin edilecektir.

d) Tunceli içerisinde kazalardan nahiyelere doğru yollar açılmaya başlanmıştır.

Mıntıkamızda Türk dilini fazla ve eski Osmanlıca'yı az konuşturmak, Türk kültürünü kuvvetlendirmek, için ittihaz edilmiş kararlardan birisi: Muhacir iskan işidir. İskan mıntıkamız birinci derecede Elaziz ve Palu, ikinci derecede Çapakçur ovalarıdır. Üçüncü derecede de Elaziz, Palü, Çapakçur, Muş

demiryolu ve şosasının onar kilometrelik tarafları, dördüncü derecede Diyarbakir, Genç, Bingöl, Erzurum ve Palu Ohi, Kiğı, Erzincan; yolunun üstüdür.

Bu tertipten maksat adı geçen ovalarda Türk kültürünü merkezleştirmek ve kuvvetleştirmektir. İdari, iktisadi, içtimai ana müesseseler buralarda kurulacak ve mıntikanın dağlık kısımlarındaki köylerinde yaşayanlar ihtiyaçlarını ve duygularını buradan temin ve tatmin edecektir. Bununla beraber devlet içinde ana güzergahlara emniyetli Türk kütleleri yerleştirilmiş olacaktır.

1930'dan 1936 yılına kadar Romanya'dan 3875, Yugoslavya'dan 1963, Bulgaristan'dan 176, Yunanistan'dan 59, Rusya'dan 355 nüfus gelmiştir. Yaklaşık: 6428 kişidir. 1653 aileden 1234'üne ev verilmiş, 419 aile henüz evsizdir. Verilen evlerin de eksikleri vardır. Bu eksikliklerin neden ibaret olduğu müfettişlik emrine gelmiş bulunan bir memura tesbit ettirilmektedir. Bunlar ikmal ettirilecektir.

1935 senesi nihayetine kadar 29.033 dekar arazi tevzi, 1936 senesinde de 28019 dekar arazi tevzi edilmiştir. Bu gün arazisi gösterilmemiş 1508 nüfus vardır. Tevzi edilen arazi tapuya bağlanmaktadır.

1935 senesinde 1602 ve müfettişliğin teşekkülünden sonra da 2688 nüfus arazi noktai nazarından müstahsil hale getirilmiştir..

İkincisi mektep işidir. Elaziz vilayetinde 7, Bingöl vilayetinde 1 mektep binası yapılıyor. Tunceli'de kiralık evlerde 7 ilk mektep açılmıştır. Türkçe bilmeyen çocuklara bu mekteplerde Türkçe öğretiliyor, Türk duygusu aşılıyor. Bu mekteplere heves ziyadedir. Azami üç sınıflı olacaktır..

Üçüncüsü; Tunceli içerisinde dilini unutmuş Türk soyundan olan insanların kasaba ve nahiyelerle civarına iskanları düşünülüyor.

Bu hususta hazırlık yapıyoruz.

Dördüncüsü; Tunceli içerisinde bulunan Türk soyundan ve Türkçe konuşan, dağ Türkçesi bilmeyen yertsiz yurtsuz şunun bunun yanında marabalık eden insanları yeni kurulan kaza merkezlerinde ve civarındaki araziye nakil ve iskan ederek toplamak istiyoruz. Toplu bir Türk camiası vücuda getirecek olan bu hususta da hazırlıktayız.

Beşincisi; Tunceli kanununun 32. maddesi mucibince haklarındaki takibat durdurulanlardan ve cezaları tecil edilenlerden yeniden suç yapanlar olursa bunlar adliyeye teslim edilerek takibata devam edilecektir. Uzun müddet hapiste kalacakları hapishanede bırakılarak ıslah edilecek, hapishanede kalması icabetmeyen bu suçluları müfettişlik mıntıkası haricine nakletmektir. Bu kabilden insan 1224 kişidir. Bunlar şimdiye kadar 800 silah getirmiştir. Tekrar vukuat yaptığı için haklarındaki takibata devam olunması kararı alanlar 6 kişidir.

Altıncısı; bundan sonra Tunceli'de kalması caiz görülmeyecek derecede fesatçılık ve itaatsizlik gösterecek mahdut insanlar çıkarsa tedipleriyle beraber 4. umumi müfettişlik haricine çıkarılmalarıdır.

Yedincisi; soyadı kanunu mıntıkada takip edilerek Türk soyu adlarının soyadı olarak halka verilmiş olması ve bu adlarla kendilerinin çağırılmasıdır.

Sekizincisi; Yaşamayan çocuklara verilmekte olan Ermeni adlarının menedilerek Türk adı koydurulmasıdır.

Dokuzuncusu; seyyar sinemalar göstermek ve halk evlerinde devamlı çalışmak suretiyle Türk kültürünü aşılamaştır.

4. umumi müfettişliğin nüfusu 350.000'dir. Bu nüfusun 107.000'i Tunceli'de, 181.000'i Elaziz'de, üst tarafı Bingöl vilayetindedir Yukarıdaki nüfusa göre evlenme ve boşanma nisbetleri şudur:

Bingöl Vilayetinde:

11 evlenme kaydına mukabil 0 boşanma vakası,

Elaziz Vilayetinde:

58 evlenmeye mukabil 0 boşanma vakası,

Tunceli Vilayetinde:

34 evlenmeye mukabil 2 boşanma vakası,

tescil edilmiştir. Bu rakamlar gösteriyorki evlenme ve boşanma muameleleri çok geri ve zayıftır. Ve yukarıki rakamlar şüphesiz kasabalar için de olanlara aittir. Köylere gelince; köylerde içtimai bir dert ve hastalık vardır. O da kız çocuğuna evlat değil mal nazariyle bakılmasıdır. Kız çocuğu para ile satılır. Kim çok para verirse ona verilir. Milli ve dini akidenin zayıflığı nikah işinde çok laubalilik doğurmuştur. Bir babanın bir kızını para veren bir adama verdiğinden

altı ay sonra başka bir adama para ile sattığı vakidir. Bu işte boşanma ve nikahlanmaya ehemmiyet verilmediğine şahit oldum. Karı değiştirme meselesi de vardır. Bu sebeptendir ki para bulup babasının rızasıyla alamadığı kızı kaçıtır. Suçlar meyanında arz ettiğim kız kaçırma vakalarının sebepleri budur. Asayiş de bundan dolayı bozulur. Bu adetlerin kötülüğü ve kanunlara aykırılığı behemahal köylerde halka anlatılmak lazımdır. Bu anlatmak ancak seyyar telkinciler vasıtasıyla olabilecektir. Kadınlar yabancından kaçarlar. Bilhassa kadınlara nikah fazileti anlatılmak, aile temelini kuvvetlendirmek, içtimai bünyeyi sağlamlaştırmak lazımdır. Ölüm ve doğum:

Bingöl villayetinde: 463 doğum ve 312 ölüm;

Elaziz vilayetinde: 817 doğum ve 669 ölüm;

Tunceli vilayetinde: 353 doğum, 156 ölüm;

vakası tesbit edilmiştir. Ölüm ve doğum işleri evlenme işlerine nisbetle daha ileridir. Fakat bu rakamlar her zaman hakiki miktardan aşağıdır. Böyle olmakla beraber doğum miktarı, ölümden daima fazladır. Nüfusumuz mıntıkada artmaktadır. Hastalık azdır. Nitekim:

Bingöl'de: 549 sıtma, 32 firengi,

Elaziz'de: 2310 sıtma, 448 firengi,

Tunceli'de: 1000 sıtma, 30 firengi,

vakası tesbit edilmiştir. Firengi ve sıtma nüfusa nisbetle çok değildir. Fakat bu rakamlar da hakiki sıhhi vaziyeti göstermez. Zira son aylara kadar kazaların doktor kadroları boş idi. Yukarıki rakamlar küçük sıhhiye memurlarının verebildikleri malumattan alınmıştır. Askerlik vazifesini bitirmiş yedi doktor müfettişlik mıntıkasında yedi kazanın hükümet doktorluğuna tayin edildi. Bir tane de seyyar sıtma mücadele doktoru geldi. Bunlar teşrin aylarından beri vazifeye başladılar. Memleketin sıhhi durumunu gözden geçiriyorlar. Şüphe edilemez ki bu rakamlar sabit kalsın. Mutlaka artacaktır. Ve o nisbetle de tedbirlerimiz çoğalacaktır. Seyyar doktorumuza vaid buyurulan sıhhi otomobil gelince tetkik ve tedbirlerimiz daha ileri mertebeyi bulacaktır.

Önümüzdeki sene yol ve diğer inşaatımız kızışacaktır. Bir çok amele inşaat başında, bittabi kazalar da vukua gelecektir. Bu doktorlarımız onları önleyecek tedbirler alacaklardır. Bu hususta bize yardım eden Sihhat

Vekaletine de şükran hislerimiz vardır. Kazalarımıza ait dispanser levazımatı peyderpey gelmektedir. Bunlar doktorlara teslim ediliyor. Çapakçur'da bir dispanser açıldı. Çemişkezek'te vardır. Plümür'de bir dispanser binası yapmak kararı aldık. Bu iş için 600 liramız toplandı. Palu, Mazgirt, Hozat, Ovacık'ta yapıların hitamında kiralanacak binalarda yukardakiler gibi birer dispanser açılacaktır. Elaziz'de bir akliye hastanesi vardır. Mühtacı tamir olduğu için tamir edilmektedir. Bu hastaneye ait ve memleket hastanesi tarafından meşgul eski binalar da vardır. Memleket hastanesinin başka bir yere nakli ile ismi geçen binaların akliye hastanesine terki lazımdır. Bu maksatla Elaziz'de Hususi İdarenin 44.000 lira sarfıyla bir hastane binası da yapılıyor. Fakat bu binanın hastaneye tahsisini muvaffık bulmuyorum. Sebepleri şunlardır:

Hastane binası Sıhhat Vekaletinin resmi planına uygun değildir. Elaziz Valisi kendi yaptığı planı tatbik etmiştir. Aklı erik insanlar bu hastanenin yerini ve planını beğenmiş değillerdir. Vali kendi kanaatiyle yaptırmaktadır. Yeri hakikaten hastane yeri olmaktan uzaktır. Birinci sebebi, Elaziz'e sivri sinek yetiştiren bataklığa en yakın bir yerde olmasıdır. İkincisi; halkevine ve çocuk bahçesine bu binanın çok yakın bulunmasıdır. Halk evi her akşam hoparlörlerle müzik neşriyatı yapar. Çocuk bahçesi ile halkevi bahçesinde de neş'e ve şetaret ve eğlence ve bunlardan toplanma bir gürültü vardır. Sükuneti isteyen hastane bu gürültüye yakındır. Hastalar bezgin olacaklardır. Üçüncüsü de; hastanede bulaşıcı hastalıklar da tedavi olunacaklardır. Mıntıkanın trahomlu ve diğer bulaşıcı hastalıkları yirmibeş metre önündeki çocuk bahçesiyle halkevi bahçesine çabuk geçebileceklerdir. Bu hastane yeri uzunluğu ziyade olan şehrin bir kenarındadır. Memleketin mektep binalarına da ihtiyacı vardır. Beş ilk mektep harap binalardır. Bunlardan iki mektebin bu hastane binasına yerleştirilmesi kabil ve muvaffak olacaktır. Elaziz'de sıhhi vaziyeti en muvafık olan bir orta mektep binası ile geniş bahçesi vardır. Buraya yüz yataklı yeni bir hastanenin yapılmasını askerlik, kültür, siyaset bakımından çok lüzumlu görürüm. Çünkü bu hastane Adana, Elaziz, Diyarbekir ve Elaziz, Muş, Van şimendüfer hatları üstünde ve üç vilayet için daimi bir hastane olarak kullanılacaktır. Elaziz Suriye cephesinin, Irak cephesiyle İran ve kısmen Kafkas cephelerinin kısmen merkezi gerisindedir. Askerlik bakımından da Elaziz'de

böyle bir mühim hastanenin mevcudiyetine ihtiyaç tabiidir. Diyarbekir'de yanmış bulunan nümune hastanesinin bu sebeplerle Elaziz'de kurulmasını arz ve teklif ederim. Böyle bir hastanenin 75.000 liraya yapılabileceği keşfedilmiştir.

Buna muvafakat buyurulduğu surette 13 dershaneli olarak inşası bitmek üzere bulunan yeni bir mektep binasının Elaziz orta mektebine ve şimdiki orta mektep binasının, hastane yapılmasına muktazi bir sene içinde, memleket hastanesine tahsisleri kabil olduğu keşifle tesbit edilmiştir. Bu tedbirlerle:

a) Elaziz'in ilk iki mektebi, ve bir orta mektebi için şimdiden iki yeni bina,

b) Hastane için bir sene sonra Sıhhat Vekaletinin planına ve coğrafi, içtimai ve askeri ihtiyacına uygun yeni bir bina temin edilmiş olacaktır.

c) Memleket hastanesi bir sene için şimdiki binasından çok daha mükemmel bir binaya nakledilmiş olacaktır.

d) Akliye hastanesi hemen genişlemiş ve ihtiyacı olan binalara kavuşmuş olacaktır.

Türk kültürünün çabuk ileri götürülmesi vasıtalarından birisi olan kültür vaziyeti şöyledir:

Bingöl vilayetinde; 393 talebeli, 10 öğretmenli 7 mektep vardır.

Tunceli vilayetinde; 1326 talebeli, 37 öğretmenli 21 mektep vardır. Bunların onbir tanesi Başvertenik nahiyesindedir. Bu nahiye halkı Türk'tür ve çok uyanıktır. Köyleri kalabalıktır. Kendileri İstanbul'da odacılık, kapıcılık, kahvecilik, manavlık ve memurluk yaptıkları için mekteplerini hazırlamışlar ve öğretmenlerini almışlardır.

Elaziz vilayetinde; 3490 talebelik 38 öğretmenli 38 mektep vardır. Bunun birisi 800 talebeli orta mekteptir. Bu orta mektebin liseye yükseltilmesi çok faydalıdır. Hususi idareler bütçesi cılız olduğu için Bingöl, Tunceli'de mektep açmaya imkan bulunmamıştır. Önümüzdeki sene için Tunceli vilayetine 10, Bingöl vilayetine 5 mektebin masraflarının Maarif Vekaleti bütçesinden temin edilmesi suretiyle yardım edilmesini arz ve rica ederim.

Tunceli'de biri kaza merkezinde, altısı nahiye ve köylerde 7 mektep açılabilir. Şu halde Dördüncü Umumi müfettişlikte talebe mevcudu 5209'dur.

100 kişide bir buçuk kişi okuyor demektir. Bu miktarı arttırmak Maarif Vekaletinin yardımına muhtaçtır.

İktisadi durum; emniyet ve asayiş düzeldikçe iktisadi hareket ve vaziyet de düzelip kuvvetlenmektedir. Yolların açılması ve düzelmesi de bu duruma olanak vermiştir. Seyyar satıcılar men edilmiş kaza merkezlerinde pazarlar kurulmuştur. Elaziz şehrinde de bir Borsa açılmıştır. Arpa, buğday, yağ, tuzlu barsak, yumurta, koyun, deri, içyağı, keçi kılı, peynir, sığır, kuru barsak, at, kitre, bal, kuru fasulye alış verişleri vardır. Suriye'ye sevkedilen yekunu senevi 80.000 başa baliğ olduğu anlaşılan hayvan ihraç mallarımızdan halkımız lazımı kadar kar elde edememektedir. Çünkü bu hayvanları götüren tacirler oradaki tüccarların verdikleri fiatlara tabi kalmak zaruretinde bulunuyorlar. Bunun için Devlet teşkilatının yapılacak hayvan satış birliğine ihtiyaç vardır.

4. Umumi Müfettişlik mıntıkasında Ergani'de bakır ve Gulaman'da krom madenleri çıkartılmaktadır. İşbu madenlerde beş yüze yakın amele çalışmaktadır. Önümüzdeki senelerde maden işletmesinin ve amele miktarının artması beklenmektedir. Bunlardan başka 4. Umumi Müfettişlik mıntıkasında demir, bakır, kurşun, krom, altın ve asfalt madenleri görülmüştür. Demir madeni Kiğı kasabasında ve Çemişkezek'in Rabat deresindedir. Başvartenik köyü civarında gördüğüm iyi bir linyit kömür madeni bu demir madenine getirilebilir. Buradan da Fırat nehri yoluyla, Fırat ırmak istasyonuna oradan demiryolu ile Karabük'e nakli kolaydır. Harput'ta altın bulunmuştur. Asfalt Ovacıkta'dır. Bunları mütehassıs mühendisler gösterdim. Nümuneleri Maden Tetkik Enstitüsüne gitti.. Bu mütehassıs mühendislerden bilistifade şimdiye kadar etraflıca tetkik edilmiş olan bilhassa Tunceli vilayetini incelettirdim. Munzur silsilesinde kireç taşı çok olduğu için maden bulunması ihtimali azdır. Tunceli'nin merkez mıntıkası volkanik olduğundan bu sahada zengince madenler bulunabilmesi muhtemel görüldü. Bu sebeple maden arama çalışmalarımızı mahdut bir sahada teksif edeceğiz. Fırat ve Muş ovasına kadar Murat ırmağının su nakliyatına elverişli olup olmadığını tetkik etmek teşebbüsüne girişmiştik. Ve bunun için Hususi İdareden bir motor yaptırma kararını almıştık. Sayın İktisat Vekili bu motorun inşası hususunda kıymetli vaatlerde bulunmuştu. Bu sıralarda İktisat Vekaletinin elektirikasyon

dairesinden iki mühendisin Elaziz'e gelmesinden bilistifade yukarıki teşebbüsleri durdurduk. Bu cesur iki arkadaş ile (mühendis) kararlaştırılan esaslar dahilinde tetkikat yapıldı. Bunlar sudan elektrik istihsal edilebilecek büyük bir santral yeri arıyorlardı. Tetkiklerini bitirdiler. Neticede Muş ovasından Pertek hizasına kadar 252 yerde sert akıntılı ve kayalar üzerinden düşen düşüş yerleri olduğu ve Palu civarında suların çok genişlediği anlaşıldı. Netice olarak büyük masraflar yapılmadıkça Murat ırmağından seyrüsefer için istifade mümkün olmadığı anlaşıldı. Hun civarında Genç dağları arasında elektrik santralleri kurabilecek yerler olduğunu bu arkadaşlar söylediler. Raporlarını İktisat Vekaletine takdim etmişlerdir.

Ziraat, baytar ve orman vaziyetleri:

Elaziz'de 1.000.000 Tunceli ve Bingöl vilayetlerinde de 800.000 hektar arazi vardır; bunların azami 1/3'ü ziraate elverişlidir. Bu üç vilayette Türkiye'nin en zengin ırmakları akar. Fakat esefle kaydederim ki bu ırmakların tabanları araziden çok aşağıya düştükleri için sulama işlerinde kendilerinden istifade edilememektedir.

Ziraate elverişli arazi kaynaklar, kehrizler ve küçük dere ve çaylardan sulanır. Ziraate elverişli arazide sulama işlerinin tanzimine kat'î ihtiyaç vardır. Ovaların hararet derecesi kafidir. Fakat toprağı kumlu olduğundan sulama sayesinde bu ovalardan istifade edilebilir.

Elaziz, Palu, Ohi, Peri, Ovacık ovaları her türlü mahsulat ve bilhassa hububatla, pamuk ve patates yetiştirmeye müsaittir. Elaziz ovasını Gölcük gölünden geniş mikyasta sulamak mümkündür. Bu hususta fenni etüdler yapılıyor. Şimdiki halde Elaziz ovasının mevcut kaynak ve kehrizlerden çıkan suların ziyana uğratılmadan köylere taksimi ve tevzi işleriyle iştigal ediyoruz.

Elaziz ovasında yumuşak ve sert buğdaylar çıkıyor. Mühim olan keyfiyet burada pamuk ekimidir. Ziraat Vekaletince yapılmakta olan tecrübe bitti. Cleveland Amerika pamuk tohumlarının ekilmesi muvafık görüldü ve 1937 senesi için 40.000 kilo tohum ekilmesi kararlaştırıldı. Bu tohumlar Adana'dan gelecektir. Tunceli'nin müsait yerlerinde de bu tecrübe yapılacaktır.

Tunceli'de tekel vekaletinden getirilen Hendek tütün tohumları ektirildi. Nümune tarlaları meydana getirildi. Halka bütün ekim ve yetiştirilmesi için

eksper çalıştırıldı. 1935 senesine nazaran 20.000 kilo fazla olmak üzere bu sene 70.000 kilo hem de iyi cinsten tütün istihsal olundu. Tekel müdüriyeti ttnclere memnun olacakları parayı verdi. Bu sene de vermesi rica edildi. Kaçakçılar kaçak tütün alarak İnhisar ambarlarına tütün teslim ettikleri vakidir. Halk tütüncülük yüzünden bu sene daha memnun görünmektedir. Tütün ve pamuk çok amele ve çalışmaya tabiri umumiyesiyle fazla bakım ve tımara ihtiyaı olan, fakat mahsulü para eden çapa nebatatı meyanındadır. Bu sebeple halkı şekavetten nefsinı men edecek bir meşguliyet teşkil ettiği gibi halka da bu iki nebatatın fazla olarak ziraati bir varidat olacaktır. Bu sebeplerden dolayı bunların üretilmesine devam edeceğiz.

Hintyağı ve nebati yağ istihsalinde kullanılan zeytin nebatatında mıntıkamızın iklimi bunların mühim olan yerlerinde de yetiştirmeyi teşvik etmekteyiz.

Yukarıda arz edildiği veçhile ziraate elverişli arazi dardır. Ziraate gayri müsait fakat meyva bahçelerinin tesisine elverişli hava cereyanlarından mahsun vadilerde ceviz, badem, kayısı gibi, sonra armut ve elma, Gaziantep fıstığı gibi ihracata müsait ve iktisadi ehemmiyeti muhtelif meyva nevileri ile yeni üzüm bağları, yetiştirilebilir. Emniyet ve asayişin düzgün gitmeyişi, sonra hayvanatın tahribinden kurtarılamayışi gibi sebeplerden dolayı şimdiye kadar ehemmiyetle nazarı itibara alınmamış olan meyvacılığın inkişafına ehemmiyetle çalışıyoruz. Bunun için Elaziz'de bir meyva fidanlığına ihtiyacımız olacaktır. Arazisini önümüzdeki sene temin edeceğiz. Bunun daimi masraf ve memurlarını vaid buyurulduğu veçhile Ziraat Vekaletince 1937 senesi bütçesine konulmasını arz ve rica ederim. Bu meyanda bu fidanlık civarında bir tohum ıslah istasyonunun kurulmasını da ayrıca rica ederim.

Mıntıkada bal eski sistem kovanlarla çokça istihsal edilmektedir. Bal meraklılarına yeni sistem kovanlar tavsiye edilmekte ve nümune de verilmektedir. Bal istihsalinin arttırılmasına da ehemmiyet vermekteyiz. Senevi bal istihsalatı 100.000 ve bal mumu istihsalı de 20.000 kiloyu geçmektedir.

Kümes hayvanatı beyaz hindiler de vardır. Fakat tavuklar dejenere olmuşlardır. Yerli tavukların bozuk vaziyetlerini düzeltmek, onların

yumurtalama kabiliyetlerini arttırmak için Ziraat Vekaletinden mıntıkamıza iyi cinsten damızlık horozlar gönderilmesinin teminini dilerim.

Elaziz'de ve Tunceli'de elyevm 1500 hektar bağ vardır. Bunlardan istihsal edilen üzümlerden büyük bir kısmı taze olarak sarfedilmekte mütebakisi de şaraplık olarak kullanılmaktadır.

4. Umumi Müfettişlik mıntıkasında 500.000 hektar orman vardır. Fakat bunların çoğu bodur meşe ve fundalıktır. Travers yapılmasına müsait meşe ağacı miktarı mahduttur. Yollar yapılmadıkça bu ağaçlardan travers temin etmek çok güçtür. Çünkü, buna elverişli ağaçlar çok arızalı yerlerde dir.

Baytarlık noktai nazarından, Dördüncü Umumi Müfettişlik mıntıkası şimdiye kadar esaslı bir tetkik görmemiştir. Sayın Ziraat Vekili ricamı kabul ederek bir mütehassıs gönderdi. Bizim müşavir ile birlikte mıntıkayı teftiş ettirdik. Bu zatın tetkik neticesini havi raporu henüz müfettişliğe gelmemiştir. Bu rapor gelince dermeyeran edilecek esaslara göre sığır, koyun, at, katır yetiştirme ve ıslah işleriyle meşgul olunacaktır.

Müfettişlik mıntıkasında ruam mücadelesi muvaffakiyetle yapılmıştır. Keçi ve koyunlarda kesretle görülen uyuz hastalığı ile de mücadele edilmektedir. Köylünün temizlik mefhumunu anlamamış olması ahırların pis bulunmasından dolayı bu mücadelelerden güçlükle iyi neticeler alınmaktadır.

Adli vaziyet:

Dördüncü Umumi Müfettişliğin bütün nüfusu 350.000'dir. Bu insanlar arasından 1936 senesi mayısından birinci teşrin nihayetine kadar suç yapanların sayısı 273'tür. Bunların yaptıkları suç sayısı da 115'tir. Bu suçlulardan 168'i yakalanmış ve adliyeye teslim edilmiştir. Bu mıntikalarda bir keçi çalınır kırk kişi suçlu gösterilir. Bu bir adettir. Bu cihetin nazarı dikkate alınması gerekir. Bu suç ve suçlulardan:

29 suç, 53 suçlu Elaziz'de,

54 suç, 136 suçlu Tunceli'de,

32 suç, 84 suçlu Bingöl'dedir.

Nüfusa nazaran: Elaziz'de %0,30

Tunceli'de %13

Bingöl'de %1 suçlu vardır.

Şu hale nazaran en çok suç ve suçlu Tunceli'dedir. Bu sebeple Tunceli'de adliye çok iş ve sermaye çıkmaktadır.

Yukardaki suçlar şunlardır:

Suriye'den ve başka vilayetlerden Tunceli'ye gelerek Tunceli halkını Devlet aleyhine ayaklandırıp ateş ve isyan ettirmek suç ile Müfettişlik mıntıkasında çalma, yaralama, zorla alma, ırza geçme, kız kaçırma, adam öldürme, ev ve samanlık yakma ve kaçakçılık suçlarıdır. Buna nazaran mahkeme celplerine zamanında icabet edememek ve etmemiş olmak suçu da vardır. Bu suçları tetkik mevcut mahkemelerimiz tarafından yapılmaktadır. Tunceli'nin teşekkülünde vilayet merkezindeki hapisanede 162 maznun vardır. Ağustos nihayetine kadar 158 muhakeme yapılmış, 26 beraat, 32 mahkumiyet kararına varılmıştır. Tunceli Kanununun adli kısmındaki yenilik bu iyi neticeyi göstermiştir. Tunceli kazalarındaki mahkemeler tam olmadığından davalar görülememiştir. Mesela bir sorgu hakimi bulunmamasından dolayı Mazgirt'te 127 dosya beklemiştir. Elaziz ve Bingöl'de adliye işi normal seyrini takip etmiştir. Tunceli Kanunu mucibince vilayet ve kaza merkezlerinde bir asliye mahkemesi bulunmak lazım iken bir çok zamanlar bu mahkemelerimiz tamamen teşekkül edememiştir. Halen Ovacık'ta, Pertek'te, Çemişkezek'te mahkememiz eksiktir. Pülümür mahkemesi yeni tamamlanmıştır. Nazımiye'de mahkeme yoktur.

Tunceli kazalarının bir tarafı 3500 rakımında, diğer tarafları 2500 rakımında yükselmiş dağlarla çevrilmiştir. Karlı zamanlarda yollar kapalıdır. Dağlarda karlar eriyince coşan ırmaklar da geçit vermez. Yollar, köprüler eksiktir. Bingöl kazaları da böyledir.

Bir şahit, bir suçlu vaktinde bu sebepten dolayı mahkemeye yetiştirilemez. Çünkü her kazada mahkeme yoktur. Bir kazanın işini diğer kazanın mahkemesi görür. Bir mahkemenin davet ettiği şahıs ahar kazadan bu dağları, Murat gibi, Peri gibi, Munzur gibi geniş ve derin ırmakları aşip gelemmez. Ve bundan dolayı suç artar. Tunceli asayişinin bozukluğunun bir sebebi de budur. Çünkü vaktinde davete gelmeyen adam suçlu olur. Bu suçluluk diğer suçları doğurur. Kötü olmayan ve fakat cahil bulunan bu

insanlar, böylece hadisin akıntısına kapılarak suçlu olurlar. Buna meydan vermemek için kazalarda mahkemelerin hepsinin teşkil edilmiş olması lazımdır. Müşkül bir mevsimde hatta kaza kaymakam vekilinin bile duruşma için mahkemesi olan en yakın kaza merkezine getirildiği ve bu sebepten bu kaymakam vekilinin bir çok zahmet çektiği vakidir. Her hangi bir kazada mahkeme teşkili kat'iyen imkansız ise o kazanın duruşma ve ilk tahkikat işlerinin böyle dağlar aşarak başka bir kazadaki adliye memurları yanına götürmek külfetinden halkı kurtarmak için mahallin zabıta veya mülkiye amirlerine kaza hakkı verilmesine veya Adliyece başka bir çare bulunmasına müsaade edilmek lazımdır.

Hapishane vaziyeti; 4. Umumi Müfettişlik mıntıkasında esaslı hiç bir hapishane yoktur. Mevcut ceza evleri ya asarı atikadan olan bir camidedir. Vekaletin emrile tahliyesi mükerreren istendiği halde yer bulunamadığı için bu emir yerine getirilememiştir. Yahut kerpiçten adi binalardadır. Veya bazı Hükümet konağı ittihaz edilmiş binaların yer katlarındadır. Bu hal birinci derecede inzibatı bozuyor. İkinci derecede sıhhati bozuyor. Hem memurları meşgul ediyor. Hem de halkın menfi duygularla kanaatlarına tesir yapıyor. Ceza evleri ıslah evi olduğu halde Devlet aleyhine kötü zihniyetler doğuruyor. 120 kişi yatmasına ancak müsait olan Elaziz hapishanesi de bu kabilden olmakla beraber 500 kişi yatırmak zaruretinde kalınmıştır. Bunlara ders okutmak istedim. Yersizlikten dolayı imkan bulamadım. Elaziz hapishanesi memleket için bir tehlike membaidir. Bir seneden beri düzeltilememiştir. Hulasa; 4. umumi müfettişlik mıntıkasında hapishaneler vücuda getirmeye şiddetle ihtiyaç vardır. Bu günküler adeta gayri insanidir. Adliye Vekaletine defalarca arz ettiğim şekilde Elaziz'e bir yeni hapishanenin hemen kurulmasına müsaade buyurulmasını bu vesile ile de tekrar rica ederim.

Mali vaziyet:

Bingöl vilayeti ile Tunceli vilayeti yeni teşekkül etmiş. Elaziz vilayeti bu teşekküller sebebiyle küçülmüş olduğu ve Müfettişlik de henüz altı aylık düzgün bir çalışma yapabildiği için mali vaziyeti geçen ve evvelki senelerle bu seneki tahakkuk ve tahsilatları ve tadilatları gösterir grafiklere tevzih etmeye henüz imkan bulamamıştır. Yalnız geçen senelere nisbetle sandık açıkları bu

sene daha az çıkmaktadır. Bu hal 4. Umumi Müfettişlik mıntıkasındaki vilayetlerin tahsilatlarının yolunda cereyan ettiğini ve kendi yağları ile kavruarak Maliyeden az yardım almaya çalıştığını gösterir. Bu itibarla mali vaziyetin iyice olduğunu temin etmek mümkündür.

Kaçakçılık vakalarına ara sıra tesadüf olunmaktadır. Fakat miktarı ehemmiyetli bir yekün göstermez. Kaçakçı eşyası, tütün, sigara kağıdıdır. Buna da meydan vermemeye çalışılmaktadır.

Bu sene asker alma şubeleri tarafından vaki davetlere icabet edilmiştir. Yoklamalar her tarafta yapılmış, kura mürettebatı kıt'alara gitmiştir.

4. Umumi Müfettişlik teşkilatının asayiş ve emniyetinin istikrarı, iktisadi hareketlerin ve umran eserlerinin artması, refahın gelmesi, milletin Devlete kalben bağlanması gibi hayırlı neticeler doğurmuş olduğu kanaatini arz edebilirim.